

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

MOLLA AHMED HİLMÎ EL-KOĞÎ VE TEFSİRA HİLMÎ ADLI ESERİ

Hüseyin İNCİ

11908001

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi. Abdullah TEMİZKAN

Diyarbakır 2019

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

MOLLA AHMED HİLMÎ EL-KOĞÎ VE TEFSİRA HİLMÎ ADLI ESERİ

Hüseyin İNCİ
11908001

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi. Abdullah TEMİZKAN

Diyarbakır 2019

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Molla Ahmed Hilmî el-Koğî ve Tefsira Hilmî Adlı Eseri” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

10/06/2019

Hüseyin İNCİ

T.C
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
DIYARBAKIR

Hüseyin İNCİ tarafından yapılan “Molla Ahmed Hilmî el-Koğî ve Tefsira Hilmî Adlı Eseri” konulu bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı/Tefsir Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS** tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesinin

Ünvanı

Adı Soyadı

Başkan: Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TEMİZKAN

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZDEMİR

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Yusuf HAKLI

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 02/07/2019

Yukarıdaki bilgilerin doğruluğunu onaylarım.

.../.../2019

Prof. Dr. Nazım HASIRCI

ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

ÖN SÖZ

Kur'an-ı Kerîm Hz. Peygamber'e indirildiğinden bu yana Müslümanlar için birincil kaynak olmuştur. Hz. Peygamber döneminde ihtiyaca göre parça parça tefsîr edilen Kur'an ayetlerinin İslâm dinine girenlerin çoğalması ve İslam topraklarının genişlemesiyle beraber daha kapsamlı açıklanmasına ihtiyaç duyulmuştur.

İslâm âlimleri, ilk dönemlerden başlayarak günümüze kadar Kur'an ayetlerini farklı bakış açılarıyla tefsîr edip Müslümanların istifade edeceği kıymetli eserler geride bırakmışlardır. Kimileri ayetleri tefsir ederken daha çok başka ayet, hadis, sahâbe ve tâbiûn sözlerine başvurdukları için kitapları rivayet tefsirleri diye tanınmıştır. Kimileri ise rivayetlerden çok dirayet metodundan, yani Arap dili ve İslamî ilimlerden istifade etmiştir. Dolayısıyla bunlar dirayet tefsirleri diye meşhur olmuşlardır. Çalışmamızın konusu olan "Tefsîra Hilmî" adlı eser de son dönem Diyarbakır ulemasından merhûm müellif Ahmed Hilmî el-Koğî tarafından Âl-i İmrân sûresi 9. ayetine kadar meâli yapılan ve Bakara sûresi 222. ayetine kadar da tefsiri yapılan ve birçok tefsîr eserinden yararlanılarak yazılan bir eserdir. Müellif, eserinde rivayet metodunu kullanmanın yanında dirayet metodundan da yararlanmıştır.

Tefsîra Hilmî'nin tefsîr yöntemini tespit etmeyi hedeflediğimiz bu çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde müellifin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri ele alınmıştır. İkinci bölümde mezkûr tefsîr'in genel özellikleri ve müellifin yararlandığı kaynaklar tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde ise bu tefsîr rivayet ve dirayet açısından ele alınmıştır. Ayrıca hurûf-u mukattaa, nâsih-mensûh, sebab-i nüzûl, Kur'an'ın kıssaları ve İsrâiliyât gibi Kur'an ilimleri açısından da incelenmiştir.

Bu çalışmayı hazırlarken şahsıma desteğini esirgemeyen, tecrübe ve birikimi ile beni yönlendiren değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TEMİZKAN'a ve manevi desteğini üzerimde hissettiğim aileme teşekkürü borç bilirim.

Hüseyin İNCİ
Diyarbakır-2019

ÖZET

Ahmed Hilmî el-Koğî hayatını ilim tahsili, tedrisi ve te'lifi ile geçirmiştir. Tefsîre dair yazdığı Tefsîra Hilmî adlı eserin dili Kürtçe olup Fâtîha, Bakara ve Âl-i İmrân sûresinin ilk dokuz âyetiyle sınırlıdır.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte çalışmanın konusunun Ahmet Hilmî el-Koğî ve tefsire dair yazdığı Tefsîra Hilmi adlı eser olduğu, çalışmanın amacının da Şark bölgesi âlimlerinden olan el-Koğî'nin tefsir yönünün ortaya çıkmasını sağlamak olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca girişte çalışmanın yöntemi kısaca şöyle ortaya konmuştur: Kürtçe olan tefsirdeki bilgiler Türkçeye çevrilmiş ve aktardığı bilgiler tefsir ilmi açısından tahlil edilmiştir.

Birinci bölümde el-Koğî'nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri tanıtılmıştır. İkinci bölümde tefsirin genel özellikleri ele alınmış olup, tefsirin en belirgin özelliklerinden birisinin de ayetlerdeki kelimelerin sözlük ve ıstılahî anlamları arasındaki münasebeti belirtmesi olduğu ifade edilmiştir. Yine ikinci bölümde el-Koğî'nin hangi tefsir kaynaklarından yararlandığı belirtilmiştir. Üçüncü bölümde ise müfessirin tefsirdeki metodu incelenmiştir. Müfessir, rivayet tefsiri olarak Kur'an'ı Kur'an ile, Kur'an'ı sünnet ile, Kur'an'ı sahâbe sözü ile ve Kur'an'ı tâbiûn sözüyle açıklamaktadır. Dirayet noktasında da müfessir ayetleri tefsir etmede sarf-nahiv, belâgat, kelam ve fıkıh ilimlerini kullanmıştır. Ayrıca müfessir tefsirde hurûf-u mukattaa, nâsih-mensûh, sebab-i nüzûl, Kur'an kıssaları ve İsrâiliyât gibi Kur'an ilimlerinden de istifade etmiştir.

Anahtar Sözcükler

Ahmed Hilmî el-Koğî, Tefsîra Hilmî, Bakara sûresi, Tefsîr.

ABSTRACT

Ahmed Hilmi al-Kogi spent his life with studying, educating and writing of science. The language of his book *Tafsîra Hilmi*, written on Tafsîr, is Kurdish and limited Al-Fâtiha, Baqara and the first nine verses of Âl-i Imran Surah.

Our study consists of an introduction and three parts. In the introduction, it is stated that the subject of the study is Ahmet Hilmi al-Kogi and his work *Tefsira Hilmi* wrote about the tafsir and that the aim of the study is to reveal the tafsir aspect of al-Kogi, one of the scholars of the Orient region. In addition, the method of the study is explained briefly as follows: The information in the Kurdish Tafsir has been translated Turkish and the information it has been analyzed in terms of the tafsir science.

In the first chapter, the life, scientific personality and works of al-Kogî are introduced. In the second chapter, the general features of tafsir are discussed and it is stated that one of the most prominent features of tafsir is the relationship between the dictionary and the meaning of the words in the verses. Also, it is indicated the sources of tafsir al-Kogi used. In the third regions, the method of glossator in tafsir is examined. The glossator explains the Qur'an with the Qur'an, the Qur'an with sunnah and the Qur'an with the word of the companions and the Qur'an with the word of the successors of companions as the narrative tafsir. The glossator uses grammar-syntax, rhetoric, kalam and fiqh sciences in the interpretation of the verses at the acumen tafsir. He also have benefited from the Qur'anic sciences such as hurûf-u mukattaa, nâsih-mensûh, reason for revelation, Qur'an parables and Îsrâiliyât in the tafsir.

Key Words:

Ahmed Hilmî al-Kogî, Tafsîra Hilmî, Surah al-Baqara, Tafsir.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
I. ÇALIŞMANIN KONUSU VE AMACI.....	1
II. İÇERİK VE YÖNTEM	2

BİRİNCİ BÖLÜM

AHMED HİLMÎ EL-KOĞÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. HAYATI	4
1.1.1. Doğumu, Nesebi, Şahsiyeti ve Vefatı.....	4
1.1.2. İlmi Kişiliği ve Hocaları	6
1.2. ESERLERİ	9
1.2.1. Telif Eserleri	10
1.2.2. Hat Eserleri	13

İKİNCİ BÖLÜM

TEFSÎRA HİLMÎ'NİN SİSTEMATİK AÇIDAN TANITIMI

2.1. TEFSİRİN ÖZELLİKLERİ	15
2.2. TEFSİRİN KAYNAKLARI	17

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEFSÎRA HİLMÎ'NİN YÖNTEMİ

3.1. AYETLERİN İCMALİ ANLAMI	21
3.2. AYETLERİN TEFSİRİ.....	21

3.2.1. Tefsira Hilmî'nin Rivayet Boyutu	21
3.2.1.1. Kur'an'ın Kur'an ile Tefsiri	23
3.2.1.2. Kırâatlerden faydalanması	25
3.2.1.3. Kur'an'ın Sünnetle Tefsiri	27
3.2.1.4. Kur'an'ın Sahâbe Sözüyle Tefsiri	35
3.2.1.5. Kur'an'ın Tâbiûn Sözüyle Tefsiri	38
3.2.2. Tefsirin Dirayet Boyutu	40
3.2.2.1. Dil Yönü	40
a. Lugât İlmi Açısından	40
1. Kelimelerin başka dillerdeki anlamını belirtme	40
2. Kelimelerin sözlük ve terim anlamları arasındaki münasebet	41
3. Kelimelerin Istılâhî anlamlarını belirtme	44
b. Sarf-Nahiv İlmi Açısından	46
1. Sarf İlmi Açısından	46
2. Nahiv İlmi Açısından	49
c. Belagât İlmi Açısından	53
1. Beyân İlmi	53
2. Meâni İlmi	54
3.2.2.2. Kelâmî Yönü	57
3.2.2.3. Fıkhî Yönü	61
3.2.3. Kur'an ilimleri açısından Tefsîra Hilmî	67
3.2.3.1. Hurûf-u Mukattaa	67
3.2.3.2. Sebeb-i Nüzûl	68
3.2.3.3. Nâsih-Mensûh	74
3.2.3.4. Kur'an Kıssaları	76
3.2.3.5. İsrâiliyat	78
SONUÇ	80
KAYNAKÇA	82

KISALTMALAR

<i>b.</i>	Bin (oğlu)
<i>s.a.v.</i>	Sallallahu aleyhi ve selem
<i>s.</i>	Sayfa
<i>c.</i>	Cild
<i>h.</i>	Hicri
<i>H.z.</i>	Hazreti
<i>ö.</i>	Ölüm
<i>DiA</i>	TDV İslam Ansiklopedisi
<i>İFAV</i>	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
<i>a.g.e.</i>	Adı geçen eser
<i>cc.</i>	Celle Celaluhu
<i>a.s</i>	Aleyhi'sselam
<i>ts</i>	Tarihsiz
<i>TDV</i>	Türkiye Diyanet Vakfı
<i>İSAM</i>	İslam Araştırmalar Merkezi

GİRİŞ

I. ÇALIŞMANIN KONUSU VE AMACI

Çalışmanın konusu, 1942-1996 yılları arasında yaşayan Ahmed Hilmî el-Koğî ve tefsire dair kaleme aldığı Tefsîra Hilmî adlı eseridir. Eserde Fatıha sûresi ile Bakara sûresi 222. ayete kadar yapılan tefsir yer almaktadır. Ayrıca Bakara sûresi 222. ayetten Al-i İmrân 9. ayete kadar da ayetlerin sadece meâlleri verilmiştir.

Ahmed Hilmî el-Koğî, şark bölgesindeki birçok medresede eğitim dilinin Kürtçe olması ve öğrencilerin dini meseleleri daha iyi kavraması için eserlerini Kürtçe kaleme almıştır.¹ Fıkıh, akaid vb. İslâmî ilimlerde Müslümanların hizmetine katkı sağlama amacıyla eser telif eden el-Koğî, aynı amaç doğrultusunda tefsir yazmaya da ömrünün sonlarına doğru karar vermiştir. Çalışmamızın amacı fıkıh, kelam, nahiv, tefsir gibi birçok alanda eser telif eden şark bölgesi âlimlerinden Ahmed Hilmî el-Koğî'nin tefsir yönünü tesbit etmektir. Özellikle İslâmî ilimlerin tedrisine ömrünü adayan el-Koğî'nin interdisipliner formasyonunu kullanarak yazmış olduğu tefsirinin boyutlarının incelenmesi onun ilmi kişiliğinin tanıtılmasına vesile olabileceği gibi Kur'an'ı yorumlama biçiminin gün yüzüne çıkmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca klasik eğitim ile yetişen ve modern dönem eğitiminden geçmemiş bir zihnin ürünü olan çalışmaların günümüz tefsir çalışmalarına katkısı anlaşılmış olacaktır.

¹ el-Koğî'nin oğlu Molla Mehdi Yalçın ile yaptığım görüşmede kendisi babasının eserlerini Kürtçe yazmasının sebebinin, Kürtçe konuşan halkın anladıkları dilde kitap okumalarını sağlamak olduğunu ifade etmiştir.

II. İÇERİK VE YÖNTEM

Çalışmanın birinci bölümünde el-Koğî'nin hayatı, ilmî kişiliği ele alınmıştır. Ayrıca onun fıkıh, akâid ile nahiv ilimleri başta olmak üzere farklı alanlarda Kürtçe ve Arapça eserler kaleme aldığı, kullandığı dilin ve üslûbun açık ve sade olması sebebiyle eserlerine bir teveccüh söz konusu olduğu belirtilmiştir.

İkinci bölümde tefsirin sistematik açıdan tanıtımı yapılmış olup, öncelikle tefsirin genel özellikleri maddeler halinde aktarılmıştır. Daha sonra müfessirin yararlandığı kaynaklar da tanıtılmıştır. Müfessirin birçok eserden istifade ettiği görülsede özellikle Âlûsî'nin *Rûhu'l-Meânî*, Begavî'nin *Me'âlimu't-Tenzîl* ve Bursevî'nin *Rûhü'l-Beyân* adlı eserlerinden daha fazla istifade ettiği tespit edilmiştir.

Üçüncü bölümde ise, müfessirin âyetleri yorumlama üslûbu ve tekniği ortaya konmaya çalışılmıştır. Öncelikle Kur'an'ın Kur'an'la, Kur'an'ın sünnetle, Kur'an'ın sahâbe sözüyle ve Kur'an'ın tâbiûn sözüyle tefsir edilmesi gibi tefsirin rivayet yönü incelenmiş ve tefsirde kırâat ilminin nasıl kullanıldığına değinilmiştir. Ayrıca tefsirin dirayet alanında da dil, kelam ve fıkıh yönü incelenmiştir. Sonrasında ise tefsir hurûf-u mukataa, nâsih-mensûh sebep-i nüzûl, Kur'an kıssaları, İsrâiliyat gibi Kur'an ilimleri açısından incelenmiştir.

Çalışmadaki ayet meâlleri Türkiye Diyanet Vakfı meâlinden alınmıştır. Bu çalışma kapsamında müellifin bizzat el yazısıyla yazdığı eserin ilk nüshasının çocukları tarafından yapılmış baskısı baştan sona okunmuştur. Kürtçe olan eserdeki bilgiler Türkçeye çevrilmiş, yer yer alıntı yapılmış ancak bu bilgiler daha çok tarafımızdan kompoze edilmiştir. Ayrıca aktardığı bilgiler tefsir ilmi açısından tahlil edilmiştir. Ele alınan konularda müellifin meseleye nasıl değindiği aktarılmadan önce konuyla ilgili diğer eserlerden nakillerde bulunulmuştur. Böylece müellifin meseleleri değerlendirmesi ile diğer kaynaklardaki bilgiler karşılaştırılmaktadır. Yine konu başlığının tanımı ve kısaca özellikleri anlatıldıktan sonra o konuyla ilgili müellifin örnekleri sıralanmıştır.

Rivayet tefsiri kapsamında kabul edilen Kur'an'ın sünnet ile açıklanması başlığında, müfessirin birçok hadis kitabından rivayet ettiği ve bizim de örnek olarak

zikrettiğimiz hadislerin sıhhat durumu belirtilmiştir. Ayrıca müfessirin ayetin tefsiri bağlamında zikrettiği sebab-i nüzûl rivayetlerinden bizim de örnek olarak aktardığımız rivayetler başta Süyûtî'nin *Lübâbü'n-Nükûl* kitabı olmak üzere diğer sebab-i nüzûl kitaplarındaki rivayetler ile karşılaştırılmıştır.

Belirtmemiz gereken diğer bir husus da Bakara sûresi 222. ayetten Al-i İmrân sûresi 9. ayete kadarki tefsiri yazan el-Koğî'nin oğlu Molla Abdulkuddus Yalçın'dır. Kendisi ayetleri yorumlamada babasının yöntemini devam ettirip, onun metoduyla ayetleri izah ettiği için Abdulkuddus Yalçın'ın da örneklerini almayı uygun gördük. Ancak dipnotlarda ayırımı gidilmeden hepsinde “el-Koğî ” diye yazılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AHMED HİLMÎ EL-KOĞÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. HAYATI

1.1.1. Doğumu, Nesebi, Şahsiyeti ve Vefatı

el-Koğî miladi 1942 yılında Diyarbakır'ın Bismil ilçesine bağlı Koğuk Köyü'nde (eski ismiyle Koğî) dünyaya gelmiştir. Babasının ismi Molla Yusuf, annesinin ismi Aişe (Ayşan)'dır. O da babası gibi dedesinin adını almıştır. Kısaca nesebi şu şekildedir: Ahmed b. Yusuf b. Ahmed b. Yusuf. İlahî bir takdir olacak ki kendisi de babası ve dedesi gibi ailenin tek çocuğu olmuştur. Ya da kardeşleri olmuşsa da daha küçükken vefat etmişlerdir. Çünkü müellifin Mehdi ve Sıdkı adında iki kardeşinin olduğu ve o zaman memlekette yayılan hastalıktan vefat ettikleri söylenmiştir.²

el-Koğî'nin babası Molla Yusuf, Nakşibendî tarikatına bağlı, İslamî ilimlerle uğraşmayı seven takva sahibi bir şahsiyettir. Medrese eğitiminde yaygın olan Arapça dil bilgisi (Sarf-Nahiv) derslerini almadığı halde zamanının çoğunu tefsir ve fıkıh gibi dini ilimleri mutâlaa ederek geçirmiştir. Yazarın anne tarafından olan dedesi Molla Abdurrahman da Kürtçe ve Türkçe'nin yanı sıra Arapça ve Farsça'yı da iyi bilen değerli bir âlimdir.

Molla Abdurrahmân bir mesele hakkında yalancı şahitlik yapması istendiğinde kendisi bunu kabul etmez, bu sebeple seferberliğe gönderilir. Savaştan

² Ahmed Hilmî el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, Banga Heq Yayınları, İstanbul 2013, s. 5.

geri dönemeyip genç yaşta şehit olur. Molla Ahmed'in annesinin dedesi olan Molla Resul de bölgenin tanınmış âlimlerindendir. Ahtep (Aktepe) Köyü'nde ikamet eden ve Şeyh Hasanê Nurani olarak tanınan şeyhten ders alıp medresesinden icazet alır. Molla Resulün, Şeyh Hasan'ın iki oğlu olan Şeyh Abdurrahman Aktepe'ye (ö. 1328/1910) (Ravdetü'n-Naîm adlı eserin sahibi) ve Şeyh Muhammed Can'a ders verdiği söylenir. Bütün bu bilgilerden Molla Ahmed'in hem anne hem de baba tarafından muttaki ve ilim sahibi bir aileden geldiği anlaşılmaktadır.³

el-Koğî işleri ne kadar yoğun da olsa günlük namazlarını huşu içerisinde yavaş yavaş kılarak tesbihatını da mutlaka yapar, günlük zikir ve virdlerini hiç ihmal etmezdi. Nafîle ibadetleri önemseyip bid'atlerden uzak dururdu. Ayrıca necaset konusunda da çok hassastı. Çarşı sokakta yürürken gözlerini haramdan korur, sağa sola bakmazdı. Bazen bu hassasiyetinden dolayı tanıdığı bazı kişileri fark etmeden ve selam vermeden geçirdi. Öyle ki tanıdıkları “Seyda (Kürtçe'de molla ve hoca anlamında) selam vermeden geçiyor” derlerdi.⁴

Konuşmalarında doğruyu söyler, gerçeği ikrar etmekten ve hakkı savunmaktan geri durmazdı. İmamlık yaptığı köylerde haksızlığı yapan kim olursa olsun hatasını yüzüne söyleyip hatalarından dönmeleri için gerekli uyarıları yapardı. Aleyhinde de olsa hakikati kabul etmekten, savunmaktan geri adım atmazdı. Her yaştan, her kesimden insanlarla diyalog kurabilen ve arkadaşlık yapabilen tevazu sahibi bir şahsiyetti.⁵

Sevdiklerine, dostlarına karşı vefakâr ve sadıktı. Bu özelliğinden olacak ki seydasına devamlı ziyarete gider, kendisinden izin almadan da evine dönmezdi. Bu davranışı kendisiyle görev yaptığı köy ağaları arasında gerginliğe dahi sebep olurdu. Hatta bazen görev yerini değiştirmek zorunda kalmıştı.⁶

el-Koğî, Hz. Peygamberi (s.a.v.) çok sevdiğinden kendisini rüyada görmek ister, rüyasında göremeyince de çok üzülürdü. Öyle ki bu üzüntüden dolayı iki defa

³ Ahmed Hilmî el-Koğî, **Büyük Şâfî İlmihali**, trc. Abdulkudus Yalçın-Abdussamed Yalçın, Dua Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 19-20.

⁴ el-Koğî, **Büyük Şâfî İlmihali**, s. 21.

⁵ el-Koğî, **Büyük Şâfî İlmihali**, s. 21.

⁶ el-Koğî, **Büyük Şâfî İlmihali**, s. 21.

bunalıma girdiği ve bu bunalımların birkaç ay devam ettiği söylenmiştir. Bazı âlimlerin tavsiyesi üzerine Bediüzzaman Said Nursi'nin Sözlere adlı eserini okuyarak bu sıkıntılardan kurtulduğu nakledilir. Bu sebeple de Said Nursi'yi ve Risale-i Nur'u çok sevdiği söylenebilir. Oğullarının ifadesine göre el-Koğî vefat etmeden önce Resulullahı rüyasında görerek arzusuna kavuşmuştur.⁷

Kendisi zulmü, haksızlığı sevmediği gibi haksızlığa karşı tavır sergileyen şahsiyetleri özellikle de bu vasıfları taşıyan İmam Şafî (ö. 204/820), İmam Nevevî (ö. 676/1277), Taftâzânî (ö. 792/1390), Said Nursi (ö. 1960) ve Şeyh Said (ö. 1925) gibi âlimleri sever, övgüyle anar, hayatlarından örnekler anlatırdı. el-Koğî, Diyarbakır'ın Bismil ilçesinde 1996 yılının mayıs ayında, cuma gecesi vefat etmiştir. Kabri Bismil ilçesindedir.⁸

1.1.2. İlmi Kişiliği ve Hocaları

a. İlmî Kişiliği

Ahmed Hilmî el-Koğî ilimle uğraşan bir aileden geldiği için küçük yaşından itibaren ilimle iç içe olmuş ve ilim tahsilini çok sevmiştir. Küçükken uykuda “İmam Nevevi! İmam Nevevi!” diye sayıkladığını annesi söylemiştir. Eğitim sürecinde Arapça okuma yanında güzel yazı yazma ve hat sanatıyla da ilgileniyordu. Bu özelliği sebebiyle çevresinde daha çok “hattât” kimliğiyle biliniyordu. Güzel yazı yazmayı da kendi başına geliştirmişti. Çünkü o süreçte bölge medreselerinde “hat” dersi verecek hocalar yok gibiydi. İstanbul gibi bu derslerin verildiği yerlere gitme imkânı da yoktu. Hat sanatını o kadar ilerletmişti ki yörede onun gibi güzel Arapça yazı yazan yoktu. Onun kırka yakın eserini de kendi el yazısıyla yazması ifade ettiğimiz gerçeği ortaya koymaktadır. Ancak bu özelliği kendisini kibirlenmeye sevk etmemiştir. Ömrünün sonuna doğru kendi el yazısı hakkında şöyle demiştir: “Hattım artık iyi olmuştur. İstersem kendi el yazımla Kur'an-ı Kerîm yazabilirim.” el-Koğî'nin göze çarpan diğer bir belirgin özelliği de kitap yazma konusunda kendi

⁷ el-Koğî, **Büyük Şafî İlmihali**, s. 21.

⁸ el-Koğî, **Büyük Şafî İlmihali**, s. 21.

zamanında bir ıgır açmasıdır. Onun döneminde medrese hocalarının kitap yazıp eser bırakma geleneklerinin pek olmadığını söylemek mümkündür.⁹

Batman ve Diyarbakır'ın Bismil ilçesinde imamlık görevi sürecinde birçok ğrenci yetiştirerek Kur'an-ı Kerim, tefsir, fıkıh, akâid, usul, sarf ve nahiv dersleri vermiştir. Bu süreçte maddi sıkıntı çekse de sabrederek sade bir hayat yaşamıştır. Tüm zamanını öğrencilere ders vererek ve ilmi eserler yazarak geçirmiştir. Ömrünün sonuna kadar kitap yazmaya devam ettiğ için bazı kitapları yarıda kalmıştır. Çalışmamızın konusu olan “*Tefsira Hilmî*” de tamamlanamayan eserlerindendir.

Ahmet Hilmî el-Koğî birçok ilimle ilgili araştırmalar yapıp eserler telif etmekle beraber edebiyatla daha fazla ilgiliydi. Şeyh-i Cezerî (ö. 1050/1640), Feqiyê Teyran (ö. 1041/1632), Şeyh Ahmed-i Hânî (ö. 1061/1651), Seyda Molla Hâlil es-Siirdî (ö. 1259/1843) ve Şeyh Abdurrahman Aktepe gibi edebiyatla ilgili âlimlerin kitaplarını okur, anlar ve güzelce açıklardı. Bu âlimlerin bazı eserlerini de şerh etmiştir.¹⁰

b. Hocaları

İlk ilim tahsiline kendi köyü olan Koğî'de köyün hocası Molla Muhammed Şerif'ten Kur'an-ı Kerim okuyarak başlamıştır. Daha sonra hocası kendi memleketi olan Siirt ilinin, Kurtalan ilçesinin Bêkend Köyü'ne taşınırken onu da beraberinde götürmüştür. Böylece şark bölgesinde yaygın olan medrese eğitimine başlamıştır. İliminin önemli bir kısmını burada okuduktan sonra bölgede tanınan Molla Yasin, Molla İbrâhim Bellî ve Şeyh Muhammed Arapkendi gibi hocalardan dersler almıştır. İlmî icazetini de Şeyh Muhammed Arapkendi'den almıştır.¹¹

1. Şeyh Muhammed Arabkendi

Şeyh Muhammed, 1911 yılında Diyarbakır'ın Bismil ilçesine bağlı Arabkent (Bayındır) Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Küçük yaşılarında babasını kaybeden Şeyh

⁹ el-Koğî, *Tefsira Hilmî*, s. 6-7.

¹⁰ el-Koğî, *Büyük Şâfi İlmihali*, s. 22.

¹¹ el-Koğî, *Tefsira Hilmî*, s. 6.

Muhammed, İlk ilim tahsiline köyün imamı Molla Said'ten Kur'an-ı Kerîm okuyarak başlamıştır.

Bir süre Mardin'in Savur ilçesine bağlı Ahmedî Köyü'ne gidip Şeyh Hamid'in torunlarından Şeyh Kemal'in yanında ilim tahsili görmüştür. Eğitimine Diyarbakır'ın Çınar ilçesine bağlı Yuvacık Köyü'nde Molla Tahir el-Yuvacığî'nin yanında devam etmiştir. Hocalarından birisi de Norşinli Şeyh Muhammed Diyaüddin'nin halifelerinden Şeyh Mahmud Tileylunî (Karaköylü Şeyh Mahmud)'dir. Onun yanında Mardin'in Kızıltepe ilçesine bağlı Avênâ Köyü'nde, bir süre ilim tahsil etmiştir. Şeyh Ahmed Haznevi'nin Amud'da ikamet eden halifesi Molla Abdullatif'in yanında da belli bir süre eğitim görmüştür.

Şeyh Muhammed Arapkendi ilim tahsilinden sonra Arapkent'e yerleşince medresede dersler vermeye başlamış ve birçok değerli âlim yetiştirmiştir. Onlardan bazıları şunlardır: Molla Muhammed Emin Gercüşî, Molla Muhammed Nur Hanikî, Molla Muhammed Salih el-Ğursî, Molla Muhammed el-Ğursi, Molla Hıdır el-Gursî,¹² Molla Ahmed Hilmî el-Koği...

2. Molla Yasin

“Yörede “Reis ê Alima” (Reisü'l-Ulema, âlimlerin reisi) olarak anılan üstad, Diyarbakır'ın Kulp İlçesi Tuzla Köyü'nde, annesinin ifadesine göre 1906 yılında doğdu. 21 yıl medresede tahsil gördü, 50 yılı aşkın ders verdi bine yakın öğrenciyi okuttu. 100'e yakın icazet veren Molla Yasini, 1000'nin üzerinde fetva vermiştir. Farklı İslamî ilim alanlarında 6 kitap ve 1000'i aşkın şiir yazan Molla Yasin 08.01.1994 tarihinde vefat etti. Diyarbakır'ın Merkez Bağlar ilçesinde İskanevleri mezarlığına defnedilmiştir.”¹³

¹² <https://www.mumsema.org/misafir-sorulari/235433>. (08.06.2019) Bkz: M.Şerif Eroğlu, **Yirminci Yüzyılda Halidiliğin Bir Temsilcisi: Molla Muhammed Arabkendi**, Uluslararası Mevlana Halid-i Bağdadi Sempozyumu Bildirileri, 11-13 Haziran 2010, s. 189-206.

¹³ Z. Fuat Toprak, Muhammed Toprak, Z. Abidin Toprak, Seyda Molla Yasin Toprak(Yüsri) Hayatı ve İlmi Kişiliği, Şarkiyat **İlmi Araştırmalar Dergisi**, Sayı:1 (Nisan 2009) s. 121-132.

3. Molla Muhammed Şerif

el-Koğî'nin oğlu Molla Abdulkuddus ile yaptığımız görüşmede Molla Muhammed Şerif hakkında şunları söylemiştir: Sadece Bismil'in Koğuk (Koğî) Köyü'nde imamlık yaptığını daha sonra kendi köyü olan Kurtalan ilçesinin Bıkend Köyü'ne yerleşip orada medresede öğrenci yetiştirmeye devam ettiğini bilmekteyiz. Merhum müellif el-Koğî de ilk ilim tahsiline kendisinin yanında başlamıştır.

4. Molla İbrahim Bellî

Molla İbrahim 1891 senesinde Diyarbakır'da doğmuştur. Xiyan aşiretine mensup olduğu için kendisine Molla İbrahimé Xiyî de denilmiştir. İlmî icazetini Molla Yahya Ferhendî'den almıştır. Molla İbrahim ilim tahsilinden sonra Başko ve Bameydan köylerinde 20 yıla yakın imamlık ve müderrislik yapmıştır. Daha sonra Bismil'in Bellê Köyü'ne yerleşmiş, vefat edinceye kadar orada ikamet edip öğrenci yetiştirmeye devam etmiştir. Bölgede tanınan birçok hoca yetiştirmiştir. Öğrencilerinden bazıları şunlardır: Molla Abdullatif Şemamî, Molla Salih Tanrıverdi, Müftü Mehmet Uyanık, Molla Ömer Salikî, Şeyh Mehdi ve oğlu Molla Abdulkabî.¹⁴

1.2. ESERLERİ

el-Koğî, eserlerini kendisi yazıp kontrol etmiştir. O dönemde bilgisayarla yazmak kendisi için mümkün olmadığından eserleri el yazmasıdır. Ancak kendisinin vefatından sonra eserlerinin bazıları çocukları tarafından bilgisayar hattıyla yazılmıştır. Yazdığı kitapların dili Kürtçe ve Arapça'dır. Kullandığı Kürtçe, halk dili olup okunması ve anlaşılması kolaydır. Arapça Kur'an-ı Kerîm yazısını ve mevlit eserlerini okuyabilenler el-Koğî'nin yazılarını okumada zorlanmazlar.

el-Koğî'nin eserleri birçok alanla ilgili olmakla beraber Şafî mezhebinin fikhî görüşlerine göre yazılmış olan Kâdı Ebû Şucâ'nın "*Gayetü'l-İhtisâr*" adlı kitabına yazmış olduğu Kürtçe "*Hediyetü'l Habîb*" şerhi, bölge medreselerinin çoğunda kabul görüp birçok fikhî konuda kendisine müracaat edilmektedir. Eserlerini, telif eserleri ve hat eserleri diye ikiye ayırmak mümkündür. Telif eserleri

¹⁴ <http://www.biyografya.com/biyografi/14732>. (08.07.2019)

kendisinin kaleme aldığı kitaplarıdır. Hat eserleri ise başka yazarların kitaplarını kendi hattıyla yazdıklarıdır.

1.2.1. Telif Eserleri¹⁵

1. Mem û Zîn Şerhi: Ahmedê Xanî'nin mecâzî aşkın insanı ilahî aşka ulaştırabileceğini ifade etmek için manzum bir şekilde kaleme aldığı eserinin Arapça şerhidir. Baskısı yapılmamıştır.

2. Şerhu'l-Muğnî Hâşiyeleri: Muhammed b. Abdurrahim el- Meylânî'nin nahivle ilgili yazdığı kitabın üzerine yazılmış haşiyelerdir. Şerhu'l-Muğnî kitabı özellikle doğu medreselerinin tümünde okunan, vazgeçilmez kitaplardandır. Üç temel baktan oluşmaktadır. (İsim, Fiil, Harf)

3. Şuzûru'z-Zeheb fi Ma'rifeti Kelâmi'l-Arab'ın Hâşiyeleri: İbn-i Hişâm el-Ensârî'nin (ö. 761/1360) nahiv ilmiyle ilgili kaleme aldığı kitabı üzerine yazılmış haşiyelerdir. Müsvedde şeklindedir.

4. İstiâre Risalesi: İstiare ilmiyle ilgili müellifin haşiyeleriyle beraber yazdığı müsvedde şeklindeki eseridir.¹⁶

5. Rehberê Âwam Şerha Nehcu'l-Enâm: Seyda Molla Hâlil es-Siirdî'nin akâid ilmiyle ilgili yazmış olduğu kitabının Kürtçe şerhidir. Molla Halil'in bu kitabı şark medreselerinde Arapça gramere başlamadan önce öğrencilere okutulup ezberlettirilir.

6. Rehberî Sanî Şerha Eqîda Xanî: Müellifin Ahmedê Xanî'nin akâid ilmiyle alakalı yazdığı eserinin Kürtçe şerhidir.

7. Gulzara Hemûkan Şerha Nûbihara Piçûkan: Kürtçe-Arapça çocuklar için manzum bir şekilde hazırlanmış Ahmedê Xanî'nin kitabının Arapça şerhidir.

¹⁵ Müellifin kitap isimleri çalışmamızın konusu olan Tefsîra Hilmî'nin mukaddimesinden ve fıkha dair yazdığı Hediye'tü'l-Habîb adlı kitabının tercümesi olan Büyük Şâfiî İlmihali'nin mukaddimesinden alınmış olup, kitapların tanıtımı şahsıma aittir.

¹⁶ İstiâre: Bir lafzın benzerlik alakasından dolayı başka yerde kullanılmasıdır. Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî, **Muhtasarü'l-Meânî**, Eser Kitapevi, İstanbul 1960, s. 324.

Ahmedê Xâni'nin bu kitabı da şark medreselerinde Arapça'ya başlamadan önce okunup ezberlenen temel kitaplardandır.

8. Hediyetü'l-Habîb Şerha Ğayetü't-Takrîb: Ebû Şücâ'nın Şâfiî fıkıh literatürünün müteber temel kaynaklarından biri olan kitabının Kürtçe şerhidir. Müellifin bu şerhi doğu ve güneydoğu medreselerinde kaynak kitap olarak kabul görmüştür. Sade bir anlatımla birçok farklı meseleye cevap verdiği için büyük bir teveccühü elde etmiştir.

9. Emelên Şev û Rojê: Günlük dua ve zikirlerden bahseden eseridir.

10. Eqida İmanê: Çocuklar için Kürtçe yazmış olduğu akîde kitabıdır.

11. el-Mesâilü'l-Mercâniyye Şerhu Avâmili'l-Curcâniyye: Abdülkâhir el-Cürçânî (ö. 471/1078-1079)'nin nahiv ilmiyle ilgili yüz âmilden bahsettiği eserinin Arapça şerhidir. Avamil kitabı medreselerin müfredatında yerini almaktadır.

12. Zêrîn Hurûf Şerha Zurûf: Molla Yunus'un nahivdeki zarflarla ilgili yazdığı ve doğu medreselerinin müfredatında yerini alan kitabının Kürtçe şerhidir.

13. et-Tertîbü'l-Mûnis Şerha Terkîba Molla Yûnûs: Molla Yunus'un terkîb, tahlil ve i'râbla ilgili yazdığı kitabının Kürtçe şerhidir. Terkîb kitabı da şark medreselerinin müfredatında yerini alır.

14. el-Avâmilü'l-Hilmiyye: Müellifin hazırlamış olduğu Arapça nahiv kitabıdır.

15. ez-Zurûf v'el-Cümel: Nahiv ilmindeki zarf ve cümlelerden bahseden eseridir.

16. Risâletün fi'l-Vaz': Vaz' ilmiyle¹⁷ ilgili Arapça yazmış olduğu kitaptır. Baskısı yapılmamıştır.

17. Risâletün fi'l-Mantık: Müellifin mantık ilmiyle¹⁸ alakalı Arapça kaleme almış olduğu kitaptır. Basılmamıştır.

¹⁷ Arapça bir lafzın vaz'ının şahsiliği, çeşitliliği, hususiliği ve umumiliğinden bahseden ilim. Şeyh Yusuf ed-Dicvî, **Hülâsetu ilmi'l-Vaz'**, Diyarbakir Kitap Evi, Diyarbakır 2012, s. 4.

18. Risâletün fi'l-Münâzara: Münâzara ilmiyle¹⁹ ilgili Arapça yazmış olduğu kitaptır. Basılmamıştır.

19. ed-Durretü's-Seniyye Ale'l- Habiyye: Molla Hâlil es-Siirdî'nin münâzara ilmiyle ilgili manzum bir şekilde kaleme aldığı beyitlerin haşiyesidir. Bu beyitler bazı medreselerde ders olarak okunup ezberlenmektedir. Eser basılmamıştır.

20. Şerha Mewlûda Bateyî: Hasan Ertuşi (ö. 995/1587) veya Melayê Bateyî olarak bilinen âlimin Kürtçe mevlidinin şerhidir. Bu mevlid bölge halkı tarafından taziye ve düğün merasimleri başta olmak üzere birçok münasebet ile okunmaktadır.

21. İbn-i Mâlik et-Tâî'nin (ö. 672/1274) nahiv ve sarf ile ilgili yazmış olduğu “*Elfiyye*” metninin haşiyeleri.

22. İbn-i Hişâm el-Ensâri'nin nahivle ilgili yazmış olduğu “*Katrü'n- Nedâ*” metninin haşiyeleri.

23. İbn-i Hişâm el-Ensâri'nin nahivle ilgili yazmış olduğu “*Kavâidü'l-İ'râb*” eserinin hakkında yazılmış haşiyeler.

24. İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) tecvîd ilmine dair yazılmış manzum eserinin haşiyeleri.

25. İbnü'l-Verdî'nin (ö. 749/1349) “*Lamiyesi*” alakalı yazmış olduğu haşiyelerdir.

26. Tefsîra Hilmî: Çalışmamızın konusu olan, Fatiha ve Bakara sûreleri ile Al-i İmrân sûresinin dokuz ayetinin tefsîr edildiği eseridir.

¹⁸ Kişinin düşünürken zihnini hata yapmaktan koruyan bazı kurallardır. Mahmûd Hasan Mağnisî, **Muğnî Tullâb**, Dâru's-Şefkât, İstanbul 2013, s. 14.

¹⁹ Bir konu hakkında iki farklı grubun tartışması ve her birisinin bakış açısının diğerinden farklı olması. Abdurrahmân Hasan el- Meydânî Habenneke, **Devâbitü'l- Mârife ve Usûlü'l- İstidlâl ve'l- Münâzara**, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 2015, s. 371.

1.2.2. Hat Eserleri

1. er-Resâilü'l-Hems: Nahivle ilgili yazılmış beş risâlenin kendi hattıyla yazmasıdır.

2. Divana Cami': Farklı âlimler tarafından Arapça, Kürtçe ve Farsça yazılmış kasîdeleri derlemiştir.

3. el-Kâfiyetü'l-Kübrâ fî İlmi'n-Nahvî: Molla Hâlil es-Siirdî'nin nahivle ilgili yazmış olduğu eserini kendi el yazısıyla yazmıştır.

4. Sa'dullâh Sağır Maa Hâşiyeti Gerevî: Abdülkâhir el-Cürcânî'nin "*Avâmilü'l-Cürcâniyye*" üzerine yazdığı şerh ve onunla beraber olan "*Gerevî Haşiyesini*" kendi hattıyla yazmıştır.

5. Hallü'l-Meâkîd Maa Hâşiyeti Câmi'ul-Fevâid: Ahmed b. Muhammed es-Sîvasî'nin yazmış olduğu ve medreselerde ders kitabı olarak okutulan kitabı el-Koğî kendi hattıyla yazmıştır.

6. Revdetü'n-Naîm: Şeyh Abdurrâhman Aktepe'nin manzum olarak yazdığı ve Allah sevgisi, peygamberin vasıfları vb. konuları ele aldığı eserini el-Koğî kendi hattıyla yazmıştır.

7. el-Kelimâtü'l-Kudsiyye: Nakşibendî şeyhlerinin risalelerini el yazısıyla yazmıştır.

8. Risâletü'l-Vaz' ve haşiyesi

9. Fethü'l-Celîl: Molla Hüseyin Küçük'ün (ö. 1955) Şâfiî mezhebindeki fetvalarla ilgili kaleme aldığı eserini kendi hattıyla yazmıştır.

10. Sarf metni: Kendi oğluna sarf öğretmek için yazmıştır. Eser basılmamıştır.

11. en-Nuhbetü'l-Leâlî Şerhu Bedi'l-Emâlî: Muhammed b. Süleyman el-Halebî'nin kaleme aldığı ve Şia İmâmiyye'nin temel akâid kitaplarından sayılan bu kitabı müellif kendi hattıyla yazmıştır.

12. el-Mütenebbiü'l-Kâdiyânî: Hindistan'ın Pencap eyaletinde, Mirzâ Ahmed Kâdiyânî tarafından kurulan sapık fırka Kâdiyânîliği anlatan eseri el yazısıyla hazırlamıştır.

13. Silsiletü's-Sâdâti'n- Nâkşebendiyye: Levha şeklindedir.

el-Koğî'nin kendi hattıyla yazdığı tüm kitaplarında kendisinin tasarlayıp çektiği tuğrası bulunur. Onun farklı alanlarda yazmış olduğu eserlerine bakıldığında daha çok şark medreselerinde ders olarak okutulan ilimlere yönelik olduğu görülmektedir. Eserlerini Arapça ve Kürtçe kaleme almıştır. Kullandığı dilin halkın kullandığı ve rahatlıkla anlayabildiği lehçe olduğunu söylemek mümkündür. Bu özelliklerinden olacak ki şark medreselerinin çoğunda onun kitapları okutulmaktadır. Kitaplarının diğer bir özelliği de çok farklı alanlarda yazılmasıdır. Nitekim el-Koğî'nin eserlerini nahiv, fıkıh, akâid, tefsir ve lügat gibi çeşitli alanlarda kaleme aldığı görülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TEFSİRA HİLMÎ'NİN SİSTEMATİK AÇIDAN TANITIMI

2.1. TEFSİRİN ÖZELLİKLERİ

1. Ahmed Hilmî el-Koğî, Tefsîra Hilmî'de ancak Âl-i İmrân sûresini 9. ayetine kadar meâl yapabilmiş, tefsirde ise Bakara sûresinin 222. ayetine gelebilmiştir. el-Koğî yazma sürecinde vefat ettiğinden oğlu Molla Abdulkuddus Yalçın, babasının tefsirdeki metoduyla Bakara sûresinin tefsirini tamamlayıp Âl-i İmrân sûresinin de ilk dokuz ayetini tefsir etmiştir. Ayrıca babasının tefsirde manalarını aktardığı veya kendilerine işaret ettiği hadisleri dipnotta Arapça lafızlarıyla belirtmektedir.

2. Tefsîra Hilmî Kürtçe'nin Kurmancî lehçesiyle yazılmış olup Arapça alfabeye yazıya geçirilmiştir. Eserde tefsir kısmından önce ayetler mushaftaki gibi yazılıp sonra ilgili ayetlerin meâli verilmiştir. Daha sonra ayetlerin tefsirine geçilmiştir. Meâlden önce “Ayetlerin Anlamı” tefsirden önce ise “Ayetlerin Tefsiri” şeklinde başlık atılmıştır.

3. el-Koğî bazı kavramların açıklaması için kendisine ait diğer eserleri referans vermektedir.²⁰ Ayrıca bazı ayetlerde geçen kavramların açıklamalarını başka ayetlere havale ettiği görülmektedir. Mesala Bakara sûresinin otuz dördüncü ayetini, Kehf sûresi elli ve Hicr sûresi yirmi yedinci ayetlerine havale etmiştir.²¹

4. Bu tefsirin en belirgin özelliği ayetlerin anlaşılmasında kilit konumunda olan belli başlı kelimelerin hem sözlük anlamları hem de ıstılâhî anlamları verilmiş olup ikisi arasındaki münasebetin açıklanmasıdır. Böylece okuyucunun zihninde

²⁰ Bkz: el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 40.

²¹ Bkz: el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 44.

kelimelerin sözlük ve ıstılâhî manaları arasındaki farklılıktan ötürü oluşabilecek çelişkiyi kaldırıp ayetin iyice anlaşılmasını sağlamaktadır. Ayrıca fikhî terimler başta olmak üzere kelimelerin lugavî anlamlardan sonra kazandıkları terimsel anlamları da zikredilmiştir. Tefsir'in diğer bir özelliği de Kur'an kıssalarını anlatan kimi ayetlerde icmâlî manadan sonra meselenin iyi anlaşılması için olayın tasvîr edilmesidir.

5. el-Koğî, tefsirini Kur'an ayetleriyle mezc eder.²²

6. Müfessirin bazen tefsire kendi yorumunu kattığı da görülmektedir. Bakara sûresinin “(Ey bilginler!) Sizler Kitab'ı (Tevrat'ı) okuduğunuz (gerçekleri bildiğiniz) halde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?” meâlindeki kırk dördüncü ayetinde şunu ifade etmektedir: Kişi iyiliği emretme, kötülükten sakındırmayı bırakırsa daha kötü duruma düşer. Çünkü iki vacibi terk etmiş olur. Zira hem kendisi iyiliği yapmamış hem de başkalarına da söylememiştir.²³

7. Genelde tefsir kitapları bir konu ilk olarak nerede geçtiyse orada detay vermektedirler. İlk açıklamalardan sonra benzer konuları geçmişteki açıklamalara yönlendirmektedirler. Müfessirimiz ise, konuları ilk geçtiği yerde açıklamayıp bunun aksine meseleleri gelecekteki benzer konulara bırakır. Kanaatimizce bu metot sonraki sûre ve ayetlerine de ilk sûre ve ayetler kadar önem verilmesine ve okunmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca bilgilerin ilk sûrelerde birikmesini de engellemektedir. Ayetler arası bağlantıyı kurup bilgileri birbirlerine havale etmesi müfessirin Kur'an'daki konulara olan vukufiyetini de göstermektedir. el-Koğî tefsirini tamamlayamadan vefat ettiğinden sonraki ayetlere bıraktığı bilgi ve yorumları oğlu Molla Abdulkuddus dipnot şeklinde vermiştir.²⁴

8. Müfessirimizin ayetleri açıklarken çok fazla detaya boğmadan tefsir ettiğini söylemek mümkünse de ayetin sebep-i nüzûlünü belirttiği rivayetlerde detaya girdiği söylenebilir. Tefsirin en bariz özelliklerinden biri de kaynak göstermeden birçok ayetin sebep-i nüzûlünü belirtmesidir. Yine birçok ayeti tefsir ederken tarihi arka planı göz önünde bulundurmaktadır. Bu noktada onun siyer-i nebiden çokça yararlandığını görmekteyiz.

²² Bkz: Bakara 2/23, 2/52.

²³ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 56.

²⁴ Bkz: el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 46- 47.

2.2. TEFSİRİN KAYNAKLARI

Tefsira Hilmî'ye bakıldığında müfessirin birçok kaynaktan istifade ettiği görülmektedir. Bu kaynaklardan Âlûsî'nin *Rûhu'l-Meânî'si*, Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân'ı* ve Begavî'nin *Me'âlimu't-Tenzîl* adlı eserinden çokça yararlandığını söylemek mümkündür. İbn-i Atıyye'nin *el-Muharrerü'l-Vecîz'i* gibi eserlerden ise bir iki yerde nakilde bulunmuştur. Müellifin zaman zaman okuyucuyu kendisine ait diğer eserlere yönlendirdiği de görülmektedir. Mesela şeytan, melek ve cin kelimelerinin anlamları için kendisinin kaleme aldığı akâidle ilgili kitabı *Rehberé Sâni Şerhâ Akîda Xanî* eserine bakılmasını söylemiştir.²⁵ el-Koğî'nin daha fazla başvurduğu eserler sırasıyla şöyledir:

1. Taberî: Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîlî Âyi'l-Kur'ân

Müfessir, h. 225 yılında Taberistan'ın Amûl şehrinde doğmuştur.²⁶ Süyûtî, Taberî'nin tefsiri hakkında “Tefsîrlerin en büyüğü, görüşleri zikredip görüşler arasında tercih yapan tefsirdir” demiştir. Taberî'nin bu tefsiri otuz ciltten oluşan büyük hacimli bir eserdir.

2. Begavî: Me'âlimu't-Tenzîl

Me'âlimu't-Tenzîl'in müellifi Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Begavî'dir (ö. 516/1122). İbn-i Teymiyye (ö. 728/1328) *Usûlü't-Tefsîr* kitâbının mukaddimesinde şöyle demiştir: “Begavî'nin tefsiri Sa'lebi'nin (ö. 427/1035) tefsîrinden ihtisâr edilmiştir. Ancak Begavî tefsîrini uydurma hadislerden ve bidatlerden korumuştur.”²⁷ Müfessir, Begavî'den çokça rivayet etmektedir. Hatta en çok rivayeti ondan aktardığını söyleyebiliriz. Nakilde bulunurken, Begavî şöyle dedi ya da bir görüşü aktardıktan sonra bilginin kaynağını parantez içinde (بنو) şeklinde yazar. Alıntıyı kitabın hangi baskısı, hangi cilt veya sayfadan aldığını belirtmez.

²⁵ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 40.

²⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 529.

²⁷ İbn-i Teymiyye, *Mukaddimetu Usûli't-Tefsîr*, Dâru Mektebeti'l-Hayat, Beyrût 1980, s. 31.

3. İbn Atıyye: el-Muharrerü'l-Vecîz

Müfessir, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî'dir (ö. 541/1147). İbn-i Atıyye tefsirinin başında Kur'an-ı Kerîm'in faziletleri, müfessirlerin mertebeleri, yedi harf meselesi, Kur'an'ın Hz. Ebûbekir döneminde bir araya getirilmesi, Kur'an'ın isimleri ve istiaze gibi usûl meselelerine yer vermiştir.

4. Fahreddin er-Râzî: Mefâtîhu'l-Gayb

Mefâtîhu'l-Gayb tefsirinin sahibi hicri 543 senesinde Rey şehrinde dünyaya gelen Muhammed b. Ömer b. El-Huseyn b. Ali el-Kureşî et-Teymî, el-Bekrî, et-Taberistanî'dir.²⁸ Râzî, tefsîrinde Mûtezileye ve diğer sapkın gruplara cevaplar vermiş, inkârcıların şüphelerine yer verip sorularını cevaplamıştır. Müfessir, Râzî'den Râzî şöyle dedi diye nakilde bulunmaktadır. Mesela Fatiha sûresinde Rahman ve Rahim isimlerinin iki kere zikredilmelerinin hikmetini Râzî şöyle demiştir diye nakilde bulunmuştur.²⁹

5. Kurtûbî: el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an

Müellifi, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtûbî'dir (671/1273). İbn Ferhûn (ö. 799/1397), Kurtûbî'nin tefsiriyle ilgili şunları söylemektedir: “En büyük tefsirlerden olup faydası en fazla olanlardandır. Tefsirinde kıssa ve tarihî bilgilere yer vermemiş, onların yerine Kur'an ahkâmından bahsetmiştir. Kırâat, i'râb, nâsih ve mensûhu zikretmiştir.”³⁰

6. Beyzâvî: Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl

Ömer b. Muhammed Beyzâvî Şiraz bölgesinde h. 585 yılında dünyaya gelmiştir. İslâmî ilim dallarında otorite olan Beyzâvî tefsir, kelam, fıkıh, usûl-i fıkıh, nahiv, belagat ve mantık ilimlerinde kitaplar yazmıştır.³¹ Ancak Beyzâvî denilince akla *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl* adlı eseri gelmektedir. Kendisi ilim

²⁸ İsmail Cerrahoğlu, **Tefsîr Tarihi**, Fecr Yayınları, Ankara 2010, s. 602.

²⁹ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 14.

³⁰ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, Dâru'l-Erkam, Beyrût ts, c. 1, s. 321.

³¹ Muhsin Demirci, **Tefsir Tarihi**, İFAV Yayınları, İstanbul 2011, s. 172.

camiasında bu kitabıyla tanınmıştır. Şark medreselerinde okutulan bu kitap müfessirimizin temel kaynaklarından.

7. Neseî: Medâriku't-Tenzîl ve Hekâikü't-Te'vîl

Neseî tefsirinin sahibi Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî, el-Haneî'dir (ö. 710/1310). Neseî tefsirini Beyzâvî ve Zamehşerî'nin tefsirlerinin'den ihtisar etmiştir. Ancak Zamehşerî'nin Keşşâf'ındaki itizâlî görüşleri bırakıp ehl-i sünnet mezhebine göre gitmiştir.³² Medrese müfredatında yer alan ve müderrisler tarafından işlenen bu eser müfessirimizin aktarımda bulunduğu tefsirlerdendir.

8. Hâzin: Lübbü't-Te'vîl fî Me'âni't-Tenzîl

Hâzin tefsirinin sahibi, Ebü'l-Hasan Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin el-Bağdâdî'dir (ö.741/1341). Hâzin, tefsirini Begavî'nin *Me'âlimu't-Tenzîlin*'den ihtisar ederek Begavî'den önce yazılan tefsirlerden alıntı yapmıştır. Tefsirinde birçok rivayete yer vermiş, tarihi haberler ve İsrâîli kıssalarla doldurmuştur.³³

9. İbn Kesîr: Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm

Müfessir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî'dir (ö. 774/1373). İbn-i Kesîr'in tefsiri, rivayet metoduyla yazılmış en meşhur kitaplardan olup Taberî'nin tefsirinden sonra ikinci muteber eser sayılır.

10. Tefsîrü'l-Celâleyn

Müelliflerimiz Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî el-Mahallî (ö. 864/1459) ve Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî'dir (ö. 911/1505). *Celâleyn Tefsiri* Celâleddîn el-Mahallî tarafından yazılmaya başlanmış ancak tefsir tamamlanmadan el-Mahallî vefat ettiği için öğrencisi es-Süyûtî

³² Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. 1, s. 200.

³³ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. 1, s. 204.

tarafından nihayete erdirilmiştir. Celâleyn tefsiri ibaresi muhtasar kıymetli bir eserdir. İslam tarihi boyunca belki de en çok okuna gelen, yaygın olan, faydalı bir eserdir. Hacmi küçük olsa da ilim ehl-i tarafından elde tutulmuş, birçok defa baskısı yapılmıştır. Bazen tek başına bazen mushafla beraber, kimi zaman Sâvî haşiyesiyle kimi zamanda Cemel haşiyesiyle birkilte baskısılmıştır.³⁴

11. Şihâb: Beyzâvî Hâşiyesi

Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî h.977 senesinde Kâhire'nin Seryâkus kasabasında dünyaya gelmiştir. Şihâb diye ilim camiasında meşhur olan Beyzâvî haşiyesi'nin ismi "*Înâyetü'l-Kâdî ve Kifâyetü'r-Râzî*" dir. Bu eser Hafâcî'nin en büyük eseridir. Kitapta her kelime ayrı ayrı beyan edilmiş ve aynı konuda ondan önce yazılmış kitaplardaki bilgileri nakletme ile yetinmiştir.³⁵

12. Bursevî: Rûhü'l-Beyân

Asıl ismi İsmail Hakkı olan müellifimiz h.1063 yılında Bulgaristan sınırları içerisinde olan Aydos'ta dünyaya gelmiştir. Bursa şehrinde uzun zaman ikamet ettiği için Bursevî diye anılmıştır. Bursevî *Rûhü'l-Beyân* tefsirine Bursa Ulucami'de verdiği vaazlarla başlamıştır. İsmail Hakkı Bursevî vaaz ve irşadla ilgilendiği için mev'izaya ihtimam etmiş, ayetlerin tefsirini çok fazla uzatmamış ve rahatlıkla anlaşılmasını sağlayacak kadarıyla yetinmiştir.³⁶

13. Âlûsî: Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî

Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî'nin (ö. 1270/1854) gördüğü rüya sebebiyle yazmaya başladı³⁷ ve kendisinin tefsir alanında tanınmasını sağlayan eseri "*Rûhu'l- Meânî*" dir. Müfessirimiz Âlûsî'nin tefsirinden birçok yerde aktarımda bulunmaktadır. Görüş naklederken ya Âlûsî şöyle demiştir ya da bir görüşü zikrettikten sonra parantez içinde (الوسى) şeklinde yazmıştır.

³⁴ Muhammed Abdu'l-Âzîm Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Marife, Beyrut 2005, s. 103-104.

³⁵ Ali Şakir Ergin, "Hafâcî Şehâbeddin", *DİA*, TDV Yay. , İstanbul 1997, c. 15, s. 72-73.

³⁶ Ali Namlı, "Rûhu'l-Beyân", *DİA*, TDV Yay. , İstanbul 2008, c. 35, s. 211-213.

³⁷ Ahmet Çelik, "Rûhu'l-Meânî", *DİA*, TDV Yay. , İstanbul 2008, c. 35, s. 213-214.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEFSİRA HİLMÎ'NİN YÖNTEMİ

3.1. AYETLERİN İCMALİ ANLAMI

Müfessir ayetleri tefsir etmeden önce tüm ayetlerin tek tek meâlini vermektedir. Meâl yaparken sadece kelimeleri Arapça'dan Kürtçe'ye tercüme etmekle kalmayıp parantez içinde bazı yorumları da katmaktadır. Mesela Fâtiha sûresinin yedinci ayetinde **مَغْضُوبٌ عَلَيْهِمْ** yani kendilerine gazab edilenler ve **الضَّالِّينَ** yani doğru yoldan sapanlar şeklinde tercüme ettikten sonra parantez içinde onlardan kastın Yahudi ve Hristiyanlar olduğunu belirtmektedir.³⁸ Bakara sûresinin “*Yine onlar, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler; ahiret gününe de şüphesiz inanırlar.*” meâlindeki dördüncü ayetinden sonra parantez içinde indirilen kitaplardan kastın Kurân-ı Kerîm, Tevrat, İncil, Zebûr ve suhûf olduğunu belirtmiştir.³⁹

3.2. AYETLERİN TEFSİRİ

3.2.1. Tefsira Hilmî'nin Rivayet Boyutu

Rivayet tefsiri, Kur'an'ın Kur'anla tefsir edilmesinin yanında sünnet ve sahâbe ile tâbiûn'dan gelen rivayetlerle tefsir edilmesini kapsar. Tâbiûn'dan gelen rivayetlerin rivayet tefsirinden olup olmaması konusunda ihtilaf olsa da Taberî vb. rivayet tefsir kitaplarında sadece Hz. Peygamber ve sahâbeden gelen rivayetlerle

³⁸ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 13.

³⁹ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 18.

yetinilmemiş, tâbiûn'dan gelen rivayetler de rivâyet tefsiri kısmından kabul edilmiştir.⁴⁰

Zürkânî rivayet tefsiri ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Bu konudaki insafa uygun kelime şudur: Rivayet tefsiri iki kısımdır. Birincisi rivayetin sahîh ve makbûl olduğuna dair çokça delilin bulunması. Bu kısım rivayetleri reddetme, hiçbir kimsenin hakkı değildir. Bu rivayetleri ihmal etme ve onlardan gafil kalma caiz değildir. İkincisi herhangi bir sebepten dolayı sıhhati ispat edilemeyen rivayetlerdir. Bu kısım rivayetleri reddetmek vaciptir. Onları kabul etmek ve onlarla iştiğal etmek caiz değildir. İbn-i Kesîr gibi birçok müdakkik müfessir sahîh rivayetleri araştırıp öyle nakletmiş, zayıf ve batıl rivayetleri belirtmişlerdir.”⁴¹

Rivâyet tefsirlerine zayıf rivayetlerin girmesinin sebepleri dört başlıkta toplanmıştır. 1. Sahâbe ve tâbiûn'dan birçok kişi isnâdı kullanmadan nakillerde bulunmuştur. Bu tutum doğru ve yanlış rivayetlerin birbirine karışmasına sebebiyet vermiştir. 2. Rivayetlerin İsrâîlî bilgilerle dolu olması. İslâmî akideyle çelişen ve batıl olduğuna delillerin mevcut olduğu rivayetler ehl-i kitap aracılığıyla Müslümanların dünyasına girmiştir. 3. Bazı aşırı giden mezhep taraftarlarının bir takım sözler uydurması ve bunları sahâbilere dayandırmalarıdır. Buna Hz. Ali'ye uydurma rivayetler nispet eden Şîa ile yetkililere yaranmak için Abbâsiler döneminde İbn-i Abbâs'a dayandırılan rivayetler örnek verilebilir. 4. İslâm düşmanlarının hile ve entrika yoluyla dini yok etmek için sahâbe ve tâbiûn'a nisbet edip uydurdukları rivayetler. Bu sebeplerden ötürü sahâbe-i kirâma ve tâbiûna nisbet edilen söz ve rivayetlere ihtiyatlı yaklaşmak gerekir.⁴²

Tefsîra Hilmî incelendiğinde müfessirin rivayet tefsirlerinin dört çeşidini de kullandığını görmekteyiz. Ancak özellikle bu dördü arasından ayeti Hz. Peygamberin sözleriyle açıklaması daha çok olmuştur. Tesbitlerimize göre müfessirin rivayet ettiği hadisler genellikle sahîh hadislerdir. Ancak zaman zaman hasen ve garip hadis kabul edilen rivayetleri de kullanmıştır.

⁴⁰ Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, c. 1, s. 105.

⁴¹ Zürkânî, **Menâhilü'l-İrfân**, c. 1, s. 448.

⁴² Sâbûnî, **et-Tibyân fî Ūlûmi'l-Kur'ân**, s. 71. Zürkânî, **Menâhilü'l-İrfân**, c. 1, s. 491.

3.2.1.1.Kur'an'ın Kur'an ile Tefsiri

Bu kısım tefsirin makbuliyetinde hiçbir şüphe yoktur. Çünkü Allah Teâlâ kendi nefsinin irade ettiğini en iyi bilendir. Allah'ın Kitabı en doğru sözdür ve ne önünden ne arkasından ona batıl yaklaşamaz.⁴³ Kur'an-ı Kerîm'de bir konu bir yerde mücmel veya mübhem olarak gelirken başka bir yerde daha geniş ve daha açık olarak gelir. Buna binaen Kur'ân-ı Kerîm'de bir konu araştırılacağı zaman o konuyla ilgili bütün ayetleri göz önünde bulundurmak gerekir. Eğer mesele ayetlerle çözüme kavuşabiliyorsa başka kaynağa müracaat etmeye gerek kalmaz. Zira Kur'an ayetleri birbirlerini teyid edip doğrulamaktadır.⁴⁴

Kur'an'ın Kur'an-ı açıklamasına örnek verecek olursak; Mâide sûresinin “*İhramlı iken avlanmayı helal saymamak üzere (aşağıda) size okunacaklar dışında kalan hayvanlar, sizin için helâl kılındı*” meâlindeki birinci ayette geçen “*size okunacaklar dışında kalan*” kısmı Mâide sûresinin “*Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan...*” meâlindeki üçüncü ayetiyle açıklanmıştır. Yine Bakara sûresinin “*Derken, Âdem (vahy yoluyla) Rabbinden birtakım kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabb'ine yalvardı*” meâlindeki otuz yedinci ayetinde ifade edilen “*bir takım kelimeler*” den kastın ne olduğu A'râf sûresinin “*(Âdem ile eşi) dediler ki: Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz*” meâlindeki yirmi üçüncü ayetiyle ortaya çıkmıştır. Duhân sûresinin “*Apaçık olan Kitab'a andolsun ki, biz onu (Kur'an'ı) mübarek bir gecede indirdik. Kuşkusuz biz uyarıcıyızdır*” meâlindeki iki ve üçüncü ayetinde mübarek geceden kastın kadir gecesini olduğu, Kadir sûresinin “*Biz o (Kur'ân)ı Kadir gecesinde indirdik*” meâlindeki birinci ayetiyle anlaşılmaktadır.⁴⁵

Müfessir el-Koğî Bakara sûresinin “*Ben sizin dışa vurduklarınızı bilirim*” meâlindeki otuz üçüncü ayette geçen “*dışa vurulan şeyden*” kastın, Bakara sûresinin “*Yeryüzünde bozgunculuk yapacak birisini mi yaratacaksın?*” meâlindeki otuzuncu ayette geçen meleklerin bu sözlerinin olduğunu söylemektedir.⁴⁶ el-Koğî, Bakara sûresinin “*Bu durum devam ederken Âdem, Rabbinden birtakım ilhamlar aldı*

⁴³ Fussilet, 41/42.

⁴⁴ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, s. 38.

⁴⁵ Sâbûnî, **Tibyân**, s. 67-68.

⁴⁶ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 43.

ve derhal tevbe etti. Çünkü Allah tevbeleri kabul eden ve merhameti bol olandır” meâlindeki otuz yedinci ayetinde Hz. Âdem’in kendileriyle tevbe ettiği kelimelerden kastın, Â’râf sûresinde geçen “Dediler ki: «Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik, eğer bizi bağışlamaz ve bize rahmetinle muamele etmezsen muhakkak ziyana uğrayacaklardan oluruz!»” dua cümlesi olduğunu rivayet etmiştir.⁴⁷

Bakara sûresi otuz dördüncü ayette bahsi geçen İblisin, meleklerden olmadığını Kehf sûresi ellinci ayete havale etmiştir. Kehf sûresinin “Yine o vakti hatırla ki biz, meleklerle: «Âdem’e secde edin!» demiştik. İblis hariç olmak üzere onlar hemen secde ettiler. İblis cinlerdendi, Rabbinin emrinden dışarı çıktı” meâlindeki ayetine göre İblisin cinlerden olduğu, dolayısıyla melek olmadığı anlaşılmaktadır.⁴⁸

Bakara sûresi yetmiş sekizinci ayetteki امانی “emâniyye” kelimesinin manalarından birinin de تمنی yani “bir şeyi isteme” olduğunu belirtmiş. O isteğinde Yahudilerin Kur’an’da geçen “Yahudi ve Hristiyanlar dışında kimse cennete gitmeyecek”, “Sayılı birkaç gün dışında ateş bize dokunmayacaktır”, “Biz Allahın çocukları ve dostlarıyız” şeklindeki ifadeleri olduğunu Begavî tefsirinden aktararak belirtmektedir.⁴⁹

el-Koğî, Bakara sûresinin “Fitne tamamen yok edilinceye ve din (kulluk) de yalnız Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın. Şayet vazgeçerlerse zalimlerden başkasına düşmanlık ve saldırı yoktur” meâlindeki yüz doksan üçüncü ayetinde ifade edilen düşmanlığın ancak zalim kişilere olabileceğini, Şûrâ sûresinin “Bir kötülüğün cezası yine onun gibi bir kötülüktür, ama kim affeder, bağışlarsa onun mükafatı Allah’a aittir. Şüphesiz ki Allah, zalimleri sevmez.” meâlindeki kırkıncı ayeti ile açıklamaktadır.⁵⁰ Buna göre kötülüğün cezası kötülük ile verilebileceği için, zalime de zulmetmesi karşılığında düşmanlık olabileceğini belirtmiş olmaktadır.

Tefsîra Hilmî’de Bakara sûresinin “Eğer kadınları, kendilerine dokunmadan veya onlara bir mehir takdir etmeden boşarsanız (bunda) size bir vebal yoktur. Şu

⁴⁷ el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 49.

⁴⁸ el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 44.

⁴⁹ el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 90. Begavî, Me’âlimü’t-Tenzîl, Dâru Taybe, Cidde 1997, c. 1, s. 115.

⁵⁰ el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 162.

kadar ki onlara (mal verip) faydalandırın. Eli geniş olan hâline göre, eli dar olan da haline göre ve güzelliikle faydalandırılmalıdır. Bu, iyilik yapanlar üzerine bir borçtur” meâlindeki iki yüz otuz altıncı ayeti açıklanırken kadına hem mehir hem de mut’a (yani mal ile faydalandırma) verileceği belirtilmiştir. Bu görüş de Bakara sûresinin “*Boşanmış kadınlar için de meşru ve geleneğe uygun şekilde bir meta’(intifa hakkı) vardır ki verilmesi, Allah’tan korkanlar üzerine bir borçtur.*” meâlindeki iki yüz kırk birinci ayeti delil getirilerek açıklanmaktadır.⁵¹

Müfessirimiz, Bakara sûresinin “*Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başka yük yüklemeyiz*” meâlindeki iki yüz seksen beşinci ayetinde geçen hususu, Bakara sûresinin “*...Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez...*” meâlindeki yüz seksen beşinci ayetiyle pekiştirmektedir.⁵²

3.2.1.2. Kırâatlerden faydalanması

Kırâat; Kırâat imamlarından birinin Kur’an-ı Kerîm’i okumada ve telaffuz etmede diğer imamlara muhalefet etmesidir.⁵³ Kur’an-ı Kerîm’de itimad edilen güvenilir birinin diğer güvenilir birinden, bir imamın diğer imamdan Hz. Peygambere (s.a.v.) ulaşana kadar birebir o rivayeti almasıdır. Farklı kırâatlerin oluşmasının sebebi mushafların noktasız olup, Kur’an kelimelerinin kırâat vecihlerinden bazılarını yönlendirilme ihtimalinin olmasıdır. Böylece kırâat farklılıkları oluşmaktadır.⁵⁴

İmam Süyûtî, İbnu’l-Cezerî’den naklederek kırâatleri şöyle taksim etmiştir:

1. Mütevâtir: Yalan üzerine birleşmeleri mümkün olmayan bir grubun naklettiği kırâat.
2. Meşhûr: Senedi sahîh olup da mütevâtir derecesine ulaşmayan kırâat.
3. Ahad: Senedi sahîh ancak hem meşhûr derecesine ulaşmamış hem de Arapçaya ve mushafın resmine muhalefet eden kırâat.

⁵¹ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 212.

⁵² el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 283.

⁵³ Zürcânî, **Menâhilü’l-İrfân**, s. 364.

⁵⁴ Zürcânî, **Menâhilü’l-İrfân**, s. 365.

4. Şazz: Senedi sahîh olmayan kırâattir.

5. Mevzû': Uydurma kırâatlerdir. (Huzâînin kırâatleri gibi)

6. İmam Süyûtî İbn-i Cezeri'nin bu tasnifine bir de kendisi altıncı bir kısım eklemektedir. O da müdrec hadise⁵⁵ benzer, kırâatlere tefsir amacıyla bazı şeylerin eklenmesidir.⁵⁶

Tefsîra Hilmî'de kırâat farklılıklarına yer verilmiştir. Tefsirde gözlemlediğimiz kadarıyla beş ayette kırâat farklılığı zikredilip buna göre ayet tefsir edilmiştir.

Örnek1: el-Koğî, İbn-i Abbâs'ın Fâtiha sûresi dördüncü ayetteki **مالك يوم الدين** *Malik* kelimesini **ملك** “*meliki*” diye okunduğu rivayetini zikretmektedir. Buna göre ayetin anlamı “*mâlik*” okunursa hesap gününün sahibi, “*meliki*” okunursa hesap gününün kâdîsi, hükümdarı manasında olur.⁵⁷

Örnek2: Bakara sûresinin “*Biz, bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak (ertelersek) mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kadirdir.*” meâlindeki yüz altıncı ayette geçen **ننساها** kelimesinin başka bir kırâat'te **ننساها** okunduğunu belirtmektedir. **ننساها** bir ayetin hükmünün unutturulması demektir, **ننساها** ise ayetin hükmünün ertelenmesi demektir.⁵⁸

Örnek3: Tefsîra Hilmî'de Bakara sûresinin iki yüz otuz dördüncü ayetindeki **يتوفون** kelimesinin ilk harfi olan **يا** nın “*zammeli*” olarak okunduğu gibi, “*fetha*” harekesiyle de okunduğu rivayet edilmiştir. Fetha okunuşuna göre ayetin anlamı şöyle olur denilmiştir: “*O kimseler ki ömürlerini tamamlayıp, arklarında eşler bırakırlar.*”⁵⁹ **يا** harfî zammeli okunursa ayetin anlamı şöyle olur denilmiştir: “*O Kimseler ki vefat ediyor ve arkalarında eşler bırakıyorlar.*”

⁵⁵ Senedinde veya metninde bir fazlalık bulunan hadise denir. Mehmet Efendioğlu, “Müdrec”, **DİA**, TDV Yay. , İstanbul 2006, c. 31, s. 474-475.

⁵⁶ Celâlüddin Abdurramân es-Süyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an**, Dâru'l-Kitâbi'l Ârâbî, Beyrut 2011, s. 197-198.

⁵⁷ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 17.

⁵⁸ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 108.

⁵⁹ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 208. Bkz: Beyzâvî, **Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl**, Dâru Sâdır, Beyrût 2001, c. 1, s. 131.

Örnek4: Bakara sûresi iki yüz kırkinci ayetindeki وصية kelimesinin son harekesinin Basralıllar, İbn-i Âmir, Hamza ve Hafs tarafından mansup okunduğu, diğer kırâatçilerin ise kelimenin son harekesini zammeli okudukları belirtilmiştir.⁶⁰ وصية kelimesinin son harekesi mansub olduğu zaman ayetin takdirinin şöyle olacağı söylenmiştir: ليوصوا وصية yani fiil takdîr edilip وصية kelimesi o fiile mefu'l yapılır. Cümlelerin anlamı da “Vasiyet etsinler” olur. Ya da ayetin takdîri şöyle olur denilmiştir: كتب الله عليهم وصية yani Allah onlara vasiyet etmeyi farz kıldı. وصية kelimesinin son harekesi zammeli okunursa ayetin takdîri şöyle olur denilmiştir: كتب وصية yani mâzi fiili bina-i mechûl şeklinde takdîr edilir.⁶¹ Cümlelerin anlamı da “Kendilerine vasiyet farz kılındı” olur.

Örnek5: Âl-i İmrân sûresinin yedinci ayetinde وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا Allah lafzı üzerinde vakf yapmamızın gerekli olduğu ifade edilmiştir. Allah lafzı üzerinde vakıf yaptığımızda ayetin anlamı şöyle olur: “Allah dışında kimse müteşabih ayetlerin te’vîlini bilmez.”⁶² Ancak Allah lafzı üzerinde vakıf yapmayıp geçerse Allah dışında ilimde derinleşenlerin de müteşabih ayetlerin anlamını bilebileceği manası çıkar. Müfessirin birinci görüşü cumhura nisbet etmesinden kendisinin de bu görüşte olduğunu anlamaktayız.⁶³

3.2.1.3. Kur’an’ın Sünnetle Tefsiri

Hiz. Peygamberden sabit ve sahih bir senedle gelen (Kur’an’ın tefsiri ile ilgili) şerh ve beyana itimad etmek şüphesiz vaciptir.⁶⁴ Çünkü Kur’an’ı beyân etme vazifesini Allah, Hiz. Peygambere Nahl sûresinin “*Apaçık mucizeler ve kitaplarla (gönderildiler). İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamak için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur’an’ı indirdik*”⁶⁵ meâlindeki kırk dördüncü ayetiyle vermiştir. Hiz. Peygamber insanlar arasından Kur’an’ın gayesini en iyi bilendir.

⁶⁰ Beyzâvî, *Envârü’t-Tenzîl*, c. 1, s. 134.

⁶¹ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 218.

⁶² el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 296. Bkz: Beyzâvî, *Envârü’t-Tenzîl*, c. 1, s. 154.

⁶³ Bkz: el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 296.

⁶⁴ Sâbûnî, *Tibyan*, s. 69.

⁶⁵ Nahl, 16/44.

Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinden sonra en güçlü ve en sağlam kaynak Resulullah'ın Kur'an'ı tefsir etmesidir.⁶⁶

Kur'ân tefsirinde sünnetin önemini açıklama noktasında “*Kur'an'ın sünnete olan ihtiyacı, sünnetin Kur'an'a olan ihtiyacından daha fazladır*”⁶⁷ görüşü revaç bulmuştur. Çünkü Hz. Peygamber Kur'an'ı tatbik edip anlaşılmayan hususları beyan etmiştir. Sahâbe ve tâbiûn başta olmak üzere tefsir ilmiyle uğraşanlar Hz. Peygamberin Kur'an'ı açıklamasını benimsemiş ve Kur'an'ın Kur'an'ı açıklamasından sonra ikinci temel kaynak olarak görmüşlerdir. Hz. Peygamberin, insanlara tebliğ etmesi için kendisine gönderilen Kur'an ayetlerini tefsir etmesi onun en doğal hakkıdır.

a. Hz. Peygamberin Kur'an'ı Tefsir Etme Yöntemi

1. Mücmelin Tebyîni

Bazı ayetlerde kendisinden ne kastedildiği açık olmayıp anlaşılması için ek bir açıklamaya ihtiyaç duyulan lafızlar vardır. Bu tür lafızları beyan etmeye mücmelin tebyîni denir. En'âm sûresinin “*Haklı olmadıkça Allah'ın haram kıldığı cana kıymayın*” meâlindeki yüz elli birinci ayetinde geçen “*haklı olmadıkça*” kısmı mücmeldir. Hz. Peygamber onu şu hadis ile teybin etmiştir. “Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim Allah'ın resûlü olduğuma iman eden hiçbir Müslümanın kanı helal olmaz. Ancak şu üç şeyden birini yaparsa (o zaman helal olur): Adam öldürmek, evli iken zina etmek ve dinden çıkıp Müslümanların arasından ayrılmak.”⁶⁸

2. Mübhemin Tafsîli

Mübhem kavramı “*İnsan, melek ve cin gibi varlıkların yahut da bir topluluk veya kabilenin veya bir kelime ve nitelemenin Kur'an'da açık değil de ismi işaretler, ismi mevsuller, zamirler, cins isimleri, belirsiz zaman zarfları ve belirsiz mekân isimleriyle zikredilmesi*” anlamına gelmektedir. Mübhemin tafsiline Bakara sûresinin

⁶⁶ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, s. 39.

⁶⁷ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, s. 40.

⁶⁸ **Buhârî**, “Diyât”, 16.

“*Namazlara (özellikle) orta namaza devam edin.*” meâlindeki iki yüz otuz sekizinci ayetinde geçen orta namazın Hz. Peygamber tarafından “orta namaz ikinci namazdır”⁶⁹ şeklinde açıklanması örnek gösterilebilir.⁷⁰ Müfessirimiz de Müslim’den aktardığı hadise göre orta namazdan kastın ikinci namazı olduğunu belirtmiştir.⁷¹

3. Mutlakın Takyîdi

Mutlak, bir lafzın kayıtlanmadan herhangi bir niteleme ile belirginleştirilmemesi anlamındadır. Dolayısıyla mutlakın takyîd edilmesi zorunlu hale gelmektedir. Bazen Kur’an ayeti Hz. Peygamberin sünnetiyle kayıtlanmıştır. Müzzemmil sûresinin “*Artık Kur’an’dan kolayınıza geleni okuyun*” meâlindeki yirminci ayetini, Hz. Peygamberin “*Fatihatsız namaz olmaz*” hadisi takyîd etmektedir.⁷²

4. Müşkilin Tavzîhi

Ayetler arasında ihtilaf ve tezat gibi görünen hususlara müşkilü’l-Kur’an denir. Hâlbuki Kur’an’da böyle bir şeyin olması söz konusu değildir. Hz. Peygamberin de bu müşkilatı sözleriyle gidermesine müşkilin tavzihi denilir. Mesala Meryem sûresinin “*İçinizden oraya (cehenneme) girmeyecek hiç kimse yoktur*” meâlindeki yetmiş birinci ayeti ile birçok yerde geçen “*Allah, iman edip ve Salih amel işleyenleri altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacaktır*” gibi ayetler arasında ihtilaf varmış vehmî oluşabilir. Hz. Peygamber, “(Ayette geçen) vurud lafzı girmek manasındadır. Ne günahsız nede günahkâr, cehenneme girmeyen hiç kimse kalmayacaktır. Ancak cehennem müminlere Hz. İbrahim’e olduğu gibi serin ve selamet olacak, hatta cehennem ateşi onların serinliğinden dolayı feryad edecektir. Sonra yüce Allah müttakileri kurtaracak, zalimleri ise öyle diz üstü çökmüş olarak cehenneme atacaktır”⁷³ şeklinde buyurarak bu vehmi ortadan kaldırmıştır.⁷⁴

⁶⁹ Buhârî, “Cihâd”, 150.

⁷⁰ Demirci, *Tefsir Tarihi*, s.63.

⁷¹ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 216.

⁷² Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 64.

⁷³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* XXV, 409, (14520).

⁷⁴ Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 65.

b. Tefsîra Hilmî’de Kur’an’ın Sünnetle Tefsiri

Müfessirin, rivayet tefsirinin metodlarından olan Kur’an’ı sünnetle açıklama metodunu diğer tefsir türlerine göre daha fazla kullandığını söyleyebiliriz. Bu da müfessirin hadis ilmine olan vukufiyetini göstermektedir. Ancak müfessirin tefsirde sünneti kullanmasına bir çerçeve getirmek, onun sünneti kullanma metodunu belirlemek zordur. Çünkü farklı konularda bir münasebet ile bazen tefsir amaçlı bazen de ek bilgi olarak hadis rivayet etmiştir. Araştırmalarımıza göre müfessirin kullandığı hadislerin çoğu sahih olarak kabul edilen hadislerdir. Bazen hasen hadis ya da zayıf ile mevzû hadis de kullanmıştır. Şimdi müfessirimizin hadisleri tefsirinde zikretmesine örnekler verelim:

Bakara sûresinin “*İman edip iyi davranışlarda bulunanlara, içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele!*” meâlindeki yirmi beşinci ayetinde iman edip salih amel işleyenler cennetle müjdelenmektedirler. el-Koğî ayeti açıkladıktan sonra cennet ehli ile ilgili Nesâî hadisini zikrederek onların yiyip içtiklerinin misk gibi kokan tere dönüşeceğini ve böylece karınlarının boşalacağını rivayet etmektedir.⁷⁵

Bakara sûresi otuz dördüncü ayetinde meleklerin Hz. Âdeme secde ettikleri anlatılmaktadır. el-Koğî de meleklerin itiraz etmeyip secde etme sebebini nurdan yaratılmalarına bağlamaktadır. Çünkü ona göre nurun özelliği itaat etmektir. Meleklerin nurdan yaratıldığı bilgisini de “*hadiste geçtiği gibi*” diye ifade edip hadise dayandırmaktadır.⁷⁶ Yine Bakara sûresi otuz dördüncü ayetin son cümlesi olan *وكان من الكافرين* yani “*şeytan kâfirlerden oldu*” kısmını açıklarken Ebû Hüreyre’nin rivayet ettiği şu hadisi zikretmektedir. “İbn-i Âdem secde ayetini okuyup secde ettiğinde şeytan uzaklaşıp ağlar ve der ki: Bana yazıklar olsun. Ebi Kureyb’in bir rivayetinde: Bana yazıklar olsun ibn-i Âdem secde etmekle emrolundu, secde etti, ona cennet var. Ben secdeyle emrolundum, secde etmedim bana cehennem var.”⁷⁷

⁷⁵ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 35.

⁷⁶ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 43.

⁷⁷ **Müslim**, “İman”, 133. el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 45.

Bakara sûresinin “(Ey bilginler!) Sizler Kitab’ı (Tevrat’ı) okuduğunuz (gerçekleri bildiğiniz) halde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?” meâlindeki kırk dördüncü ayetini şu hadis ile açıklar: “Kişi kıyamet günü getirilir, cehenneme atılır. Karnındaki bağırsakları dökülür. O kişi bağırsakları etrafında eşeğin değirmenin etrafında döndüğü gibi döner. Cehennem ehli başında toplanır ve derler ki: Ey falan kişi sana ne oluyor? Sen iyiliği emredip kötülükten nehiy etmez miydin? Der ki evet iyiliği emrederdim ama kendim yapmazdım, kötülükten nehyederdim ancak kendim o kötülüğü yapardım.”⁷⁸

Bakara sûresinin “Öyle ise siz beni (ibadetle) anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin; sakın bana nankörlük etmeyin!” meâlindeki yüz elli ikinci ayetini açıklarken Hz. Peygamberin şu hadisini nakletmiştir. “Allah Teâlâ der ki: Kulum beni zikrettiğinde, iki dudağı benim için hareket ettiğinde ben onunla beraberim”⁷⁹

el-Koğî Bakara sûresinin “Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yeyin, eğer siz yalnız Allah’a kulluk ediyorsanız O’na şükredin.” meâlindeki yüz yetmiş ikinci ayetin tefsirinde bu ayetten anlaşılıyor ki ibadetlerin kabul olma şartı helal lokma yemektir demiştir. Bu düşüncesini de Müslim’in rivayet ettiği hadiste⁸⁰ ifade edilen; Allah’ın, yiyip içtiği haram olan, giydiği elbisesi haram olan ve haramla beslenen insanın duasını kabul etmeyeceği hususla pekiştirmektedir.

Müellifimiz Bakara sûresinin “(Allah’ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir” meâlindeki yüz yetmiş yedinci ayetin “sevdiği maldan harcar” kısmını açıklarken Buhârî ve Müslim’de rivayet edilen şu hadisi zikretmektedir: “Bir adam Hz. Peygamberin yanına gelir der ki: Ya Resûlallah mükâfatı en büyük sadaka hangisidir? Hz. Peygamber der ki sen sağlıklıyken, malı severken, zenginliği ümit edip fakirlikten korkarken yaptığın sadakadır. Sadaka vermeyi ihmal edip ölüm vakti gelince dersinki falan kişiye şu kadar falan kişiye şu kadar hâlbuki mal artık falanıdır” Yani artık varislerin eline düşmüştür.⁸¹

⁷⁸ Müslim, “Zühd”, 51. el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 56.

⁷⁹ İbn-i Mâce, “Edep”, 136. el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 131.

⁸⁰ Müslim, “Zekât”, 65. el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 142.

⁸¹ Buhârî, “Zekât”, 25. el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s.146.

Müfessir Bakara sûresinin “*Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur’an’ın indirildiği aydır*” meâlindeki yüz seksen beşinci ayetinde Kur’an’ın indirilmesi ile ilgili olarak Ahmed b. Hanbel’den şu hadisi rivayet edip Kadir gecesinin Ramazanın yirmi dördüncü veya yirmi beşinci gecesi olduğunu ifade etmektedir: “İbrahim’e inen sahifeler Ramazanın ilk gecesi, Tevrat Ramazanın altıncı gecesi, İncil on üçüncü gecesi ve Kur’an’da yirmi dördüncü gecesinde inmiştir.”⁸²

el-Koğî Bakara sûresinin “*Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin. Kendiniz bilip dururken, insanların mallarından bir kısmını haram yollardan yemeniz için o malları hâkimlere (idarecilere veya mahkeme hâkimlerine) vermeyin*” meâlindeki yüz seksen sekizinci ayetini Hz. Peygamberin şu hadisine işaret ederek açıklamıştır: “Bazen bana davanızla gelirsiniz, kiminiz isteğini daha güzel ifade eder, ben de o güzel sözleri doğru zannederek, onun lehine hükmedebilirim. Kime bir Müslümanın hakkını verirsem, bu hak ateşten bir parçadır; onu almasın.”⁸³ Burada batıl yolla mal elde etmenin bir yönteminin de bu olduğu ifade edilmiştir.

Müfessir Bakara sûresinin “*(Ey müminler!) Yoksa siz, sizden önce gelip geçenlerin başına gelenler size de gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Yoksulluk ve sıkıntı onlara öylesine dokunmuş ve öyle sarsılmışlardı ki nihayet Peygamber ve beraberindeki müminler: Allah’ın yardımı ne zaman! Dediler. Bilesiniz ki Allah’ın yardımı yakındır.*” meâlindeki iki yüz on dördüncü ayetini Buhârî’de geçen şu hadisle açıklamaktadır: “Habbâb b. Eret’ten rivayet edilmiştir Habbâb şöyle demiştir: Biz Resûlullâha şikâyetle gittik, kendisi Kâbe’nin gölgesinde cübbesini yastık yapmış bir vaziyette dinleniyordu. Biz dedik ki bizim için dua edip yardım istemez misiniz? Hz. Peygamber şöyle dedi: Sizden öncekilerde kişi getirilir, yerde çukur açılır, o kişi çukura atılıp baştan aşağı vücudu testereyle ikiye bölünür, demir taraklarla kemiklerinden eti alınır ve bu onu dininden alıkoymazdı. Allah’a kasem olsun ki bu iş tamamlanacak öyleki; kişi bineğiyle Sana’dan Hadremevt’e kadar Allah’tan başka ve koyunları için kurttan başka kimseden korkmadan gidecek.

⁸² Ahmed b. Hanbel, **Müsned** XXXVIII, 172, (16984). el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 151.

⁸³ **Buhârî**, “Şehâdât”, 44. el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 154-155.

Ancak sizler acele ediyorsunuz.”⁸⁴ Görüldüğü gibi müfessir cennete gidebilmenin yolunu, hadisi zikretmek suretiyle açıklamaktadır. Hadise göre cennete girebilmenin bir yolu da sabırlı olup başa gelen musibetlere isyan etmeden ve mükâfatı Allah’tan (cc) bekleyerek dayanmaktır.

Tefsira Hilmî’de Bakara sûresinin “*Kadınların da ödevlerine denk belli hakları vardır. Ancak erkekler, kadınlara göre bir derece üstünlüğe sahiptirler. Allah azîzdir, hakîmdir.*” meâlindeki iki yüz yirmi sekizinci ayeti açıklanırken, kadınların erkekler üzerindeki hakkı Ebû Davûd’dan şu hadis nakledilerek açıklanmıştır: “Hakîm b. Muâviye el-Kuşeyrî babasından şöyle rivayet etmiştir: Ya Resûlallâh bizden birinin eşinin onun üzerindeki hakkı nedir diye sordum? O da yediğin zaman onu yedirmen, giydiğin zaman onu giydermen, yüzüne vurmaman, ona Allah seni kabîh etsin dememen ve evin dışında onu terk etmemendir diye buyurdu.”⁸⁵

Bakara sûresinin “*Allah’ın âyetlerini eğlenceye almayın. Allah’ın sizin üzerinizdeki nimetini, (size verdiği hidayeti), size öğüt vermek üzere indirdiği Kitab’ı ve hikmeti hatırlayın. Allah’tan korkun. Bilesiniz ki Allah, her şeyi bilir.*” meâlindeki iki yüz otuz birinci ayetini (Allah’ın âyetlerini eğlenceye almayın cümlesini) açıklama mahiyetinde Ebû Hureyre’den şu rivayet aktarılmıştır: “Üç şey vardır ki bunların ciddisi de ciddi, şakası da ciddidir. Talak, nikâh ve talaktan dönmek.”⁸⁶ Ayetin başına bakıldığında kadınları boşamadan bahsedildiğini görmekteyiz. Ayetin devamında da Allah’ın âyetlerinin eğlenceye alınmaması gerektiği ifade edilmektedir. Yani talak konusunda ciddi olmamız; gelişi güzel, ciddiyetten uzak bir şekilde kadınları boşamamamız istenmektedir.

Ebu’d-Derdâ da ayette bahsedilen eğlenceyle ilgili şöyle demiştir: “İslamdan önce kişi eşini boşardı ve derdi ki ben şaka yaptım, birisi kölesini azat eder ve derdi ki şaka yaptım ve birisi de bir kadını nikâhlar sonra aynen diğerleri gibi şaka yaptım derdi.”⁸⁷

⁸⁴ Buhârî, “Menâkıb”, 124. el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 178.

⁸⁵ Ebû Dâvud, “Nikâh”, 97. el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 194.

⁸⁶ Tirmizî, “Talak”, 10. el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 201.

⁸⁷ el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 211.

Bakara sûresinin “Sizden ölenlerin, geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına (evlenmeden) dört ay on gün beklerler. Bekleme müddetlerini bitirdikleri vakit, kendileri hakkında yaptıkları meşru işlerde size bir günah yoktur. Allah yapmakta olduklarınızı bilir.” meâlindeki iki yüz otuz dördüncü ayeti Buhârî’nin rivayet ettiği şu hadisle açıklanmıştır: “Hz. Zeynep binti Cahş demiştir ki: Ben Hz. Peygamberin minber üzerinden şöyle dediğini işittim: Allah’a ve ahiret gününe iman eden kadına üç günden fazla yas tutup kendisini bazı şeylerden kısıtlaması helal değildir. Ancak kadın kocası için dört ay on gün bunu yapabilir.”⁸⁸ Görüldüğü gibi ayette ifade edilen kadınların dört ay on gün beklemleri gerektiği hükmü hadis nakledilerek açıklanıp pekiştirilmiştir.

Bakara sûresinin “Namazlara, özellikle orta namaza devam edin. Allah’a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın.” meâlindeki iki yüz otuz sekizinci ayeti açıklanırken orta namazın ikindi namazı olduğu düşüncesi Hz. Peygamberin Hendek savaşı günü söylediği şu sözle desteklenmiştir. “Bizi orta namazdan ikindi namazından alıkoydular. Allah evlerini ve kabirlerini ateşle doldursun.”⁸⁹ Bu hadis, başta Buhârî ve Müslim üzere birçok hadis kitaplarında geçmektedir. Böylece hadisle orta namazın ikindi namazı olduğu açıklanmıştır.

Bakara sûresinin “Musa’dan sonra, Benî İsrail’den ileri gelen kimseleri görmedin mi? Kendilerine gönderilmiş bir peygambere: «Bize bir hükümdar gönder ki (onun komutasında) Allah yolunda savaşalım» demişlerdi. «Ya size savaş yazılır da savaşmazsanız?» dedi. «Yurtlarımızdan çıkarılmış, çocuklarımızdan uzaklaştırılmış olduğumuz halde Allah yolunda neden savaşmayalım?» dediler. Kendilerine savaş yazılınca, içlerinden pek azı hariç, geri dönüp kaçtılar. Allah zalimleri iyi bilir.” meâlindeki iki yüz kırk altıncı ayeti (Pek azı hariç cümlesi) açıklanırken, savaşa katılan kişilerin sayılarının Bedir ashâbı gibi 313 kişi olduğu belirtilmiştir. Bu düşünce Buhârî’den aktarılan şu hadisle ifade edilmiştir: “Berâ’nın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Biz Muhammed’in (s.a.v.) ashâbı kendi aramızda

⁸⁸ Buhârî, “Talak”, 83. el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 209.

⁸⁹ Müslim, “el-Mesâcid”, 205. el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 216.

konuşup Bedir ashâbının sayısının Tâlût’la beraber nehri geçen arkadaşları gibi (ki mümin olan dışında kimse geçmemiştir) üç yüz on küsurdur.”⁹⁰

Bakara sûresinin “*Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarımızdan hayra harcayın. Size verilse, gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü malı, hayır diye vermeye kalkışmayın. Biliniz ki Allah zengindir, övgüye lâyıktır.*” meâlindeki iki yüz altmış yedinci ayeti açıklanırken Hz. Peygamberin şu hadisi nakledilmiştir: “Kişinin yediği en helal ve temiz şey kendi eliyle kazandıklarından yedikleridir.”⁹¹ Bu hadis zikredilerek kişinin infâk yaparken kazandığı helal kazançtan ve temiz malından infâk etmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Bakara sûresinin “*Allah faizi tüketir (Faiz karışan malın bereketini giderir), sadakaları ise bereketlendirir. Allah küfürde ve günahta ısrar eden hiç kimseyi sevmez.*” meâlindeki iki yüz yetmiş altıncı ayeti açıklanırken Sadakanın malı bereketlendirmesiyle ilgili olarak Hz. Peygamberin şu hadisi zikredilmiştir: “Şüphesiz Allah sadakayı kabul eder, onu muhafaza eder sizin atınızın yavrusuna sahip çıktığı gibi oda sadakalarınızı korur. Öyleki bir lokma Uhut Dağı kadar olur.”⁹² Görüldüğü gibi hadis, ayetin de ifade ettiği gibi sadakanın malı bereketlendirdiğini ifade etmektedir. Müslimin rivayet ettiği bir hadiste de Hz. Peygamber şöyle demiştir: “Sadaka maldan eksiltmemiştir.”⁹³

3.2.1.4. Kur’an’ın Sahâbe Sözüyle Tefsiri

Hâkim *Müstedrek* adlı eserinde, vahye şahid olan sahâbilerin ayet tefsirlerinin merfû hadis hükmünde olduğunu ve Hz. Peygamberden rivayet edilmiş gibi kabul edileceğini söylemiştir. Bu görüşü de şeyheyne nispet ederek şöyle demiştir: “Hadisle uğraşan, hadis tâlibi bilsin ki vahye ve ayetlerin inişlerine şahid olan sahâbilerin tefsiri, şeyheynin yanında müsned hadis hükmündedir.” İbn-i Salâh ve İmam Nevevî merfû’ hükmünde olan sahâbe tefsirinin esbab-ı nüzûlla ilgili

⁹⁰ Buhârî, “el-Meğâzî”, 10. el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 226.

⁹¹ İbn-i Mâce, “Ticârât”, 1. el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 256-257.

⁹² Tirmizî, “Zekât”, 42. el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 269.

⁹³ Müslim, “el-Birr”, 69. el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 269.

hususlarda ve içtihad alanının dışında kalan tefsirde geçerli olacağını söylemişlerdir.⁹⁴

Sahâbe tefsiriyle ilgili şunları söylemek mümkündür: Sahâbenin tefsiri merfû' kabilinden kabul edilirse onu reddetmek ittifaken câiz değildir. Sahâbenin görüşü alınıp, hiçbir şekilde başka yoruma gidilmemelidir. Sahâbenin tefsirinin mevkûf kabul edilmesi hususunda âlimler fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Kimilerine göre bu durumda o görüşü almak zorunlu değildir. Çünkü rivayet Hz. Peygambere ulaştırılamayıp sahâbede durunca, tefsirin sahâbenin kendi tefsiri ve ictihâdı olduğu anlaşılmaktadır. Sahâbiler de diğer müctehidler gibi ictihâdlarında isabet ettikleri gibi hata da edebilirler. Bazılarına göre ise sahâbenin tefsiri kendi yorumu ve ictihâdı da olsa o görüşü almak ve ona dayanmak mecburidir. Çünkü Hz. Peygamberden o meseleyi duyma ihtimalleri vardır. Onlar kendi ictihâdlarıyla tefsir etseler bile, onların tefsirleri daha isabetli olur. Çünkü sahâbe Allah'ın kitabını Resûlullâhtan sonra en iyi bilen, Arap diline vakıf ve Hz. Peygamberin ahlakıyla ahlaklanmış, onun sohbetinden bereketlenmişlerdir. Ayrıca sahâbe başka müfessirlerin nasiplenmediği nüzûl ortamına şahit olmuştur. Yine sahâbiler arasında hulefâ-i râşidîn, Abdullâh b. Mesûd ve Abdullâh b. Abbâs gibi sahîh ilme, sağlam anlayışa sahip kişiler vardır.⁹⁵

Zerkeşî, (ö. 794/1392) Burhân adlı eserinde sahâbe sözleri hakkında şöyle demiştir: “Kur'an iki kısımdır. Bir kısmının tefsiri nakil yoluyla varid olmuştur. Bir kısmının da tefsiri nakil yoluyla gelmemiştir. Nakil yoluyla gelen ya Hz. Peygamberden ya sahâbeden ya da tâbiûn'den gelmiştir. Sahâbe eğer tefsirini lugâte göre yaparlarsa kendileri lisan ehli olduklarından ona itimâd etmekte şüphe yoktur. Yine tefsirlerini şahit oldukları sebab-i nüzûl ve bir takım delillerle yaparlarsa, bu kısım tefsire itimâd etmekte de şüphe yoktur.”⁹⁶

İbn-i Kesîr de tefsirinin mukaddimesinde konuyla ilgili şöyle demiştir: “Kur'an ve sünnette ayetin tefsirini bulamazsak, sahâbenin görüşüne müracaat ederiz. Onlar bunu en iyi bilenlerdir. Çünkü kendilerine has bazı durumlara ve

⁹⁴ Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, c. 1, s. 64.

⁹⁵ Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, c. 1, s. 65.

⁹⁶ Zerkeşî, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, c. 2, s. 172.

karînelere şahit olmuşlardır. Onların tam bir anlayışı, sahîh ilimleri ve sâlih amelleri vardır.”⁹⁷

Tefsîra Hilmî’de müfessir, sahâbilerden daha çok Tercümanü’l-Kur’an diye vasıflandırılan İbn-i Abbâs’ın rivayetlerine yer vermektedir. Ancak İbn-i Abbâs’a dayandırılan tefsir eserinin kendisine ait olmadığı, belki o rivayetleri Fîrûzâbâdî’nin bir araya getirip bir eser yazdığı bilinmektedir.⁹⁸ Müellif ayrıca eserinde İbn-i Mesûd, Ebû Ubeyde b. Cerrah, Ebu’d-Derdâ gibi sahâbilerin rivayetlerini zikretmiştir.

Ahmet Hilmî el-Koğî, Bakara sûresinin “*Onlar iman edenlere rastladıkları zaman: «İnandık» derler. Fakat şeytanlarıyla yalnız kaldıkları zaman: «Biz, sizinle beraberiz, biz sadece (onlarla) alay ediyoruz.» derler.*” meâlindeki on dördüncü ayetini tefsir ederken İbn-i Abbas’tan aktarımda bulunarak şeytanlardan kastın Yahudilerden⁹⁹ beş kişi olduğunu belirtmektedir. O kişiler şunlardır: Medine’de Ka’b b. Eşref, Ben-î Eslem kabilesinden Ebû Bürde, Cüheyne kabilesinden Âbdü’d-Dâr, Ben-î Esed kabilesinden Avf b. Âmîr, Şam’da Abdullâh b. Sevdâ.¹⁰⁰

el-Koğî, Bakara sûresinin “*Bunların bir de ümmî (okuma yazması olmayan) kısmı vardır, kitabı bilmezler, ancak birtakım kuruntu yığının, boş saplantılara kapılır ve zan içinde dolaşır dururlar.*” meâlindeki yetmiş sekizinci ayetini tefsir ederken امانى (kuruntu) kelimesinin manasını Ebû Ubeyde’den rivayet ederek şöyle açıklamıştır: Kitaptan okumayı bilmeyip ezbere okuyanlar. Yani Yahudilerin bir kısmı kitap okumayı bilmeyip, boş şeylerin peşinden koşuyorlar. İbn-i Abbâs ise امانى kelimesini şöyle açıklamıştır: Kitabı yüzünden okurlar ama manasını bilmezler.¹⁰¹

el-Koğî, Bakara sûresinin “*(Yahudiler, peygamberimize karşı alaylı bir ifade ile) «Bizim kalblerimiz kılıflıdır.» dediler. Bilakis Allah, onları kâfirlikleri yüzünden lanetledi. Bundan dolayı çok az imana gelirler.*” meâlindeki seksen sekizinci ayetini açıklarken İbn-i Abbâs’ın غلف kelimesini lammın zammesiyle okuduğunu ve غلافة kelimesinin çoğulu olduğunu zikreder. Yani onlar şunu söylemişlerdir: Kalplerimiz

⁹⁷ İbn-i Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-Azîm*, Dâru Taybe, Riyâd 1999, c. 1, s. 7.

⁹⁸ Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*, c. 1, s. 66.

⁹⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, Müessetü’r-Risâle, Beyrût 2000, c. 1, s. 397.

¹⁰⁰ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 24.

¹⁰¹ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 89.

tüm ilimler için kap hükmündedir. İçinde her ilim vardır ve Muhammed'in ilmine ihtiyaç yoktur.¹⁰²

3.2.1.5. Kur'an'ın Tâbiûn Sözüyle Tefsiri

Tefsirle uğraşan tâbiûnlar şöyle bir metod takip etmiştir: Öncelikle Kur'an'ı Kur'an'la tefsir ederler, daha sonra Kur'an'ı sahâbilerin Hz. Peygamber (s.a.v.)'den rivayet ettikleri sözlerle, onlar da yoksa sahâbeye ait görüşlerle ve ehli kitaptan aldıkları bilgilerle, son olarak da kendi re'y ve ictihâdlarıyla tefsir yaparlardı.¹⁰³

Allah Teâlâ gerek Hz. Peygamberin hayatında gerekse halifeler döneminde birçok şehri fethetmeyi Müslümanlara nasip etmiştir. Sahâbiler fethedilen şehirlere dağılmış, aynı yerde durmamışlardır. İslam'ın nurunu Medine'den başlayarak fethedilen tüm beldelere ulaştırmışlardır. Tâbiûlerin birçoğu sahâbilerden ders almış ve kendilerinden sonra gelenlere nakletmişlerdir. Böylece bu şehirlerde ilim medreseleri oluşmuştur. Bu medreselerin hocaları sahâbiler, öğrencileri ise Tâbiûndır. Bu medreselerden bazıları tefsirle meşhur olmuştur. Tâbiûnlar, tefsirde meşhur olmuş sahâbilerden tefsir öğrenmişlerdir. Böylece Mekke, Medine ve Irak tefsir mektepleri oluşmuştur.¹⁰⁴

Âlimler Tâbiûnların tefsirlerini almada ve onların görüşlerinin bağlayıcılığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilaf Tâbiûnların tefsirlerini Resulullah'a veya sahabeye dayandırmadıkları zaman olmuştur. Kimisi tâbiûnların de Kur'an'da hata yapabilecekleri ve ayeti yanlış anlama ihtimalleri olabileceğini söylemiştir. Çünkü Tâbiûnların Hz. Peygamberden birebir dinleme imkânları olmamıştır. Kur'an'ın nüzûl ortamına da şahit olmamışlardır. Sahâbilerin adaletine olan güven ve adaletlerindeki kesinlik tâbiûnlar için söylenmemiştir.¹⁰⁵

Müfessirlerin bir kısmı ise tâbiûnun tefsirlerinin alınacağını savunmuştur. Çünkü tâbiûnlar tefsirlerinin çoğunu sahâbeden almıştır. Tâbiûnden Mücâhid şöyle der: “Ben Kur'an'ı Fâtiha sûresinden sonuna kadar üç kere İbn-i Abbâs'a arz ettim, her ayette İbn-i Abbâs'ı durdurup ona sorular sordum.” Katâde de şöyle demiştir:

¹⁰² el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 95.

¹⁰³ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. 1, s. 69.

¹⁰⁴ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. 1, s. 70.

¹⁰⁵ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. 1, s. 87.

Kur'an'ın tüm ayetleri hakkında bir şeyler işitmişimdir. Zikredilen sebeplere binaen birçok müfessir tâbiûnden rivayet edilenleri kendi tefsirlerinde zikretmişlerdir.¹⁰⁶

Tefsira Hilmî'de de tâbiûn sözlerine ve rivayetlerine yer verilmiştir. Hasan el-Basrî, Katâde, Mücâhid, Ebu'l-Âliye ve Kelbî'nin rivayetleri zikredilmiştir. Örneğin, Bakara sûresinin *“Hatırla ki Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek birini mi yaratacaksın? Dediler. Allah da onlara: Sizin bilemiyeceğinizi herhalde ben bilirim, dedi.”* meâlindeki otuzuncu ayeti açıklanırken ayette geçen *نحن نسبح بحمده* yani *“seni hamd ile tesbih ederiz”* cümlesi Hasan el-Basrî'ye nispet edilerek tesbîhten kastın *سبحان الله وبحمده* zikrini yapmak olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁷

el-Koğî, Bakara sûresinin *“Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetlerimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki, ben de size vâdettiklerimi vereyim. Yalnızca benden korkun.”* meâlindeki kırkıncı ayetini tefsir ederken İsrailoğullarına verilen nimet hakkında Katâde'nin şöyle dediğini nakletmiştir: Bu ayette nimetten kasıt babalarına, ecdatlarına verilen nimetlerdir. O nimetlerden biri de Tevrat'ın onlara gönderilmesi ve dedelerinin Hz. Musa ile birlikte, denizin yarılmasıyla Allah'ın izniyle firavunun zulmünden kurtulmalarıdır.¹⁰⁸

Ahmet Hilmî el-Koğî Bakara sûresinin *“İçlerinde bir takım ümmîler vardır ki Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler. Bütün bildikleri kulaktan dolma şeylerdir. Onlar sadece zan ve tahminde bulunuyorlar.”* meâlindeki yetmiş sekizinci ayeti açıklarken, ayette geçen ve *kulaktan duyma* diye tercüme edilen *امانى* kelimesi hakkında Mücâhid ve Katâde'nin şöyle dediklerini rivayet etmiştir: *امانى* den murad “yalandır”. Yani bunlar yalandan başka bir şey bilmezler.”¹⁰⁹

Bakara Sûresinin *“Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size cimriliği telkin eder. Allah ise size katından bir mağfîret ve bir lütuf vâdeder. Allah herşeyi ihata eden ve herşeyi bilendir.”* meâlindeki iki yüz altmış sekizinci ayeti açıklanırken Kelbî'nin

¹⁰⁶ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. 1, s. 87.

¹⁰⁷ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 42.

¹⁰⁸ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 53.

¹⁰⁹ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 89.

şöyle dediği zikredilmiştir: **الفحشاء** lafzı Kur'an'ın bu ayeti dışındaki tüm ayetlerinde “zina” anlamında kullanılmıştır. Bu ayette ise **الفحشاء** kelimesi “cimrilik”¹¹⁰ anlamında kullanılmıştır.¹¹¹

3.2.2. Tefsira Hilmî'nin Dirayet Boyutu

Rey tefsiri içtihadî tefsir veya aklî tefsir olarak da anılmaktadır. Çünkü müfessir Allah'ın kitabını kendi ichtihadına göre tefsir etmektedir. Sadece sahâbeden veya tâbiûndan gelen rivayetlerle tefsir yapmamaktadır. Bu tefsir çeşidinde müfessir Arapça lugâta, lugâtın uslubuna, Arapların birbirlerine nasıl hitap ettiğine; nahiv, sarf, belâgat, usûlü'l-fıkıh ve esbâbı nüzûl vb. ilimleri bilmeye muhtaçtır.¹¹²

Dirayet tefsiri, makbul ve gayr-ı makbul tefsir şeklinde değerlendirilmiştir. Tefsirü'l-makbul şâri'in amacına uygun olup, cehaletten ve sapıklıktan uzaktır. Kur'an'ın naslarını anlamada Arap dilinin kurallarına ve uslûbuna uygundur. Gayr-ı makbûl tefsir ise ilmi yeterlilik olmadan, kişinin lugât kurallarını veya İslam hukukunu bilmeden Allah'ın kelimasını kendi hevesine ve sapkın görüşlerine göre açıklamaya çalışmasıdır.¹¹³ Tefsira Hilmî'de de müfessir, ayetleri tefsir ederken rivayet yöntemini kullandığı gibi dirayet yöntemini de kullanmıştır.

3.2.2.1. Dil Yönü

a. Lugât İlmi Açısından

1. Kelimelerin başka dillerdeki anlamını belirtme

el-Koğî besmeleyi tefsir ederken, **الله** lafzı celaline Farsça **خدای** (Huday), Kürtçe **خدا** (Huda), Zazaca **هوما** (Huma), Türkçe'de **تاری** (Tanrı) denildiğini ifade etmektedir.¹¹⁴

el-Koğî Bakara sûresinin kırkinci ayetini açıklarken **اسرائیل** kelimesinin Hz.Yakub'un ismi olduğunu ve Allah'ın kulu anlamına geldiğini söyler. **اسراء**

¹¹⁰ Süyûtî, **Celâleyn**, Dâru'l-Hadis, Kâhire ts, s. 56.

¹¹¹ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 257.

¹¹² Sâbûnî, **Tibyân**, s. 155.

¹¹³ Sâbûnî, **Tibyân**, s. 157-158.

¹¹⁴ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 14.

kelimesinin İbranice عبد anlamında olduğunu ایل kelimesinin de Allah'ın ismi olduğunu belirtir.¹¹⁵

Müfessir Bakara sûresinin elli birinci ayetini açıklarken موسى kelimesinin İbranice olduğunu belirtmektedir. Kelimenin aslının موسى olduğunu söyler. مو su anlamındadır, شى de ağaç anlamındadır. Çünkü Hz. Musa doğunca annesi Firavunun korkusundan onu bir sandığa bırakıp, nehir'e atmıştı. Dalgalar onu ağaçların arasından götürmüştür.¹¹⁶

Müfessir Bakara sûresinin “*Fakat zalimler, kendilerine söylenenleri başka sözlerle değiştirdiler. Bunun üzerine biz, yapmakta oldukları kötülükler sebebiyle zalimlerin üzerine gökten acı bir azap indirdik.*” meâlindeki elli dokuzuncu ayetini açıklarken İsrailoğullarının kendilerine söylenenleri değiştirmeleriyle ilgili olarak der ki: حطة demeleri gerekirken yani “Yâ Rabbi bizi affet.” حنطة yani “buğday” dediler veya kendi dilleri ile حط سمقثا yani “kırmızı buğday” dediler.¹¹⁷

2. Kelimelerin sözlük ve terim anlamları arasındaki münasebet

Müfessir ayetleri tefsir ederken bazı kelimelerin kök itibariyle hangi anlamda olduğunu yani sözlük anlamını belirtir sonra zamanla kazandığı ıstılâhî anlamını açıklar. Daha sonra ise sözlük manası ile ıstılâhî anlam arasındaki münasebeti kurar. Mesela Bakara sûresinin “*(İsrailoğullarına) Bu kasabaya girin, orada bulunanlardan dilediğiniz şekilde bol bol yeyin, kapısından eğilerek girin, (girerken) «Hutta!» (Yâ Rabbi bizi affet) deyin ki, sizin hatalarınızı bağışlayalım; zira biz, iyi davrananlara (karşılığını) fazlasıyla vereceğiz, demiştik.*” meâlindeki elli sekizinci ayetini açıklarken şöyle demiştir: Ayette geçen القرية kelimesi sözlükte, ister köy olsun ister şehir olsun insanların toplandığı yerdir. Ancak burada kasıt Kudüs veya Erîhâ şehridir.¹¹⁸

Ahmet Hilmî el-Koğî Bakara sûresinin “*Şüphesiz iman edenler; yahudilerden, Hristiyanlardan ve sâbiîlerden de Allah'a ve ahiret gününe inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku*

¹¹⁵ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 53. Bkz: Begavî, *Me'âlimu't-Tefsîr*, c. 1, s. 86.

¹¹⁶ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 63. Bkz: Begavî, *Me'âlimu't-Tefsîr*, c. 1, s. 94.

¹¹⁷ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 71. Bkz: Begavî, *Me'âlimu't-Tefsîr*, c. 1, s. 99.

¹¹⁸ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 68. Bkz: Begavî, *Me'âlimu't-Tefsîr*, c. 1, s. 98.

yoktur onlar üzüntü çekmeyeceklerdir.” meâlindeki altmış ikinci ayetinde والَّذِينَ هَادُوا cümlesini açıklarken يَهُود lafzı ya “tevbe etti” anlamındaki هَاد fiilinden alınmıştır, Çünkü Yahudiler buzağıya tapmaktan vazgeçip tevbe ettiler. Ya da Hz. Yakub’un en büyük oğlu olan “Yahuda” isminden alınmıştır demektedir.¹¹⁹ el-Koğî, Bu ayette geçen نصارى kelimesi hakkında şöyle demiştir: Hristiyanlara “Nasârâ” denilmesinin sebebi; Hristiyanlar Hz. İsa ile beraber bir köye girmişler, o köyün ismi ناصرة veya نصران idi. Onlara bu isim oradan geçmiştir, veya onlar Hz. İsa’ya yardım ettiklerinden dolayı bu ismi almışlardır.¹²⁰ Müfessirimiz bu ayette geçen والصابئين kelimesi hakkında da şunları söylemiştir: والصابئين kelimesi ya “çıktı” anlamındaki صَبَا (sabaa) fiilinden alınmıştır ya da “meyletti” anlamındaki صَبَا fiilinden alınmıştır.¹²¹ Sâbiîlerin Yahudilik ve Hristiyanlıktan çıktıkları ve başka şeylere taptıkları düşünülünce kelimenin sözlük anlamıyla terim anlamı arasında bağ kurulabilmektedir.

Müfessir Bakara sûresi seksen yedinci ayette geçen روح القدس kavramı ile ilgili şunları söylemektedir: Ruhu’l-Kudüs’ten kasıt Cebrail (a.s)’dır.¹²² Manası Allah’ın mukaddes meleği veya temiz melektir. Çünkü o günah işleyip kirlenmemiştir. Ruhu’l-Kudüs’ün bir anlamı da İsa’nın kendisiyle hayatını devam ettirdiği ruhudur, Kuddüs, Allah’ın bir ismidir. Ayrıca el-Koğî Ruhu’l-Kudüs’un İsa (a.s)’ın kendisiyle mucize gösterdiği Allah’ın ism-i azâmı da olabileceğini söylemiştir.¹²³

Bakara sûresinin “Biz, Beyt’i (Kâbe’yi) insanlara toplanma mahalli ve güvenli bir yer kıldık. Siz de İbrahim’in makamından bir namaz yeri edinin (orada namaz kılın). İbrahim ve İsmail’e: Tavaflı edenler, ibadete kapananlar, rükû ve secde edenler için Evim’i temiz tutun, diye emretmiştik.” meâlindeki yüz yirmi beşinci ayeti tefsir edilirken, ayetteki مقام kelimesinin sözlükte kişinin her iki ayağını bastığı yer olduğu belirtilmiştir. Ancak burada “makamdan” kastın hacıların tavaf yaptıktan

¹¹⁹ el-Koğî **Tefsîra Hilmî**, s. 76.

¹²⁰ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 76.

¹²¹ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 76. Bkz: Begavî, **Me’âlimü’t-Tenzîl**, c. 1, s. 102.

¹²² Ebû’l-Kâsım Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed Râğıb el-İsfahânî **el-Mufredât fî Garîbi’l-Kur’ân**, Dâru’l-Kalem, Dimeşk 2009, s. 660.

¹²³ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 94.

sonra kendisinin arkasında namaza durduğu ve Hz. İbrahim'in iki ayağının izinin bulunduğu taş olduğu ifade edilmiştir.¹²⁴

Müfessir Bakara sûresi otuz ikinci ayette geçen ve Allah'ın vasfı olan حکيم kelimesi hakkında şunları ifade etmektedir. Adaletli hâkim anlamındadır. Ayrıca bozulmaması için sağlam iş yapan anlamına da gelmektedir. حکيم kelimesinin aslı olan حكمة kelimesi de aslında bir şeyi men etme anlamındadır. Hikmet vasfı kimde bulunursa o kişinin batıl yola düşmesini engeller.¹²⁵ Dolayısıyla adaletten çıkmamış olur.

Ahmet Hilmî el-Koğî Bakara sûresi yüz doksan sekizinci ayeti açıklarken عرفات kelimesinin bir şeyi tanımak anlamındaki معرفة kelimesinden alındığını ifade etmiştir. O toprağa bu ismin verilmesinin sebebi, Hz. İbrahim'e Allah tarafından haber verilip, gösterilmesidir. Hz. İbrahim de orayı görünce tanımıştır veya Hz. Âdem ile Havva orada birbirlerini görüp tanımışlardır.¹²⁶

Bakara sûresinin “Eğer kocalar barışmak isterlerse, bu durumda boşadıkları kadınları geri almaya daha fazla hak sahibidirler.” meâlindeki iki yüz yirmi sekizinci ayetindeki بعولة kelimesinin بعل kelimesinin çoğulu olduğu ve bir şeyin sahibi anlamında olduğu belirtilmiştir. Ayrıca erkeğe بعل denildiğini çünkü erkeğin eşine sahip çıkıp, her türlü ihtiyacını karşıladığı ifade edilmiştir.¹²⁷

el-Koğî Bakara sûresinin “Onlar (kendi akıllarınca) güya Allah'ı ve müminleri aldatırlar. Halbuki onlar ancak kendilerini aldatırlar ve bunun farkında değillerdir.” meâlindeki dokuzuncu ayetinin tefsirinde يخادعون kelimesinin masdarı olan مخادعة kelimesinin; aslında bir şeyi gizlemek anlamında olduğunu belirtir. Söz konusu münafıklar da kalplerindeki inkârı gizleyip kelime-i şehâdet getirerek Müslüman olduklarını söylüyorlardı. Böylece gönüllerinden geçeni gizliyorlardı.¹²⁸

Müfessir Bakara sûresinin “İşte onlar, Rablerinden gelen bir hidayet üzeredirler ve kurtuluşa erenler de ancak onlardır.” meâlindeki beşinci ayetinin

¹²⁴ el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 116.

¹²⁵ el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 42.

¹²⁶ el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 167.

¹²⁷ el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 194.

¹²⁸ el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 23.

tefsirinde فلاح kelimesinin aslında bir şeyi deşme anlamında olduğunu ve çiftçiye de فلاح denildiğini çünkü çiftçinin de toprağı deştiğini ifade eder. Müttakilere de dünya ve ahiret sevabı kesilip belirlendiğı için bu vasıf verilmiştir.¹²⁹

Ahmet Hilmî el-Koğî Bakara sûresinin “...Üzerlerine zillet ve meskenet damgası vuruldu ve nihayet Allah’dan bir gazaba uğradılar...” وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ الْمَسْكُونَةُ altmış birinci ayetinin tefsirinde fakirlere miskin denilmesinin sebebini fakirliğin insanı hareket etmekten alıkoyması olarak açıklamıştır.¹³⁰ Yani miskin kavramının kökünde “hareketsiz kalmak, durmak” anlamı vardır. Fakir de birçok şeyi yapamayıp yerinde kaldığı için ona bu isim verilmiştir.

Müfessir Bakara sûresinin “Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur’an’ın indirildiğı aydır.” meâlindeki yüz seksen beşinci ayetini açıklarken رمضان kelimesinin رَمَضَ kelimesinden geldiğini رَمَضَ nin anlamı da “bir şeyin yanmasıdır”¹³¹ demiştir. Bu aya ramazan denilmesinin sebebini de ramazanda günahların yanıp silinmesi ile açıklamıştır. Diğer bir görüşe göre ayların eski isimleri kaldırılıp yeni isim verilirken havalar sıcak idi. Değiştirme meselesi bu sıcak aya denk geldiğı için ramazan ismini almıştır demektir.¹³²

el-Koğî, Bakara sûresinin “O kitap (Kur’an); onda asla şüphe yoktur. O, müttakiler (sakınanlar ve arınmak isteyenler) için bir yol göstericidir.” meâlindeki ikinci ayetini tefsir ederken “müttaki”den kastın kendini salih amel ile Allah’ın azabından koruyan kimse olduğunu belirtmiştir. Ayrıca “müttaki” kelimesinin iki şeyin arasını ayırma anlamındaki اتِّقَاءٍ dan alındığını söylemiştir. Müttaki kişi, sanki salih amel sayesinde kendisi ile azab arasına mesafe koymuştur.¹³³

3. Kelimelerin İstılâhî anlamlarını belirtme

Müfessirimizin Tefsira Hilmî’de üzerinde durduğu hususlardan biri de kavramların sözlük anlamlarının ötesinde ıstılâhî anlamlarını açıklamasıdır. Onun

¹²⁹ el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 20.

¹³⁰ el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 73.

¹³¹ Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân, s.366.

¹³² el-Koğî Tefsîra Hilmî, s. 150.

¹³³ el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 19.

ıstılâhi anlamlarını verdiği kelimelerin çoğu fıkıh ilmi ile ilgilidir. Mesela o Bakara sûresi otuz dördüncü ayeti açıklarken ayette bahsi geçen “secde” kavramını şöyle açıklamıştır: İbadet niyetiyle alnı yere koymaktır. Ancak meleklerden istenen secde bu manadaki secde değil, belki saygı niyetiyle eğilmeleridir demiştir.¹³⁴

Müfessir, Bakara sûresi kırk dokuzuncu ayette bahsi geçen firavunla ilgili şunları söyler: Amâlik veya Kıbtîlerden olup, Mısırda başkanlık yapanlara firavun denir. Fars krallarına kisra, Rum liderlerine kayser, Çin idarecilerine fehûr, Yemen yöneticilerine tûbbe’, Türk başkanlarına hakan denildiği gibi.¹³⁵

Müellif, Bakara sûresinin “*Hac ibadetlerinizi bitirince, babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir şekilde Allah’ı anın. İnsanlardan öyleleri var ki: Ey Rabbimiz! Bize dünyada ver, derler. Böyle kimselerin ahiretten hiç nasibi yoktur.*” meâlindeki iki yüzüncü ayetindeki مناسك kavramının hacda yapılan ibadetleri ifade ettiğini söylemiştir.¹³⁶

Tefsira Hilmî’de Bakara sûresinin “*(İddet beklemekte olan) kadınlarla evlenme hususundaki düşüncelerinizi üstü kapalı biçimde anlatmanızda veya onu içinde gizli tutmanızda size günah yoktur*” meâlindeki iki yüz otuz beşinci ayeti açıklanırken ayette geçen “عرضتم” fiilinin masdarı olan تعرض kavramını şöyle açıklanmıştır: Ta’rîd tasrîhin zıddıdır. Öyle bir kelamla kişinin kastettiği şeye delalet eder ki o kelamın hem senin kast ettiğine hem de kastetmediğine delaleti vardır. Ancak kelamın senin kastettiğine delaleti daha kuvvetlidir. Ayrıca bu ayette geçen خطبة kavramı da şöyle açıklanmıştır: Ha’nın kesresiyle okunup¹³⁷ nikâh niyetiyle bir kadını istemektir.

Bakara sûresi iki yüz otuz yedinci ayette bahsi geçen متعة kavramı şöyle açıklanmıştır: Boşanan eşlere verilen mal yani talak sonucunda kadının tek başına kalması sebebiyle kendisine verilen maldır.¹³⁸ Bakara sûresi iki yüz seksen ikinci ayetteki سفیه kavramıyla ilgili şunlar söylenmiştir. Mücâhid’e göre sefih, okuma

¹³⁴ el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 40.

¹³⁵ el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 60.

¹³⁶ el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 168.

¹³⁷ el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 209.

¹³⁸ el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 212.

yazması olmayan kişidir; İmam Şâfiî'ye göre ise malını beyhude bir şekilde harcayan kimsedir.¹³⁹

Bir diğer örnek olan, Bakara sûresi iki yüz seksen üçüncü ayette bahsi geçen فَرِهَانٌ مَّقْبُودَةٌ “rehine” kavramı müfessir tarafından şöyle izah edilmiştir: Rehine borçludan borç karşılığında alınan mala denir. Yani borçlu borcunu ödemediği zaman o mal satılıp borcu ödenir.¹⁴⁰

b. Sarf-Nahiv İlmi Açısından

1. Sarf İlmi Açısından

Müfessirin bilmesi gereken ilimleri sayarken bu ilimlerden birinin de sarf ilmi olduğunu belirtmiştik. Çünkü sarf ilmini bilmeyen bir kimse kelimelerin yapısını bilmez; isimleri ve fiilleri birbirinden ayırt edemez dolayısıyla kelimeleri ve ayetleri yanlış tefsir edip yorumlar. Müfessirimizin de ayetleri açıklarken sarf ilmini kullandığını, özellikle kelimelerin çoğulunu belirttiğini, kelimelerin kökünün ne olduğunu ve fiil çeşitlerinin hikmetini açıkladığını görmekteyiz.

el-Koğî Bakara sûresi ikinci ayetindeki ذَالِكَ الْكِتَابُ “Kitâb” kelimesinin masdar¹⁴¹ olduğunu ve مَكْتُوبٌ manasında olduğunu belirtir.¹⁴² Yani masdar'ın ism-i mefu'l manasında olduğunu ifade eder. Yine Bakara sûresi on dokuzuncu ayetinde geçen ve “yıldırımlar” anlamında olan الصَّوَاعِقُ kelimesinin, صَاعِقَةٌ kelimesinin cem'i olduğunu belirtir.¹⁴³

Müfessir Bakara sûresi sekizinci ayette geçen النَّاسُ kelimesinin انسان kelimesinin cem'i olduğunu belirtir. نَسِيَان kelimesinin unutmak anlamındaki نَسِيَ kelimesinin kökünden ya da dostluk anlamındaki اِنْسَا kelimesinin kökünden geldiğini

¹³⁹ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 275.

¹⁴⁰ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 280.

¹⁴¹ Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhît, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye*, Beyrût 2001, c. 1, s. 155.

¹⁴² el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 19.

¹⁴³ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 30.

söyler.¹⁴⁴ Bakara sûresi on üçüncü ayette geçen السفهاء kelimesinin “aklı az” yani cahil olan kimseye denildiğini ve سفيه kelimesinin cem’i olduğunu ifade eder.¹⁴⁵

Ahmet Hilmî el-Koğî Bakara sûresi yirmi ikinci ayette geçen أندادا kelimesinin hem benzerler anlamında hem de bir şeyin zıddı anlamında olduğunu ve ند kelimesinin çoğulu olduğunu söyler.¹⁴⁶ Bakara sûresi altmışıncı ayette geçen ve “bozgunculuk yapmayın” anlamındaki وَلَا تَعْتُوا fiilinin الْعَيْثُ (şiddetli bozgunculuk yapma) kelimesinin kökünden geldiğini ifade eder.¹⁴⁷

el-Koğî, Bakara sûresi yüz yirmi yedinci ayette geçen ve bir şeyin esası, temeli anlamındaki القواعد kelimesinin قاعدة kelimesinin cem’i olduğunu belirtir.¹⁴⁸ Bakara sûresi yüz otuz altıncı ayette geçen ve “torunlar” anlamındaki الاسباط kelimesinin سبط kelimesinin çoğulu olduğunu söyler.¹⁴⁹

Müfessir, Bakara sûresi yüz altmış yedinci ayetindeki حَسَرَات kelimesinin elden çıkan “bir şeye üzülme” anlamındaki حَسْرَةٌ kelimesinin cem’i olduğunu söyler.¹⁵⁰ Bakara sûresi yüz seksen dokuzuncu ayetindeki الاهلة kelimesinin, “ay” anlamındaki “hilal” هلال kelimesinin çoğulu olduğunu zikrededer. Ay, bir tane olmasına rağmen çoğul olarak getirilmesi ayın aldığı birçok şekil itibariyledir. Çünkü Ay, ilk doğduğunda hilal şeklinde zayıftır. Daha sonra dolunay olur.¹⁵¹

el-Koğî, Bakara sûresi yüz seksen dokuzuncu ayetindeki موافيت kelimesinin vakti bilmeye alet ve vesile olan anlamındaki ميفات kelimesinin cem’i olduğunu söylemiştir.¹⁵² Bakara sûresi yüz doksan altıncı ayette geçen نَسك kelimesinin de kesilecek hayvan anlamındaki نَسِيكَةٌ kelimesinin cem’i olduğunu belirtmiştir.¹⁵³

Tefsîra Hilmî’de Bakara sûresi iki yüz yirmi yedinci ayetteki قُرُوء kelimesinin İmam Şâfiî’ye göre temizlik, İmam Ebû Hanife’ye göre de hayız anlamında olan قراء

¹⁴⁴ el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 23.

¹⁴⁵ el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 24.

¹⁴⁶ el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 31.

¹⁴⁷ el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 72.

¹⁴⁸ el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 119. Beyzâvî, Envâru’t-Tenzîl, c. 1, s. 92.

¹⁴⁹ el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 123. Beyzâvî, Envâru’t-Tenzîl, c. 1, s. 95.

¹⁵⁰ el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 139.

¹⁵¹ el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 155.

¹⁵² el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 155. Beyzâvî, Envâru’t-Tenzîl, c. 1, s. 113.

¹⁵³ el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 165.

kelimesinin cem'i olduğu söylenmiştir.¹⁵⁴ Bakara sûresinin “Peygamber, Rabbi’nden kendisine ne indirildiyse ona iman etti. Müminlerin de hepsi Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler...” *أَمَّنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ* ” *أَمَّنَ* fiilinin zamirinin tüm müminlere dönmesine rağmen müfred getirildiği söylenmiştir. Çünkü her bir müminin imanı kendi başına müstakıl kabul edilmektedir. Zira Resûller ile müminlerin imanı eşit değildir. Resûllerin imanı görme ve müşahade ile, müminlerin imanı ise delil ve hüccet ile.¹⁵⁵

Tefsîra Hilmî’de Bakara sûresi iki yüz otuz üçüncü ayette ki *لَا تُضَارُّ* kelimesi etken kipiyle okunabildiği gibi edilgen kipiyle de okunabileceği belirtilmiştir. Etken kipiyle okunduğu zaman kelimenin aslı şöyle olur: *وَلَا تُضَارُّ* yani birinci ra’nın kesresiyle okunur. Edilgen kipiyle okunduğu zaman ise kelimenin aslı şöyle olur: *وَلَا تُضَارَّرُ*¹⁵⁶

Bakara sûresinin “Mallarını Allah yolunda harcayıp da arkasından başa kakmayan, fakirlerin gönlünü kırmayan kimseler var ya, onların Allah katında has mükâfatları vardır. Onlar için korku yoktur, üzüntü de çekmeyeceklerdir.” meâlindeki iki yüz altmış ikinci ayeti açıklanırken ayette geçen *مَنْ* kelimesinin *يَمِنْ* fiillerinin masdarı olduğu, anlamının da muhtâc kişiye yardım edip ona yapılan yardımları saymak olduğu müfessir tarafından ifade edilmiştir.¹⁵⁷

Ahmet Hilmî el-Koğî, Bakara sûresinin “İsrailoğulları: Sayılı birkaç gün müstesna, bize ateş dokunmayacaktır, dediler. De ki (onlara): Siz Allah katından bir söz mü aldınız -ki Allah sözünden caymaz” *قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلَفَ اللَّهُ عَهْدَهُ* ” sekseninci ayetinde *أَتَّخَذْتُمْ* kelimesinden istifham hemzesinin hazfedildiğini ve kelimenin aslının da *أَاتَّخَذْتُمْ* olduğunu söylemektedir. Buna göre ayetin anlamı “Allah’tan söz aldınız” değil de “Allahtan söz mü aldınız?” şeklindedir.¹⁵⁸

Bakara sûresinin “...Herkesin kazandığı hayır kendisine, yaptığı kötülüğün zararı yine kendisinedir...” *لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ* ” iki yüz seksen altıncı ayeti

¹⁵⁴ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 193. Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, c. 1, s. 127.

¹⁵⁵ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 282-283.

¹⁵⁶ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 204.

¹⁵⁷ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 251.

¹⁵⁸ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 91.

açıklanırken iyilik tarafını ifade etmek için كَسَبَتْ kötülük tarafını ifade etmek için ise اِكْتَسَبَتْ fiilinin kullanıldığı söylenmiştir. Çünkü اِكْتَسَبَ fiili “İftiâl” babından olup içinde tekellûf manası vardır. Yani nefsin de istemesiyle kişi günah için iyiliğe göre daha fazla çaba sarf eder.¹⁵⁹

Âl-i İmrân sûresinin “ *O, sana kendisinden öncekileri tasdik edip doğrulayan bu kitabı hak ile indirdi. Daha önce insanlara hidayet olarak Tevrat’ı ve İncil’i de yine O indirmişti...* ” üçüncü ayetindeki نَزَّل fiilinin çokluğa delalet ettiğini söyler. Bu fiilin indirilen ayetlerin bir defada değil de peyderpey indirildiğine delalet ettiğini zikreder. Yani Kur’an-ı Kerîm bir defada mushafta indirilmemiştir. Ancak Hz. Musa’ya indirilen Tevrat ile Hz. İsa’ya indirilen İncil tek bir seferde indirilmiştir. Onun için Tevrat ve İncilin indirilişi için çokluğa delalet eden نَزَّل fiili yerine çokluğa delalet etmeyen اَنْزَلَ fiili kullanılmıştır.¹⁶⁰

2. Nahiv İlmi Açısından

Âlimler Kur’an’ı kendi görüşü ile tefsir etmek isteyenlere, yorumlarında hataya düşmemeleri için bazı ilimleri bilmeyi şart koşmuşlardır. Bu ilimleri bilenler makbul ve akla uygun tefsir yapabilirler ve Allah hakkında bir takım şeyler uydurmamış olurlar. Bu ilimlerden biri de nahiv ilmidir.¹⁶¹ Müfessirimiz de örneklerde görüleceği üzere nahiv kurallarının detayına inmeden, işâret isimleri ile zamîrlerin mercii, ayetlerin birbirlerine atfedilmesi, kelimelerin cümledeki konumunu belirtme, ayetteki harf-i cerlerin hangi fiile taalluk ettiği ve hangi anlamda kullanıldıkları gibi konulara yirmiden fazla ayette temas etmiştir. Bu örnekleri şöyle sıralayabiliriz:

- **İşâret İsimleri ve Zamirlerin Mercii**

Bakara, 2/2: ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ “O kitap (Kur’an); onda asla şüphe yoktur.” Bu ayetteki ذَٰلِكَ kelimesinin uzağa işâret ettiğini ifade etmektedir. Buradaki uzaklık

¹⁵⁹ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 283-284.

¹⁶⁰ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 291-292.

¹⁶¹ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. 1, s. 176-178.

ile Kur'an'ın mertebesinin yüce olduğu ve bizim de ondan mertebe bakımından uzak olduğumuza işaret edilmiştir.¹⁶²

Bakara, 2/66: *فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ* “Biz bunu (maymunlaşmış insanları), hadiseyi bizzat görenlere ve sonradan gelenlere bir ibret dersi, müttakiler için de bir öğüt vesilesi kıldık.” bu ayette *فَجَعَلْنَاهَا* fiilindeki *ها* zamiri sahîh görüşe göre köy anlamındaki *قرية* kelimesine dönmektedir demiştir. Bu görüşe göre ayetin anlamı şöyle olur: Biz köyü o köye yakın ve uzak köylere ibret kıldık. Veya *فَجَعَلْنَاهَا* daki *ها* zamiri cezalandırma anlamındaki *عقوبة* kelimesine dönmektedir. Bu yoruma göre ayetin anlamı şöyle olur: Biz, İsrâiloğullarını cezalandırmayı o zamanın insanlarına ve o zamanlardan sonra gelen insanlara ibret kıldık.¹⁶³

Bakara, 2/253: *تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُم عَلَى بَعْضٍ* “O peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık.” bu ayetteki *تِلْكَ* işaret ismi ya bu sûrede kendilerinden bahsedilen Hz. Âdem'den Hz. Dâvûd'a kadarki peygamberlere işaretir, ya da Hz. Peygamberin zihnindeki tüm peygamberlere işaretir.¹⁶⁴

• Ayeti Bir Önceki Ayete Atfetme

Müfessirimiz, Bakara, 2/37: *(ف) فَتَلَقَىٰ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ* “Âdem, Rabbinden bir takım kelimeler aldı” bu ayetteki atıf harfinin ta'kîb manasını ifade ettiğini belirtmektedir. Hz. Âdem'in tevbesinin cennetten çıkma emrinden sonra gerçekleştiğine delalet etmektedir. Allah Teâlâ'nın Bakara sûresi otuz sekizinci ayette *اهْبُطُوا* yani cennetten çıkın emrini tekrar söylemesi de Hz. Âdem'in tevbesinin cennetten çıkmadan önce olduğunu göstermektedir.¹⁶⁵

el-Koğî'ye göre Bakara, 2/102: *وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُو الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكٍ سَلِيمٍ* “Süleyman'ın hükümranlığı hakkında onlar, şeytanların uydurup söylediklerine tâbi

¹⁶² el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 19.

¹⁶³ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 79. Bkz: Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, c. 1, s. 72.

¹⁶⁴ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 236.

¹⁶⁵ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 48-49.

oldular.” bu ayetteki **وَاتَّبَعُوا** fiili yüz birinci ayetteki **عِنْدَ اللَّهِ مُصَدِّقٌ** fiiliye atıftır. **نَبَذَ** fiiline atıftır. **لَمَّا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ** Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: Ehl-i kitab Allah’ın kitabını arkalarına atıp şeytanların kendilerine okuduğu şeye yani sihre uydular. Ayrıca ayetin devamındaki **وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ** “Çünkü insanlara sihri ve Babil’de Hârut ile Mârut isimli iki meleğe indirileni öğretiyorlardı.” Cümlesindeki **مَا** edatının “mevsûle” olduğunu ve cümledeki **وَمَا أُنْزِلَ** fiilinin ya **تَتْلُو** fiiline ya da **السَّحَرِ** kelimesine atıf olduğunu belirtmektedir. **وَمَا أُنْزِلَ** kelimesini **تَتْلُو** kelimesine atfedersek mana şöyle olur: Ehl-i kitap, şeytanların okuduklarına uydular ve Babil’de Hârût ve Mârût’a indirilene uydular. **وَمَا أُنْزِلَ** kelimesini **السَّحَرِ** kelimesine atfedersek ayetin anlamı şöyle olur: Şeytanlar insanlara sihri ve Bâbil’de Hârût ve Mârût’a indirileni öğretiyorlar.¹⁶⁶

Bakara, 2/177: **وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا** “İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah’ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir.” mealindeki ayette geçen **وَالْمُوفُونَ** kelimesinin **مَنْ آمَنَ** kelimesine atfedildiğini söyler.¹⁶⁷ Ayetin anlamı ise şöyledir: Asıl iyilik Allah’a iman... etmek¹⁶⁸ ve söz verildiği zaman sözünü yerine getirmektir.

Bakara, 2/188: **وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدُلُّوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ** “İnsanların mallarından bir kısmını haram yollardan yemeniz için o malları hakimlere (idarecilere veya mahkeme hakimlerine) vermeyin” meâlindeki ayette **وَتُدُلُّوا** fiili **تَأْكُلُوا** fiiliye atıftır.

¹⁶⁶ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 104. Bkz: Beyzâvî, **Envârü’t-Tenzîl**, c. 1, s. 84.

¹⁶⁷ Beyzâvî, **Envârü’t-Tenzîl**, c. 1, s. 107.

¹⁶⁸ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 146.

fiiline atıftır. Buna göre ayetin anlamı: Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin ve başkalarının malını yemek için meseleyi mahkemeye götürmeyin.¹⁶⁹

• Kelimenin İ'rabını Belirtme

Bakara, 2/38: قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا “Dedik ki: Hepiniz cennetten inin!” el-Koğî bu ayetteki جَمِيعًا kelimesinin اهْبِطُوا fiilinin fâiline hal olduğunu, aynı zamanda te'kid vazifesini de gördüğünü söylemektedir. Yani Allah Teâlâ Hz. Âdem, annemiz Havva ve İblisin hep beraber cennetten çıkmalarını emretmiştir.¹⁷⁰

Bakara, 2/138: صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً Allah'ın (verdiği) rengiyle boyandık. Allah'tan daha güzel rengi kim verebilir? Biz ancak O'na kulluk ederiz (deyin).” el-Koğî bu ayetin başındaki صِبْغَةَ kelimesinin mansub okumasının gerekçelerini şöyle açıklamaktadır: Ya “İğrâ”¹⁷¹ olduğu için mensûbtur, o zaman ayetin anlamı Allah'ın boyasına yapışın, ayrılmayın şeklinde olur. Ya bir önceki ayette geçen مَلَّة kelimesinden بدل olur. O zaman ayetin anlamı “Biz Allah'ın boyasına yani Allah'ın dinine tâbi oluruz” olur. Ya da gizli bir fiilin “mef'ulü” olur, ayetin takdîri: صَبَّغْنَا اللَّهَ صِبْغَةً şeklinde olur.¹⁷²

Bakara, 2/165: “...Keşke zalimler azabı gördükleri zaman (anlayacakları gibi) bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabının çok şiddetli olduğunu önceden anlayabilselerdi ” وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ el-Koğî bu ayetteki جَمِيعًا لِلَّهِ الْقُوَّةَ cümlesinin يَرَى fiilinin iki mefûlu yerine geçtiğini ifade etmektedir. Çünkü يَرَى fiili iki mefûl ister. Ayrıca ayette لَوْ şart edatının cevabı mahzuftur. Ayetin takdîri şöyle olur: Eğer zalimler azabı gördüklerinde tüm kuvvetin Allah'a ait olduğunu bilselerdi Allah'a ortak koştuklarına pişman olurlardı.¹⁷³

¹⁶⁹ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 154.

¹⁷⁰ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 52. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, c. 1, s. 60.

¹⁷¹ İğrâ: Verilen sözü yerine getirme ve silâ-i rahimi yapma gibi yapılması durumunda övgüyü hak eden fiillerde kişiyi yapması için zorlayıp, mecbur bırakmaktır. Süyûti, *el-Behcetü'l-Mardiyye*, Mektebetu Seydâ, Diyarbakır 2012, c. 2, s. 177.

¹⁷² el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 123.

¹⁷³ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 138.

Müfessirimiz, Bakara, 2/240: وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لَّأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرِ إِخْرَاجٍ “Sizden ölüp de (dul) eşler bırakan kimseler, zevcelerinin, evlerinden çıkarılmadan, bir yıla kadar bıraktıkları maldan faydalanmaları hususunda (sağlıklarında) vasiyet etsinler.” ayetindeki وَصِيَّةً kelimesinin hem nasb hem de rafʿ hareketiyle okunabileceği belirtmiştir. Mansub okunduğu zaman ayetin takdîri şöyle olmaktadır: يوصون وصية ya da ليوصوا وصية zaman ise ayetin takdîri şöyledir:¹⁷⁴ كُتِبَ عَلَيْهِمْ وَصِيَّةٌ

c. Belâgat İlmi Açısından

Belâgat, bir fikrin sözlü veya yazılı olarak yerinde, yeterince ve zamanında ifade edilmesidir.¹⁷⁵ Süyûtî İtkân’da belâgatın üç kısmı olan meânî, beyân ve bedî’in faydalarına kısaca değindikten sonra müfessirin bilmesi gereken en büyük ilimlerden birisinin de belâgat ilmi olduğunu belirtmektedir. Çünkü Kur’an’daki i’câz’ın ancak bu ilimlerle anlaşılabilceğini söylemiştir.¹⁷⁶ Müfessirimiz de meselelerin detayına girmeden mecâz-ı aklî, mecaz-ı mürsel, istifhâm, tekrâr, te’kîd, takdîm ve te’hîr gibi konulara değinmektedir. Belâgat ilmi ile alakasını kurabildiğimiz yirmi bir ayette bu konulara temas edilmiştir.

1. Beyân İlmi

Müellifimiz tefsirinde belâgatın “beyân”¹⁷⁷ kısmından sayılan Mecâz-ı mürsel¹⁷⁸ ve Mecâz-ı aklî’ye¹⁷⁹ bazı örnekler vermiştir.

• Mecâz-ı Mürsel

Örnek 1 Bakara, 2/19: يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ “O münafıklar yıldırımlardan gelecek ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar.”

¹⁷⁴ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 218. Beyzâvî, *Envârü’t-Tenzîl*, c. 1, s. 134.

¹⁷⁵ Hulusi Kılıç, “Belâgat”, *DİA*, TDV Yay. , İstanbul 1992, c. 5, s. 380-383.

¹⁷⁶ Süyûtî, *İtkân*, s. 84.

¹⁷⁷ Beyân ilmi: Makama uygun tek bir mananın birçok şekilde îrâd edilmesini sağlayan ilimdir. Taftâzânî, *Muhtasarü’l-Meânî*, s. 273.

¹⁷⁸ Mana-i hakiki ile mana-i mecazi arasındaki alakası müşâbehet olmayan mecaz türü. Taftâzânî, *Muhtasarü’l-Meânî*, s.324.

¹⁷⁹ Bir şeyin kendisi dışındaki bir şeye isnâd edilmesi. Taftâzânî, *Muhtasarü’l-Meânî*, s. 45.

el-Koğî bu ayetin tefsirinde aslında kulakları tıkayan parmağın hepsi değil, parmağın ucudur demiştir. Ancak münafıklar çok korktuklarından ve korkunç sesleri duymamak için parmağın hepsini kulaklarına tıkamışlar şeklinde ifade edilmiştir.¹⁸⁰ Burada küll zikredilip cüz’ kastedilmiştir. Nitekim bu da bir tür mecaz-ı mürseldir.

Örnek 2 Bakara, 2/51: وَإِذْ مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ “Hani bir zamanlar Musa’ya kırk gecelik vaad verdik de sonra siz onun arkasından buzağıyı put edindiniz ve o halinizle zalimler idiniz.”

el-Koğî bu ayette bahsi geçen kırk gecedan kastın, kırk gün olduğunu söylemiştir. Günün tümüne gece denilmesinin sebebini de, günün başlangıcının gece ile olmasına dayandırmaktadır.¹⁸¹ Burada da kısım zikredilip bütün kastedilmiştir.¹⁸²

• Mecâz-ı Aklî

Örnek Bakara, 2/284: وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ ۚ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثَمُ قَلْبًا ۚ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ “Bir de şahitliğinizi inkâr edip gizlemeyin, onu kim inkâr ederse mutlaka onun kalbi vebal içindedir.”

Müfessirimize göre bu ayette inkarın vebalinin kalbe nispet edilmesinin sebebini kalbin hem bir şeyi gizleme hem de inkar etme mahalli oluşuna dayanmaktadır.¹⁸³ Mecâz-ı aklî’nin, bir şeyi başka bir şeye isnâd etmek olduğuna göre burada da günah, kalbe nispet edilmiştir.

2. Meâni İlmi

Müfessirin Tefsîra Hilmî’de belâğatin meânî kısmına giren “*itnâb*”a¹⁸⁴ diğer belâgat türlerine göre daha fazla yer verdiğini görmekteyiz. Ancak müellif “*itnâb*” kelimesini kullanmadan onun çeşitleri olan “*tekrar*” ve “*te’kit*”e örnekler vermektedir. el-Koğî Tefsirinde meâni ilminin türlerinden olan istifhâmın iki çeşidi

¹⁸⁰ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 29.

¹⁸¹ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 63.

¹⁸² Diğer örnekler için bkz: el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, Bakara, 2/239, 240.

¹⁸³ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 280.

¹⁸⁴ Fayda sağlaması için manaları çokça kelimelerle ifade etmektir. Abdulazîz Ali b. Harbî, **el-Belâgatü’l-Müeyyere**, Dâru İbn-i Hazm, Beyrût 2011, s. 52.

olan istifhâm-i inkârî ile teaccub için gelen istifhâma örnekler vermektedir. Ayrıca ayetlerdeki takdîm ve te'hîre de temas etmektedir.

• İstifhâm

Örnek 1 Bakara, 2/61: “*Hani siz (verilen nimetlere karşılık): Ey Musa! Bir tek yemekle yetinemeyiz; bizim için Rabbine dua et de yerin bitirdiği şeylerden; sebzesinden, hıyarından, sarımsağından, mercimeğinden, soğanından bize çıkarsın, dediniz. Musa ise: Daha iyiyi daha kötü ile değiştirmek mi istiyorsunuz? O halde şehre inin. Zira istedikleriniz sizin için orada var, dedi.*”

Ayette İsrâiloğullarına verilen nimetlerden ve onların bu nimetlerin yerine başka yiyecekler istemesi üzerine Hz. Musa’nın onlara “daha iyiyi daha kötü ile değiştirmek mi istiyorsunuz” anlamındaki diyaloglarından bahsedilmektedir. el-Koğî bu ayette geçen استبدلون kelimesindeki hemzenin “İstifham-i inkarî” için olduğunu belirtir.¹⁸⁵

Örnek 2 Bakara, 2/255: *مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ* “İzni olmadan O’nun katında kim şefaate edebilir?” ayetinde (مَنْ) istifham edatının “inkarî” olduğu ifade edilmiştir. Buna göre ayetteki istifhamdan kasıt soru sormak değil, Allah’ın izni olmadan hiç kimsenin şefaate yapamayacağını ifade etmektir.¹⁸⁶

Örnek 3 Bakara, 2/258: “*Allah kendisine mülk (hükümdarlık ve zenginlik) verdiği için şımararak Rabbi hakkında İbrahim ile tartışmaya giren (nemrutu) görmedin mi?! ”* *أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ* bu ayetteki istifhâmın “Teaccub” için olduğu söylenmiştir.¹⁸⁷ *أَلَمْ تَرَ* lafzı suâl şeklinde muhâtapta şaşkınlık uyandırmak için kullanılır. Allah (cc) bu ayette Hz. İbrahim’le tartışan adamın durumunun şaşılacak bir şey olduğunu bizlere anlatmak istemiştir. Zira dünyada o insana güç ve kuvvet veren, imkânlar sağlayan Allah Teâlâ’dır.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Diğer örnekler için bkz: el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, Bakara, 2/266.

¹⁸⁶ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 238.

¹⁸⁷ Beyzâvî, **Envârü’t-Tenzîl**, c. 1, s. 141.

¹⁸⁸ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 244.

• Tekrar

Örnek 1 Fâtiha, 1/3: الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ “O, *Rahmân ve Rahîm*’dir.” el-Koğî, bu ayetteki *Rahmân ve Rahîm* kelimelerinin tekrar edilme gerekçesini şöyle açıklamaktadır: Birinci ayette bu sıfatların zikredilmesinin sebebi, Allah’ın isminin her güzel işin başında gelmesi gerektiğini göstermektir. Üçüncü ayette bu sıfatların gelmesinin sebep ve hikmeti de Allah’ın hamd edilmeye mustahak olduğunu göstermektedir.¹⁸⁹

Örnek 2 Bakara, 2/282: وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ “... *Üstelik Allah’dan korkun. Allah size ayrıntılarıyla öğretiyor ve Allah her şeyi bilir.*” bu ayetin tefsirinde Beyzâvî tefsirinden nakilde bulunularak ayetin her üç cümlesinde de Allah lafzının tekrar edildiği belirtilmiştir. Bu tekrarın sebebi her bir cümlenin farklı bir hususu ifade etmesidir. Birinci cümle takvaya teşvik etmektedir, ikinci cümle bir nimetin verileceğinin sözüdür, üçüncü cümle ise Allah’ın şanınin yüceliğini belirtmektedir¹⁹⁰ denilmiştir.¹⁹¹

• Te’kid

Bakara, 2/282: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُبَ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ “*Ey iman edenler! Belli bir vade ile karşılıklı borç alış verişinde bulunduğunuz vakit onu yazın. Hem aranızda doğruluğuyla tanınmış yazı bilen biri yazsın. Yazı bilen biri, Allah’ın, kendisine öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmasın da yazsın...*” bu ayette yazma emrinin tekrar edilmesinin sebebi te’kîd ile açıklanmıştır.¹⁹²

• Taktîm-Te’hîr

Örnek 1 Bakara, 2/45: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ “*Bir de sabırla, namazla yardım isteyin. Şüphesiz bu, (Allah’a) saygılı olanlardan başkasına ağır*

¹⁸⁹ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 14.

¹⁹⁰ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 277. Beyzâvî, *Envârü’t-Tenzîl*, c. 1, s. 151.

¹⁹¹ Diğer örnekler için bkz: el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, Bakara, 2/185, 241, 253.

¹⁹² el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 275.

gelir.” el-Koğî bu ayette sabrın namazdan önce zikredilmesinin hikmetini “zira sabırsız namaz kâmil olmaz”¹⁹³ şeklinde açıklar.

Örnek 2 Bakara, 2/72: *وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا* “Hani bir zamanlar siz bir adam öldürmüştünüz de onun hakkında birbirinizle atışmış ve onu üstünüzden atmıştınız, halbuki Allah saklamış olduğunuzu açığa çıkaracaktı.”

el-Koğî bu ayetteki öldürme olayının ineğin kesilme meselesi ve olayın başlangıcı ile ilgili olduğunu ifade etmektedir. Meselenin sonunda anlatılmasının gerekçesini ise şöyle ifade etmektedir: “Zira bu kıssanın anlatılmasının amacı ineğin kesilme hadisesini anlatmaktır.”¹⁹⁴

3.2.2.2. Kelâmî Yönü

Ahmet Hilmî el-Koğî, hem Ahmedê Xani’nin akâidle ilgili yazmış olduğu eserini hem de Siirtli Molla Halîl’in akâidle ilgili eserine şerh yapmıştır. Onun gerek bu iki eserine gerekse de tefsirindeki kelimle ilgili konulardaki yorum ve tercihlerine bakıldığında görüşlerinin ehl-i sünnet’e muvafık olduğu anlaşılmaktadır. Müfessirin şefâati kabul etmesi, “*Teklifî Mâlâ Yutâk’ın*” (yani kişinin gücünün üstünde bir şeyden sorumlu tutulması) caiz olmadığını söylemesi ve Âl-i İmrân sûresinin sekizinci ayetini delil getirerek hidâyet’in Allah’ın elinde olduğunu ifade etmesi gibi hususlar, onun ehl-i sünnet mensubu olduğunu göstermektedir. Şimdi de müfessirin tefsirinde yer verdiği birkaç kelimî konuyu ele alalım.

a) İstiva

el-Koğî Bakara sûresinin “...Sonra (kendine has bir şekilde) semaya yöneldi, onu yedi gök olarak yaratıp düzenledi (tanzim etti). O, her şeyi hakkıyla bilendir.” meâlindeki yirmi dokuzuncu ayetini tefsir ederken *اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ* cümlesi ile ilgili şunları söylemiştir: İstivadan kasıt ya keyfiyetsiz ve misalsiz bir yükseliştir. Ya da içinde bir şeyi doğru ve engelsiz kast edip ona yönelme manasını içermektedir.¹⁹⁵

¹⁹³ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 57.

¹⁹⁴ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 85.

¹⁹⁵ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 37.

Birinci görüş selef âlimlerinin görüşü, ikinci görüş ise halef âlimlerinin görüşü olarak bilinmektedir.¹⁹⁶

b) Kâlû-Belâ

Bakara sûresinin yirmi yedinci ayetinin yorumunda el-Koğî, İsrailoğullarının sözlerini bozmalarıyla ilgili şunları söylemektedir: İsrailoğulları verdikleri sözü bozdular. Çünkü Allah Teâlâ ruhlarla hitap edip şöyle demişti: “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Hepsi dediler ki evet Rabbimizsin.*” Böylece Allah’a söz verdiler. Sonradan dünyaya gelip, Allah’ın kelamını tasdîk etmeyince sanki O’nun Rabbliğini kabul etmediler.¹⁹⁷ el-Koğî’nin bu ayetin yorumunda “*Kâlû Belâ*” meselesine değindiğini ve bu olayı gerçek yaşanmış bir olay olarak kabul ettiğini görmekteyiz.

c) Melekler

el-Koğî, Bakara sûresi 30. ayetin tefsirinde melek kelimesinin anlamını ve meleklerin hangi maddeden yaratıldıklarını kendisine ait Rehber-i Sâni kitabında beyan ettiğini ifade etmektedir. O Rehber-i Sâni’de şunları söylemektedir: Melâike melek kelimesinin çoğuludur. Melek kelimesinin aslı **ملك** tir. Risalet anlamındaki **ملك** kelimesinden çevrilmiştir. Melekler nurani latif cisimlerdir. Her mahlûkun şekline girebilirler ancak yılan gibi kötü şekillere bürünmezler. Bazı filozoflar ve Ehl-i sünnet âlimlerinden İmam Gazâlî (ö. 505/1111) ile Râğıb’a göre melekler maddeden soyutlanmış cevherdirler. Molla Halîl es-Siirdiye göre ise melekler de “*Anasırı erbea*” den olup, **بسيط** yani cismi olmayan bir şey değildir. Ancak nur maddesi kendilerinde çoktur.¹⁹⁸

d) Hz. Âdem’e İsimlerin Öğretilmesi

Bakara sûresinin “*Allah, Âdem’e bütün isimleri öğretti. Sonra onları önce meleklerle arzedip: Eğer siz sözünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin, dedi.*” meâlindeki otuz birinci ayetinde müfessirimiz, Hz. Âdem’in isimleri bilme şekliyle ilgili olarak şunları söylemiştir: Allah (cc) Hz. Âdem’e her şeyin ismini her

¹⁹⁶ İbrâhim b. Muhammed el-Bâcûrî, **Tuhfetü’l-Murîd Âlâ Cevhereti’t-Tevhîd**, Mektebetu Seyda, Lübnân 2013, s. 342.

¹⁹⁷ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 37.

¹⁹⁸ el-Koğî, **Rehber-i Sâni**, Mektebetu Seyda, Diyarbakır 2014, s. 55.

dilde öğretmiştir. Yani Hz. Âdem sadece bir dilde değil tüm dillerde eşyaların isimlerini öğrenmiştir.¹⁹⁹

e) İblis

Ahmet Hilmî el-Koğî Bakara sûresinin 34. ayetinin tefsirinde İblis'in melek mi? cin mi? olduğuyla ilgili meseleyi Rehber-i Sâni kitabında beyan ettiğini söylemektedir. el-Koğî Rehber-i Sâni kitabında özetle şunları ifade etmektedir: Şeytanlar ateşten oluşmuş latif cisimdirler, görülmezler ve İblisin evlatlarıdır. Şeytanlar ile cinlerin cinsiyetlerinin aynı olup olmamasında ihtilaf vardır. Kehf sûresi beşinci ayete göre كَانٍ مِنَ الْجِنَّ cinlerden olduğu anlaşılıyor. O, İblisin meleklerden olduğunu söyleyenlere göre bir kısım meleklerle cin denildiğini ve meleklerin masum oldukları meselesinin de ihtilafı olduğunu aktarmaktadır. Ancak bu son görüşü ayetler ve ulemeden gelen rivayetler men etmektedir.²⁰⁰

f) İrâde

Müfessir, Bakara sûresinin “Sizden sağlam bir söz almış, Tûr dağının altında, size verdiğimiz kuvvetle tutun, onda bulunanları daima hatırlayın, umulur ki, korunursunuz (demiştik de);” meâlindeki altmış üçüncü ayetinde, bu ayetin zahirinde bir problemin olduğunu söyler. Çünkü bu şekilde onlara Tevrât'ı almalarını emretmede cebir anlayışı vardır. İslâm'da da cebir anlayışı sahîh değildir. İslâm'da kişi mükellef kılınıp dünyada serbest bırakılır. İster kabul eder, ister kabul etmez.²⁰¹ Kimileri bu problemi çözmek için farklı cevaplar verse de Âlûsî²⁰² ve Beyzâvî'nin haşiyesi olan Şihâb tefsîri'nin verdiği cevap daha güzeldir. Onlar şöyle cevap vermişlerdir: Bu ayette cebir olmayıp ikrâh vardır. Cebir anlayışında ihtiyâr yani tercih ve rıza yoktur, ikrâhta ise rıza olmamakla beraber ihtiyâr yani tercih vardır. Müslüman olmaları için kâfirlerle yapılan savaş da ikrâh kabul edilen hususlardan biridir.²⁰³

¹⁹⁹ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 42.

²⁰⁰ el-Koğî, **Rehber-i Sâni**, s. 44-45.

²⁰¹ Bkz: Bâcûrî, **Tühfetü'l-Murîd**, s. 392.

²⁰² Âlûsî, **Rûhü'l-Meânî**, Dâru İhyâ-i Turâsî'l-Ârabî, Beyrût ts, c. 1, s. 281.

²⁰³ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 78.

g) Şefâat

Bakara sûresinin “*Ey iman edenler! Kendisinde artık alış-veriş, dostluk ve kayırma bulunmayan gün (kıyamet) gelmeden önce, size verdiğimiz rızıktan hayır yolunda harcayın. Gerçekleri inkâr edenler elbette zalimlerdir.*” meâlindeki iki yüz elli dördüncü ayetinin **وَلَا خُلَّةَ وَلَا شَفَاعَةَ** cümlesinde ifade edilen şefâatin olmayacağı ile ilgili husus, müfessirimiz tarafından şöyle açıklanmıştır: Sen bil ki kıyamette gerçekleşmeyecek olan şefâat, kâfirler için ve Allah’ın izni dışındaki şefâattir. Allah’ın izniyle olup Müslümanlar için geçerli olan şefâat ise vardır. Müslümanlar için şefâatin olacağının delili de bu ayetten hemen sonra gelen şu ayettir: **مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ** “İzni olmadan O’nun katında kim şefaate edebilir?” Bu ayetten anlaşılan Allah (cc)’ın izin verdiği kimseler Müslümanlara şefâat edebilecektir.²⁰⁴

h) Kürsî

Tefsîr a Hilmî’de, Âyetü’l-kürsî diye bilinen Bakara sûresi iki yüz elli beşinci ayette geçen “kürsî” hakkında üç görüş nakledilmiştir. Birinci görüşe göre kürsî’den kasıt mecâzen Allah’ın ilmidir. Bir şeye o şeyin yerinin ismini vermek kabilindendir. Çünkü kürsî âlimlerin ders verme ve vaaz etme yeridir. İkinci görüşe göre kürsî’den kasıt Allah’ın arşıdır. Çünkü hem kürsî hem de arş hükümdarların tahtı için kullanılıyor. Üçüncü görüşe göre ise kürsî’den kasıt bizzat kendisidir. Yani sandalye türü şeyler ancak bu kürsî’nin hakikatini ve keyfiyetini ancak Allah bilir.²⁰⁵

ı) Teklîf-i Mâlâ Yutâk

el-Koğî, Bakara sûresinin “*Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar.*” meâlindeki iki yüz seksen altıncı ayetini tefsir ettikten sonra bu ayetle “*et-teklîf mâ lâ yutâk’ın*” yani kişinin gücünün yetmediği konulardan sorumlu olmaması gerektiğini ifade eder. O, ayrıca Bakara sûresinin “*Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez.*” meâlindeki yüz seksen beşinci ayeti ile bu hususu açıklar. Ona göre bu Allah için caiz olmadığı anlamına da gelmez.²⁰⁶ Yani kişinin

²⁰⁴ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 237. Bâcûrî, *Tühfetü’l-Murîd*, s. 604.

²⁰⁵ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 239. Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkandî, *Medârikü’t-Tenzîl ve Hekâiku’t-Te’vîl*, Dâru’n-Nefâis, Beyrût 2005, c. 1, s. 135.

²⁰⁶ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 283.

gücünün yetmediği konulardan sorumlu tutulmasının Allah hakkında caiz olmadığını söyleyenlerin bu konu hakkındaki görüşleri makbul değildir.

i) Hidayet

Tefsîra Hilmî'de Âl-i İmrân sûresinin “*Ey Rabbimiz! Bize ihsan ettiğin hidayetden sonra kalblerimizi haktan saptırma, bize kendi katından rahmet ihsan eyle! Şüphesiz ki, Sen bol ihsan sahibisin.*” meâlindeki sekizinci ayeti tefsir edilirken şunlar söylenmiştir: Bu ayet, dalâlet ve hidâyetin Allah’ın elinde olduğunu gösterir. Ayrıca Allah’ın insanlara verdiği nimetler Allah’ın lütuf ve iyiliğidir yoksa Allah’a farz değildir.²⁰⁷ Böylelikle insanlara nimet vermenin Allah’a vâcib olduğunu söyleyenlerin görüşünün kabul edilmediği anlaşılmaktadır.

3.2.2.3. Fıkhi Yönü

Kur’an-ı Kerîm’de itikâdî, ahlâkî, ictimâî ve kevnî ayetler olduğu gibi fıkıhla ilgili ayetler de mevcuttur. Fıkhi tefsir de Kur’an’daki ahkâma taalluk eden ayetleri inceleyen tefsir çeşididir.²⁰⁸ Hz. Peygamber döneminde Müslümanlar ahkâm ayetlerini anlamada güçlük çekmiyorlardı. Çünkü Arapça onların ana dilleri idi. Onlar anlamadıkları ayetler olunca Hz. Peygambere müracaat ederlerdi. Resûlullâh vefat ettikten sonra sahâbiler karşılaştıkları problemleri çözmek için Kur’an’a başvurur, Kur’an’da bulamazlarsa Hz. Peygamberin sünnetiyle meseleyi hallederlerdi. Ancak sahâbilerin ayetleri anlamada bazen ihtilafları olurdu. Bu sebeple hükmünü aradıkları meselede zaman zaman ihtilaflar oluşurdu. Mesela kocası ölen hamile kadının iddetinin doğumu olduğunu söyleyen Hz. Ömer’e karşılık Hz. Ali, o kadının iddetinin, zaman bakımından hangisi uzun ise o olduğunu söylemiştir. Yani Hz. Ali’ye göre hamilelik süresi dört ay on günü geçerse iddeti doğum, yok eğer hamilelik süresi dört ay on günden az ise iddeti doğum değil, dört ay on gündür. Görüldüğü gibi sahâbiler arasında bazen böyle ihtilâflar vukû bulmuştur. Bu ihtilaflar daha sonra da devam etmiştir. Daha önce vuku bulmayan bazı meseleler gerçekleşip Müslümanların yeni karşılaştıkları meselelere çözüm

²⁰⁷ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 297.

²⁰⁸ Demirci, **Tefsir Tarihi**, s. 234.

bulmaları gerekiyordu. Onlar çözüm üretmeye başta ayetlere müracaat etmekle başlıyordu.²⁰⁹

Şark medreselerinde alet ilimlerinin tahsillerinden sonra en çok revaç gören ilim fıkhıdır. Müellifimiz de aynı düşünceden olacak ki fıkıh ilmiyle ilgilenmiş ve Kâdı Ebû Şucâ'nın *Gayetü't-Takrîb* adlı eserine şerh yazmıştır. Tefsirinde de yeri geldikçe fikhî sorunları zikretmiştir. Fikhî meselelere değinirken diğer mezheplerin görüşlerini açıklasa da genellikle Şâfiî ve Hanefî mezheplerinin görüşlerine yer vermiştir. Ayrıca Çalışmamızın bu bölümündeki konu başlıklarının sıralaması, konuların önemi ile ilgili olmayıp ayetlerdeki sıralamaya göredir.

• Kur'an'ı Ücretle Okuma

el-Koğî, Bakara sûresinin “*Elinizdekini (Tevrat'ın aslını) tasdik edici olarak indirdiğime (Kur'an'a) iman edin. Sakın onu inkâr edenlerin ilki olmayın! Âyetlerimi az bir karşılık ile satmayın, yalnız benden (benim azabımdan) korkun.*” meâlindeki kırk üçüncü ayetini tefsir ederken bazılarının bu ayeti Kur'an'ı ücret karşılığında ders vermenin haram oluşuna²¹⁰ delil getirdiğini söylemektedir. O birçok âlimin de dediği gibi bu şekilde ders vermenin caiz olduğunu belirtmektedir. Dini ilim tahsil ettiği için dünyalık rütbe ve menfaat istemenin ise haram olduğunu vurgulamaktadır.²¹¹

• Hac

Ahmet Hilmî el-Koğî, Bakara sûresinin “*Haccı ve umreyi Allah için tam yapın. Eğer (bunlardan) alıkonursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin.*” meâlindeki yüz doksan altıncı ayetindeki “alıkonmak” diye meâli verilen احصار kavramıyla ilgili Şâfiî ve Hanefî mezhebinin görüşlerini nakletmektedir. Şâfiîlere göre ihsâr “ihrama girdikten sonra düşmanın kişinin haccını engellemesidir.” Hanefîlere göre ise gerek düşman sebebiyle gerekse hastalık ve yol masrafını bulamamaktan ötürü haccı yapamamaktır.²¹²

²⁰⁹ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. 2, s. 302-303.

²¹⁰ Bkz: Sâbûnî, *Revâiü'l-Beyân*, c. 1, s. 140.

²¹¹ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 54. Bkz: el-Koğî, *Büyük Şâfiî İlmihali*, s. 393-394.

²¹² el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 164. Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, c. 3, s. 315. Sâbûnî, *Revâiü'l-Beyân*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût 2010, c. 1, s. 230.

Müellif Bakara sûresinin “*Hac, bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca niyet ederse (ihramını giyerse), hac esnasında kadına yaklaşmak, günah sayılan davranışlara yönelmek, kavga etmek yoktur...*” meâlindeki yüz doksan yedinci ayetinde, kendisinin de Şâfiî mezhebinden olduğunu belirterek Şâfiîlere göre ayetteki “kim o aylarda hacca niyet ederse” diye meâli verilen **فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ** cümlesinden kastın “kim o aylarda hac ihramı niyeti getirirse” olduğunu belirtmiştir. Hanefilere göre ise **فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ** cümlesinden kasıt “o aylarda telbiye getirir ve hediyy kurbanı kesmesi”dir.²¹³

el-Koğî, Bakara sûresinin “*Kim iki gün içinde acele edip (Mina’dan Mekke’ye) dönmek isterse, ona günah yoktur.*” meâlindeki iki yüz üçüncü ayette şeytan taşlama ile ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: Bayramın birinci gününden sonra ikinci gün şeytan taşılayıp, her bir taş atma yerine yirmi bir tane atarsa artık Kâbe’ye dönmesinde günah yoktur. Yani üçüncü gün şeytan taşlamak için ikinci günün gecesi Mina’da kalması gerekmez, belki Kâbe’ye döner diğer gün gelip şeytan taşlar. Ancak güneş batmadan önce dönmesi gereklidir.²¹⁴

• Yemin-i Lagv

Bakara sûresinin “*Allah sizi kasıtsız yeminlerinizden sorumlu tutmaz. Lâkin kasıtlı yaptığınız yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutar. Allah gafûrdur, halîmdir.*” meâlindeki iki yüz yirmi beşinci ayetinde ifade edilen kişinin sorumlu olmadığı yemin-i lağv ile ilgili şunlar söylenmiştir: Müfessirimize göre yemin-i lağv, kasıt olmaksızın ağza gelen ve yemin niyetiyle söylenmeyen sözlerdir.²¹⁵ Nitekim İmam Şâfiî’nin de söylediği gibi kişinin konuşma esnasında “yemin ederim ki”, ya da “evet yemin ederim ki” gibi sözlerine yemin-i lağv denir. İmam Ebû Hanîfe’ye göre ise yemin-i lağv kendisiyle akit ve kastın olmadığı yemindir. Kişi bir şeyin hak ve doğru olduğuna inanarak yemin eder, ancak bu yeminin bir gerçekliği yoktur.²¹⁶

²¹³ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 167.

²¹⁴ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 171.

²¹⁵ Bkz: el-Koğî, **Büyük Şâfiî İlmihali**, s. 606-607.

²¹⁶ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 192. Sâbûnî, **Revâiü’l-Beyan**, c. 1, s. 290.

• Talâk

el-Koğî, Bakara sûresinin “*Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç ay hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler.*” meâlindeki iki yüz yirmi sekizinci ayetinin tefsirinde şunları söyler: Ayette geçen ve üç ay hali diye tercüme edilen **قروء** kelimesinden kast edilen İmam Şâfiî’ye göre temizlik süreci, İmam Ebû Hanîfe’ye göre ise hayız dönemidir.²¹⁷

Tefsîra Hilmî’de Bakara sûresinin “*Eğer onlar Allah’a ve ahiret gününe gerçekten inanmışlarsa, rahimlerinde Allah’ın yarattığını gizlemeleri kendilerine helâl olmaz.*” meâlindeki iki yüz yirmi sekizinci ayetinin tefsirinde şu açıklamalar yapılmıştır: Kadınlar kocaları tarafından boşanacakları zaman hamile mi ya da hayız döneminde mi olduklarını kocalarına karşı gizlememelidirler. Geçmişte bazı kadınlar, kocaları kendilerini bir an önce boşasın diye hamile olduklarını gizlerlerdi. Ya da hayızlı oldukları halde temizlik döneminde olduklarını söylerlerdi. Bu da dinen uygun değildir. Çünkü sünnete uygun talakın temizlik döneminde olması gereklidir.²¹⁸

Bakara sûresinin “*Eğer erkek kadını (üçüncü defa) boşarsa, ondan sonra kadın bir başka erkekle evlenmedikçe onu alması kendisine helâl olmaz. Eğer bu kişi de onu boşarsa, (her iki taraf da) Allah’ın sınırlarını muhafaza edeceklerine inandıkları takdirde, yeniden evlenmelerinde beis yoktur. Bunlar Allah’ın sınırlarıdır. Allah bunları bilmek, öğrenmek isteyenler için açıklar.*” meâlindeki iki yüz otuzuncu ayette Evzaî, İmam Malik ve İmam Ahmed’in görüşüne göre kadının ilk eşiyle evlenebilmesi için ikinci evliliğinin hileli olmaması gerektiği belirtilmiştir. Eğer böyle bir şey olursa nikâh fâsit olmaktadır.²¹⁹

Tefsîra Hilmî’de Bakara sûresinin “*Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme müddetlerini bitirdikleri vakit ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın.*”

²¹⁷ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 193. Bkz: Cessâs Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, **Ahkâmü’l-Kur’ân**, Dâru İhyâ-i Tûrâsî’l-Arabî, Beyrut 1985, c. 2, s. 55.

²¹⁸ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 193-194.

²¹⁹ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 197-198.

meâlindeki iki yüz otuz birinci ayetinin tefsirinde buradaki talakın ric'i talak olduğu ifade edilmiştir. Zira bâin talakta tutma hakkı yoktur.²²⁰

• Hul²²¹

Bakara sûresinin “(Ey müminler!) Siz de karı ile kocanın, Allah'ın sınırlarını, hakkıyla muhafaza etmelerinden kuşkuya düşerseniz, kadının (erkeğe) fîdye vermesinde her iki taraf için de sakınca yoktur.” meâlindeki iki yüz yirmi dokuzuncu ayetinin tefsirinde kadının erkeğe vereceği fidyeden kastın “Hul” olduğu belirtilmiştir. Ayrıca kadına kendisinin önünü açması için erkeğe mal vermesi caizdir ve erkeğin de o malı almasında sakınca yoktur denilmiştir.²²²

• Süt emzirme

Müfessirimize göre, Bakara sûresinin “Emzirmeyi tamamlatmak isteyen (baba) için, anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler.” meâlindeki iki yüz otuz üçüncü ayette geçen يرضعن fiili haber olup, emir anlamındadır. Ancak buradaki emir vucûb için değil sünnet içindir denilmiştir. Çünkü annenin normal şartlarda çocuğu emzirmesi vacip değildir. Annenin çocuğu emzirmesinin sünnet olmasının hikmeti ise anne sütünün daha iyi olması ve annenin çocuğuna daha şefkatli olmasıdır. Eğer çocuğun annesi dışında, kendisine süt verecek kimse yoksa veya çocuk kendi annesinin dışında kimsenin sütünü içmese ya da çocuğun babası ücretli kimse tutamıyorsa bu şartlarda kadının kendi çocuğuna süt vermesi vacip olur. Aynı şekilde süte muhtâc olup kendisine süt verecek kimsesi olmayan çocuğa süt vermekte her kadına vacip olur.²²³

• Kadına Verilen Mehir

el-Koğî, Bakara sûresinin “Kendilerine mehir tayin ederek evlendiğiniz kadınları, temas etmeden boşarsanız, tayin ettiğiniz mehrin yarısı onların hakkıdır.

²²⁰ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 200.

²²¹ Talak ya da Hul' lafzıyla (Kadının kocasına vereceği) belli bir bedel karşılığında eşlerin arasının ayrılmasıdır. Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, **Muğni'l- Muhtâc**, Dâru'l-Marife, Beyrût 2007, c. 3, s. 347.

²²² el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 196. Bkz: el-Koğî, **Büyük Şafî İlmihali**, s. 393-394.

²²³ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 203. Bkz: Vehbe Zuhaylî, **el-Fıkhu'l- İslamî ve Edilletuh**, Dâru'l-Fikr, Dımeşk 2010, c. 7, s. 661. Sâbûnî, **Revâiü'l-Beyân**, c. 1, s. 331.

Ancak kadınların vazgeçmesi veya nikâh bağı elinde bulunanın (velinin) vazgeçmesi hali müstesna, affetmeniz (mehirden vazgeçmeniz), takvâya daha uygundur.” meâlindeki iki yüz otuz yedinci ayeti tefsir ettikten sonra kadına verilecek mehirle ilgili dört seçenek verir: Birincisi kadına verilecek mehir belirlenmişse ve kadınla birliktelik olmamışsa kadına mut’a verilir.²²⁴ İkincisi kadınla birliktelik olmuş ve mehri belirlenmişse Bakara iki yüz yirmi dokuzuncu ayette²²⁵ de ifade edildiği gibi mehrin tamamı kadına verilir. Üçüncüsü kadınla birliktelik olmayıp kendisine verilecek mehir belirlenmişse Bakara iki yüz otuz yedinci ayette ifade edildiği gibi mehrin yarısı verilir.²²⁶ Dördüncüsü kadınla birliktelik olup mehir belirlenmemişse mehri misil verilir.²²⁷

• Korku Namazı

Tefsîra Hilmî’de Bakara sûresinin “*Eğer (herhangi bir şeyden) korkarsanız (namazlarınızı) yürüyerek yahut binmiş olarak (kılın). Güvene kavuştuğunuz zaman, siz bilmezken Allah’ın size öğrettiği şekilde O’nu anın (namaz kılın).*” meâlindeki iki yüz otuz dokuzuncu ayetinde bahsedilen bu namazın korku namazı olduğu ifade edilip korku namazıyla ilgili şunlar söylenmiştir: Korku halindeki kişinin nasıl namaz kılması mümkünse öyle kılar. Rukû için başını biraz eğer ancak secde için başını daha fazla eğer. Ayrıca ister yürüyerek ister binekli halde ve kibleye yönelerek veya sırtı kibleye dönmüş şekilde namaz kılabilir. Korku namazı savaş halinde olduğu gibi yırtıcı hayvanların saldırısı vb. tehlike durumlarında da geçerlidir.²²⁸

• Borçların Yazılması

el-Koğî, Bakara sûresinin “*Ey iman edenler! Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın.*” meâlindeki iki yüz seksen ikinci ayetinde borçların yazılmasının emredilmesinin -cumhurun da dediği gibi- sünnet kabilinden olduğunu yani vacip olmadığını söyler. Borçların yazılmasının hikmeti ile ilgili ise

²²⁴ Sâbûnî, **Revâiü’l-Beyân**, c. 2, s. 276.

²²⁵ “Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şey almanız size helâl olmaz.” Bakara, 2/229.

²²⁶ el-Koğî, **Büyük Şafî İlmihali**, s. 487.

²²⁷ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 211-212.

²²⁸ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 217. Bkz: el-Koğî, **Büyük Şafî İlmihali**, s. 238.

şunları aktarır: Hem o borç unutulmasın hem de ileride inkâr edilip, tartışmaya sebep olmasın.²²⁹

• Şahitlik

el-Koğî'ye göre Bakara sûresinin “Çağırıldıkları vakit şahitler gelmemezlik etmesin.” meâlindeki iki yüz seksen ikinci ayetindeki, şahitliğin hükmü hakkında ihtilâf vardır. Kimi âlimler buradaki emrin vucûb için olduğunu ve kişi çağrıldığı zaman şahitlik yapmasının zorunlu olduğunu söylemişlerdir. Kimileri de eğer başka şahitlik yapacak kimse yoksa vaciptir demişlerdir. Bir kısmı ise başkaları varsa vacip olmadığı görüşündedirler. Cumhûr ise buradaki şahitlik emrinin vucûb ifade etmediğini belki sünneti ifade ettiğini söylemiştir.²³⁰

3.2.3. Kur'an ilimleri açısından Tefsîra Hilmî

3.2.3.1. Hurûf-u Mukattaa

Kur'an-ı Kerîm'in ayetleri muhkem ve müteşâbih diye ikiye ayrılır. Sûrelerin başında bulunan kesik harfler de yani hurûf-u mukattaa “hurûf-u tehecci”, “evailü's-süver” ve “fevâti hü's- süver” diye de isimlendirilirler. Bunlar müteşâbih ayetler arasından sayılmıştır. Tercih edilen görüşe göre Allah'ın dışında kimsenin sırrına vakıf olamayacağı hususlardandır. İbnu'l- Münzir'in Şâ'bi'den rivayet ettiğine göre Şâ'bi şöyle demiştir: Her kitabın bir sırrı vardır. Sûre başları da Kur'an'ın sırrı sayılır.²³¹

Bazı alimler ise hurûf-u mukattaaları anlamlandırmaya çalışmışlardır. İbn-i Abbâs', الم ayetini (انا الله اعلم) yani ben Allah'ım daha iyi bilirim, المص ayetini (الله) ben Allah'ım kararı ben veririm, الر ayetini ise (انا الله ارى) ben Allah'ım görürüm.²³² Şeklinde tefsir etmiştir. Kimi âlimler, Hurûf-u mukattaanın Kur'an-ı Kerîm'e Furkân ve Zikir isimleri gibi isim olduklarını ifade etmiştir. Bazıları da

²²⁹ el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 274.

²³⁰ el-Koğî, Tefsîra Hilmî, s. 276.

²³¹ Süyûtî, İtkân, s. 492.

²³² Süyûtî, İtkân, s. 492.

hurûf-u mukataadan maksadın kendilerinden kelamın oluştuğu harfleri bildirmek olduğunu söylemişlerdir.²³³

Allah Teâla'nın hurûf-u mukatta ile Kur'an'ı kabul etmeyenleri azarladığı ve onun benzerini getirmekten aciz olduklarını kendilerine bildirmek istediğini de söylemişlerdir. Öyle ki Kur'an onların kullandığı harflerden oluşuyor. Onlar da bu harfleri kullanarak Kur'an gibi bir kitap yazmaktan aciz kalıyorlar.²³⁴

Hurûf-u mukataa konusunda en makbul görüş onların tahaddi için geldikleri ve müşriklerin dikkatini Kur'ân'a yöneltmeye vesile oldukları görüşüdür. Bu harflerle müşriklere Kur'an'ın bu harflerden oluştuğu belirtilmekte ve onların bu harflerden oluşan bir kitap veya bir sûre getirmeleri talep edilmektedir.

Müfessirimizin hurûf-u mukataa konusuna Bakara sûresinin başında değindiğini görmekteyiz. O sûre başlarındaki harflerin Kur'an'ın sırrı olduğunu Allah (cc) dışında kimsenin onların anlamını bilmediğini ancak peygamberine öğretmiş olabileceğini ifade etmektedir. O, bu harflerin anlamının Peygambere öğretilmesinin gerekçesini de şöyle dile getirmektedir: Kişi başka birisine mektup gönderir de karşıdaki de mektuptan bir şey anlamassa bunun bir anlamı kalmaz ve bir yararı da olmaz.²³⁵

3.2.3.2. Sebeb-i Nüzûl

Kur'an-ı Kerîm'in ayetlerinin çoğu özel bir sebebi olmaksızın, insanların doğru yolu bulabilmesi için Allah (cc) tarafından indirilmiştir. Bir kısım ayetler ise belli sebeplere binaen inzal edilmiştir. Bu ayetlerin iniş gerekçeleri esbâb-ı nüzûl veya sebeb-i nüzûl başlığı altında incelenmiştir.

Hiz. Peygamber (s.a.v.) zamanında gerçekleşen bir hadise üzerine ya da kendisine yöneltilen bir sorunun cevabında inen ayetlerin sebebi diye tanımlanabilen

²³³ Süyûtî, *İtkân*, s. 496.

²³⁴ Süyûtî, *İtkân*, s. 496.

²³⁵ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 19.

sebeb-i nüzûl hakkında Buhârî'nin hocası Ali b. el-Medenî, Vâhidî, İbn-i Hacer ve İmam Süyûtî gibi âlimler müstakîl eserler vermişlerdir.²³⁶

Kimileri sebeb-i nüzûlû bilmenin ayetin inişi için tarih olmaktan öte faydasının olmadığını iddia etse de sebeb-i nüzûlû bilmenin faydaları şöyle ifade edilebilir: Ayeti anlamada yardımcı olur. Vâhidî ayetin kıssasını ve nüzûlünü bilmeden tefsir etmenin mümkün olmadığını ifade etmektedir. İbn Dakîk el-îd de sebeb-i nüzûlû bilmenin Kur'an manalarını anlamada çok güçlü bir metot olduğunu söylemektedir.²³⁷ Ayrıca ayetle teşrî edilen hükmün hikmetini bilmeye vesile olur. Böylece mümin insan, hikmeti bildiği için imanı kuvvetleşip, kulluk sürecinde daha da kararlı olur. İnanmayan biri insaf ehli ise hükmü kabullenmek durumunda kalır.²³⁸

1. Tefsîra Hilmî'de Sebeb-i Nüzûl ve Örnekleri

Müfessirimizin tefsirinde en çok yer verdiği Ulûmü'l-Kur'an meselelerinden biri de hiç şüphesiz sebeb-i nüzûl konusudur. Müfessirin ayetlerin sebeb-i nüzûlüne çokça yer vermesinin sebeplerinden birinin de, rivayet tefsir eserlerinden olan Begavî'nin *Me'âlimü't-Tenzîl* eserinden istifade etmesi olduğunu düşünmekteyiz. Tefsîra Hilmî'de rivayetlerin kaynağı belirtilmeden Bakara sûresinde yirmiden fazla âyetin sebeb-i nüzûlû zikredilmiştir. el-Koğî "Ayetin sebeb-i nüzûlû şudur ki"²³⁹, "ayet şu olaydan sonra nazil olmuştur"²⁴⁰ veya "Yahudiler, Hristiyanlar şöyle dedi bu sebeple ayet nâzil oldu", vb. ifadeleri kullanarak ayetin sebeb-i nüzûlünü belirtmektedir. O bazen ayeti tefsir ettikten sonra sebeb-i nüzûlünü zikreder,²⁴¹ bazen de ilk önce sebeb-i nüzûl rivayetini zikreder,²⁴² ardından ayetin tefsirine geçer.

Müfessir, kimi zaman ayetin sebeb-i nüzûlünü Âlûsî ve Begavî tefsirlerinden nakilde bulunarak zikreder. Kimi zaman da ayetin sebeb-i nüzûlünü farklı hadîs kaynaklarından aktararak açıklar. Görebildiğimiz kadarıyla Müfessirimiz sebeb-i nüzûl konusunda, daha çok Süyûtî'nin *Lübâbü'n-Nükûl* eserinden, Taberî, İbn-i

²³⁶ Süyûtî, *İtkân*, s. 865.

²³⁷ Süyûtî, *İtkân*, s. 85.

²³⁸ Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, s. 488.

²³⁹ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 36.

²⁴⁰ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 109.

²⁴¹ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 127.

²⁴² el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 109.

Kesîr ve Kurtubî gibi tefsirlerden yararlanmıştır. el-Koğî'nin tefsirindeki sebab-i nüzûl örneklerinin bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

1. Bakara sûresinin “*Öyle bir günden korkun ki, o günde hiç kimse başkası için herhangi bir ödemede bulunamaz; hiç kimseden (Allah izin vermedikçe) şefaât kabul olunmaz, fîdye alınmaz; onlara asla yardım da yapılmaz.*” meâlindeki kırk sekizinci ayeti, kıyamet günü babalarımız ve dedelerimiz bize şefaâtçi olacaklar diyen Yahudilere bir reddiyedir.²⁴³

2. Bakara sûresinin “*(Ey Muhammed, onlara:) Şayet (iddia ettiğiniz gibi) ahiret yurdu Allah katında diğer insanlara değil de yalnızca size aitse ve bu iddianızda doğru iseniz haydi ölümü temenni edin (bakalım).*” meâlindeki doksan dördüncü ayeti Yahudilerin ve Hristiyanların dışında kimse cennete gitmeyecek diyen Yahudiler hakkında inmiştir.²⁴⁴

3. Bakara sûresinin “*Yoksa siz de (ey Müslümanlar), daha önce Musa'ya sorulduğu gibi peygamberinize sorular sormak mı istiyorsunuz? Kim imanı küfre değişirse, şüphesiz dosdoğru yoldan sapmış olur.*” meâlindeki yüz sekinci ayeti Yahudiler veya Kureyşliler Peygamber Efendimize: Ey Muhammed! Musa Tevrat'ı getirdiği gibi sen de bize gökten kitap getir demeleri üzerine inmiştir.²⁴⁵

4. Bakara sûresinin “*Ehl-i kitaptan çoğu, hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra, sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü, sizi imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek istediler. Yine de siz, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedip bağışlayın. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.*” meâlindeki yüz dokuzuncu ayeti Uhud Savaşından sonra inmiştir. İniş sebebi, bazı Yahudilerin Huzeyfe b. Yemân ve Ammâr b. Yâsir'e “Dininiz hak olsaydı mağlup olmazdınız, gelin bizim dinimize girin bizim yolumuz daha hakır” şeklinde hitap etmeleridir. İki sahâbî onların tekliflerini reddetmiştir, ayet nazil olmuştur.²⁴⁶

²⁴³ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 57.

²⁴⁴ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 100. Bkz: Süyûtî, **Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl**, Müessesetu Kutûbi's-Sakafiyye, Beyrût 2002.

²⁴⁵ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 108. Süyûtî, **Lübâbü'n-Nükûl**, s. 21.

²⁴⁶ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 109. Bkz: Hâlid Abdullâh el-İkk, **Teshîlül'l-Vusûl ilâ Ma'rifeti Esbâbi'n-Nüzûl**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 2003, s. 29.

5. Bakara sûresinin *“Hepsi de kitabı (Tevrat ve İncil’i) okumakta oldukları halde Yahudiler: Hristiyanlar doğru yolda değillerdir, dediler. Hristiyanlar da: Yahudiler doğru yolda değillerdir, dediler. (Kitabı) bilmeyenler de birbirleri hakkında tıpkı onların söylediklerini söylediler. Allah, ihtilâfa düştükleri hususlarda kıyamet günü onlar hakkında hükmünü verecektir.”* meâlindeki yüz onüçüncü ayetinin sebab-i nüzûlü şöyledir: Yahudiler Tevrat, Hristiyanlar da İncil okuyorlardı. Birbirlerini tasdik etmeleri gerekirdi çünkü semavî kitaplar birbirlerini tasdik eder. Buna rağmen bir gün Peygamber Efendimizin huzurunda tartışılar, herkes kendisinin haklı olduğunu savunuyordu, bunun üzerine ayet nazil oldu.²⁴⁷

6. Bakara sûresinin *“İnsanlardan bir kısım beyinsizler: Yönelmekte oldukları kiblelerinden onları çeviren nedir? Diyecekler. De ki: Doğu da batı da Allah’ındır. O dilediğini doğru yola iletir.”* meâlindeki yüz kırk ikinci ayetinin nüzûl sebab-i şudur: Allah Teâlâ resûlüne yönünü Mescid-i Aksa’dan Ka’beye yöneltmesini emredince, Yahudiler müşriklere dediler ki *“Muhammed tereddüde girmiş, doğduğu yere müştak olmuş, sizin şehrinize yönelmiş herhalde sizin dininize dönecek.”* bunun üzerine ayet nazil olmuştur.²⁴⁸

7. Kible değiştirilince bazı Müslümanlar dediler ki *“Kudüs’e yönelip namaz kılan ve şimdi vefat eden kardeşlerimizin durumu ne olacak?”* bunun üzerine Bakara sûresinin *“Senin yöneldiğin yeri (Kâbe’yi) biz ancak Peygamber’e uyanı, ökçeleri üzerinde geri dönenenden ayırt etmemiz için kible yaptık”* meâlindeki yüz kırk üçüncü ayeti nazil oldu.²⁴⁹

8. el-Koğî, Bakara sûresinin *“(Ey Muhammed!) Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilmekte olduğunu (yücelerden haber beklediğini) görüyoruz. İşte şimdi, seni memnun olacağın bir kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir.”* meâlindeki yüz kırk dördüncü ayetinin sebab-i nüzûlünü şöyle açıklamıştır: Peygamber Efendimiz Mekke’deyken Kabe’ye yönelip namaz kılardı. Medine’ye gidince Yahudilerin Müslüman olmaları ümidiyle on altı, on yedi ay Kudüs’e yönelip namaz kıldı. Daha sonra İbrahim’in kiblesi ve Arapların iftihar

²⁴⁷ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 111. Bkz: Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. 1, s. 397.

²⁴⁸ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 126-127. Bkz: Süyûtî, *Lübâbü’n-Nükûl*, s. 27.

²⁴⁹ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 127. Bkz: Süyûtî, *Lübâbü’n-Nükûl*, s. 26-27.

olan Kabe'ye yönelmek istediğinden çokça başını yukarıya çevirirdi. Bunun üzerine ayet nazil oldu.²⁵⁰

9. Bedir savaşında on dört sahabî şehit olunca halk dedi ki “Falan kimse dünya lezzetlerini bırakıp vefat etti.” Bunun üzerine Bakara sûresinin “*Allah yolunda öldürülenlere «ölüler» demeyin. Bilakis onlar diridirler, lâkin siz anlayamazsınız.*” meâlindeki yüz elli dördüncü ayeti ayet nazil oldu.²⁵¹

10. Bakara sûresinin “*İlâhınız bir tek Allah'tır. O'ndan başka ilâh yoktur. O, rahmândır, rahîmdir.*” meâlindeki yüz altmış üçüncü ayetinin ve İhlâs sûresinin sebab-i nüzûlü şudur: İnançsız olan Kureyşliler derlerdi ki “Ya Muhammed hadi rabbinin sıfatlarını bize say ve rabbin neyden oluşmuş bize söyle.”²⁵²

11. Bakara sûresinin “*Allah'ın indirdiği kitaptan bir şeyi (âhir zaman Peygamberinin vasıflarını) gizleyip onu az bir paha ile değişenler yok mu, işte onların yeyip de karınlarına doldurdıkları, ateşten başka bir şey değildir.*” meâlindeki yüz yetmiş dördüncü ayeti Peygamber efendimizin Tevrat'taki vasıflarını halkın anlamaması için değiştiren Yahudi âlimleri hakkında nazil olmuştur.²⁵³

12. el-Koğî, Bakara sûresinin “*Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın (öldürülür). Ancak her kimin cezası, kardeşi (öldürülenin velisi) tarafından bir miktar bağışlanırsa artık (taraflar) hakkaniyete uymalı ve (öldüren) ona (gereken diyeti) güzellikle ödemelidir. Bu söylenenler, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Her kim bundan sonra haddi aşarsa muhakkak onun için elem verici bir azap vardır.*” meâlindeki yüz yetmiş sekizinci ayetinin sebab-i nüzûlünü Begavî'nin şöyle açıkladığını kaydeder: İki Arap kabilesi birbirlerinden adam öldürmüşler ve birbirlerini yaralamışlardı. Bu kabilelerden birisi diğerine zorbalık yapıyordu, bir adamlarına karşı iki adam öldüreceklerini söylüyorlardı. Ayrıca kadınlarına karşı erkekleri öldüreceklerini ve

²⁵⁰ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 128. Bkz: Süyûtî, *Lübâbü'n-Nükûl*, s. 26-27.

²⁵¹ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 134. Hâlid Abdurrahmân, *Teshîlü'l-Vusûl*, s.35.

²⁵² el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 135.

²⁵³ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 143. Bkz: Süyûtî, *Lübâbü'n-Nükûl*, s. 30.

kölelerine mukabil hürleri öldüreceklerini söylüyorlardı. İslamiyet gelince davalarını Peygamber Efendimize sundular ve ayet nazil oldu.²⁵⁴

13. Müfessir, Bakara sûresinin “*Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz. Allah sizin kendinize kötülük ettiğinizi bildi ve tevbenizi kabul edip sizi bağışladı. Artık (ramazan gecelerinde) onlara yaklaşın ve Allah’ın sizin için takdir ettiklerini isteyin.*” meâlindeki yüz seksen yedinci ayetinin sebab-i nüzûlü’nü şöyle açıklamaktadır: Buhârî, İmam Ahmed, Ebu Dâvud ve İbn-i Cerîr’in rivayet ettiği hadise göre İslamiyetin ilk dönemlerinde kim ramazan ayında yatsı namazı kılarsa veya yatsıdan önce uyusa, yeme içme ve cinsel münasebet diğer günün akşamına kadar haram olurdu. Bu durum sahâbîlere ağır geldi ta ki Kays b. Sirmet günün ortasında baygın düştü. Kimisi namazdan sonra yiyip içti, kimisi eşlerine yaklaştı. Eşlerine yaklaşanlardan biri de Hz. Ömer idi. Sonra pişman oldu, ağlayarak Peygamberimiz yanına geldi, özür diledi. Böylece ayetin nazil olmasıyla Müslümanlara kolaylık sağlandı.²⁵⁵

14. el-Koğî, Bakara sûresinin “*İyi davranış, asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir. Lâkin iyi davranış, korunan (ve ölçülü giden) kimsenin davranışdır. Evlere kapılarından girin, Allah’tan korkun, umulur ki kurtuluşa erersiniz.*” meâlindeki yüz seksen dokuzuncu ayetinin sebab-i nüzûlünü şöyle açıklamaktadır. İslamiyet’ten önce Medineli ensârlar hac ve umre esnasında evlerine giderken kapıları kullanmayıp evlerinin arka duvarından delik açıp öyle içeri girerlerdi. Bu hareketlerini de iyilikten sayarlardı. Çünkü tüm işlerin ihramlıyken yapılması gerektiğine inanıyorlardı. Ayet nazil olup evlere arkadan girmenin iyilikle bir alakasının olmadığını belirtmiştir.²⁵⁶

²⁵⁴ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 146-147. Bkz: Begavî, **Me’âlimü’t-Tenzîl**, c. 1, s. 183.

²⁵⁵ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 153-154. Süyûtî, **Lübâbü’n-Nükûl**, s. 30.

²⁵⁶ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 156. Bkz: Kurtubî, **el-Câmi’ Li Ahkâmi’l-Kur’ân**, Dâru Âlemi’l-Kutub, Riyâd 2003, c. 2, s. 344-345.

3.2.3.3. Nâsîh-Mensûh

Nesih نسخ kelimesi sözlükte bir şeyi izâle²⁵⁷, iptal veya bir şeyi bir şeye nakletme²⁵⁸ anlamında kullanılmaktadır. Kur'an-ı Kerîm'de de neshin bu anlamlarda kullanıldığını görmekteyiz. Bakara sûresi yüz altıncı ayette مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا “Biz, bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak (ertelersek) mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz.” nesih iptal ve izale anlamında, Câsiye sûresi yirmi dokuzuncu ayetinde ise إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ “biz sizin yaptıklarınızı hep kaydediyorduk.” bir şeyi bir şeye nakletme anlamında kullanılmaktadır.

Nesih için çok çeşitli tanımlar yapılmışsa da en uygun şöyle tanımlamak mümkündür: Şer’î bir hükmü sonradan gelen başka bir şer’î delil ile kaldırmaktır.²⁵⁹ İslam ulemâsı neshin caiz olduğunda icma etmişlerdir. Nesih, haber lafzıyla da olsa ancak emir ve nehiye geçerlidir. Kendisinde talep manası olmayan haberler, va’d ve vâidlerde neshin gerçekleşmesi söz konusu değildir.²⁶⁰ Kur’an’daki nesih çeşitleri şunlardır:

1. Hem hükmü hem de tilaveti nesih olan ayet vardır. Hz. Aîşe’den rivayet edildiğine göre kendisi şöyle demiştir: Kur’an olarak indirilen ayetlerden biri de on defa emzirmenin (evliliği) haram kıldığıdır. Daha sonra bu hüküm beş defa emzirme emriyle nesih oldu. Resûlullah vefat ederken bu ayet Kur’an’dan okunan ayetler arasındaydı²⁶¹

2. Hükmü nesh olup tilaveti nesh olmayan ve mushafta mevcut bulunan ayet. Genelde nesih ile ilgili yazılan eserler neshin bu çeşidiyle ilgilidir.²⁶²

3. Tilaveti nesh olup hükmü nesh olmayandır. Neshin bu kısmına da recm ayeti örnek getirilmektedir.²⁶³

²⁵⁷ Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mûkerrem b. Ali el-Ensari İbn Manzur, **Lisânü'l-Arab**, Dâru'l-Meârif, Beyrut 2009, c. 6, s. 4407.

²⁵⁸ İbn Manzur, **Lisânü'l-Arab**, c. 6, s. 4407.

²⁵⁹ Zûrkânî, **Menâhilü'l-İrfân**, s. 68.

²⁶⁰ Zûrkânî, **Menâhilü'l-İrfân**, s. 519.

²⁶¹ **Müslim**, “er-Ridâ”, 24.

²⁶² Süyûtî, **İtkân**, s. 521.

1. Neshin gerçekleşebilmesi için gerekli şartlar

1. Mensuhun şerî hüküm olması.
2. Hükümü kaldıran delilin de şerî delil olması.
3. Nâsıh olan şerî hükmün zaman bakımından mensuh olan hükümden sonra olması.
4. Nâsıh ile mensuh hükümler arasında bir zıtlığın olması.²⁶⁴

Neshin İslam âlimleri tarafından câiz görüldüğünü belirtmiştik. el-Koğî'nin Bakara sûresi yüz altıncı ayeti açıklarken neshin varlığını kabul ettiğini görmekteyiz. el-Koğî, neshin üç çeşidini zikredip iki kısmına örnek vermektedir. Hükümün nesih olup tilâvetin baki kalmasına Bakara sûresi yüz sekseninci ayetinde geçen akrabaya vasiyetin nesh olunmasını örnek getirmektedir. Tilâvetin nesih olup hükmün bâki kalmasına ise recim ayetini örnek olarak zikretmektedir.²⁶⁵

Ahmed Hilmî el-Koğî'nin Bakara sûresi yüz altıncı ayet dışında da nesih örneklerini zikrettiğini müşahade etmekteyiz. Bakara sûresi yüz seksen dördüncü ayetinde geçen oruç tutabilenlerin oruç yerine fıdye de verebilecekleri hükmünün Bakara sûresi yüz seksen beşinci ayette ifade edilen ramazan ayına şahid olan ve ona ulaşan kimsenin oruç tutması gerektiği hükmüyle nesh edildiğini ifade etmektedir.²⁶⁶

Tefsîra Hilmî'de, İslamiyetin ilk dönemlerinde kadınların iddet dönemlerinin bir yıl olduğu hükmünün Bakara sûresinin “Sizden ölenlerin, geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına (evlenmeden) dört ay on gün beklerler. Bekleme müddetlerini bitirdikleri vakit, kendileri hakkında yaptıkları meşru işlerde size bir günah yoktur. Allah yapmakta olduklarınızı bilir” meâlindeki iki yüz otuz dördüncü ayeti ile neshedildiği belirtilmektedir.²⁶⁷

Müfessirimiz, Bakara sûresinin “Göklerde ve yerdekilerin hepsi Allah'ındır. İçinizdekileri açığa vursanız da gizleseniz de Allah ondan dolayı sizi hesaba çekecektir, sonra dilediğini affeder, dilediğine de azap eder. Allah her şeye kadirdir” meâlindeki iki yüz seksen dördüncü ayetinde geçen Allah'ın içimizden geçenlerle de

²⁶³ Süyûti, *İtkân*, s. 529.

²⁶⁴ Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, s. 72.

²⁶⁵ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 108.

²⁶⁶ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 150.

²⁶⁷ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 208.

bizi hesaba çekeceği hükmünün Bakara sûresinin “Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar” meâlineki iki yüz seksen altıda geçen ayetiyle nesh olduğu ifade edilmiştir. Çünkü içimizden geçen düşünceler irademizin dışındadır.²⁶⁸

3.2.3.4. Kur'an Kıssaları

Kur'an-ı Kerîm geçmiş ümmet, peygamber ve hadiselerden haber vermektedir. Tefsir eserleri de Kur'an'ın haber verdiği bu kıssaları daha da detaylandırarak ele almaktadır. Kimileri Kur'an kıssalarının gerçek olaylar olmadığını, insanlara bir şeyler anlatmak için oluşturulan sembolik meseleler olduğunu söylese de itibar edilen görüşe göre bu kıssaların hakikatleri vardır ve yaşanmış olaylardır. Kur'an kıssalarının tekrar edilmelerinin en önemli hikmeti sonraki ümmetlere ibret ve ders olmalarıdır. Ayrıca şu iki hikmeti de zikredebiliriz:

1. Kur'an belâgatî'nin en yüksek mertebede olduğunu belirtmek. Belâgatînin özelliklerinden biri de tek bir manayı değişik sûretlerde ibrâz etmektir. Kur'an'da tekrarlanan kıssalarda her bir yerde farklı bir üslup kullanılmış olup diğer sûrelerdeki yerlerden ayrılmaktadır.²⁶⁹

2. Hz. Musa'nın firavunla olan mücadelesinde olduğu gibi bir mesele birden fazla yerde zikredilip her bir yerde farklı üslup kullanılmıştır. Böylece tek bir mananın değişik suretlerde gelmesi o manayı tekîd edip pekiştirmektedir ve ona önem verildiğini göstermektedir.²⁷⁰

1. Kur'an Kıssalarının Çeşitleri

1. Kur'an'da isimleri zikredilen Peygamberlerin kıssaları: Peygamberlerin kavimlerini Allah'a iman, Allah'tan başkasına kulluk edilmemesine davet etmeleri, inanmayıp inat eden kavimlerine mucize göstermeleri ve inananlar ile inanmayanların âkibetlerini anlatan kıssalardır.²⁷¹

²⁶⁸ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s.281.

²⁶⁹ Mennâü'l- Kattân, *Mebâhi's fî Ülûmi'l- Kur'ân*, Mektebetü Vehbe, Kâhire 2015, s. 302.

²⁷⁰ Mennâü'l- Kattân, *Mebâhi's fî Ülûmi'l- Kur'ân*, s. 302.

²⁷¹ Mennâü'l- Kattân, *Mebâhi's fî Ülûmi'l- Kur'ân*, s. 301.

2. Peygamberlikleri ispat edilmemiş şahısların kıssaları: Tâlût-Câlût, Âdem'in iki oğlu, Ashâb-ı Kehf, Zülkarneyn gibi kişilerin hayatlarından bazı kesitlerin aktarıldığı kıssalar.²⁷²

3. Âl-i İmrân sûresinde Bedir ile Uhud savaşları, Tevbe sûresinde Huneyn ve Tebük gazveleri gibi savaşları anlatan ayetler olup, Peygamber Efendimiz zamanında yaşanmış olayların anlatıldığı kıssalardır.²⁷³

Çalışmamızın konusu olan “*Tefsîra Hilmî*” merhum müellifin vefatı sebebiyle tamamlanamamış ve sadece Fâtiha, Bakara sûreleri ile Âl-i İmrân sûresinin ilk dokuz ayetini tefsir etmektedir.²⁷⁴ Tefsirde ele alınan kıssalar Bakara sûresinde geçen Allah'ın meleklerle halife yaratacağını söylemesi, meleklerin Allah'ın emriyle Hz. Adem'e secde etmeleri ve İblisin secde etmemesi, Hz. Âdem ve Havva'nın cennetten çıkarılmaları, Hz. Âdem'in iki oğlunun durumları gibi meseleler anlatılmıştır. Ayrıca İsrâiloğulları'nın firavunun zulmünden kurtulmaları, kendilerine bıldırcın eti ve helvanın rızık olarak verilmesi, buzağıya tapmaları, katilin bulunması için ineği kesmeleri gibi kıssalar anlatılmıştır. Yine Hârût ve Mârût'a sihrin öğretilmesi konusu, Hz. İbrâhim ve İsmâil'in Kâbe'yi inşa etmeleri, Uzeyr (as) ve Tâlût ile Câlût'un kıssalarını ele almaktadır. Müfessirin kıssaları anlatırken Kur'an'da geçmeyen kimi detaylı bilgileri İsrâîlî bilgilerle anlattığı görülmektedir. Zira İsrâîlî bilgilerin en çok kullanıldığı yerlerden biri de kıssalardır. Çünkü insanlar fitratlarındaki merak duygularından ötürü kıssaların detayını merak etmektedirler. Müfessirler de kıssaları anlatırken olayların Kur'an'ın değinmediği kimi yönlerini anlatmaktadır. Bunu da çoğunlukla İsrâîlî bilgilerle yapmaktadırlar.

Müfessirimiz, kıssaları ele alırken meselenin okuyucularca anlaşılması için detayına inmektedir. Mesala müfessir, Allah'ın, İsrâiloğullarına buzağıya tapmaları sebebiyle birbirlerini öldürmelerini emrettiği Bakara sûresi 52. âyeti tefsir ettikten sonra müfessirlerin bu mesele hakkında şöyle dediklerini geniş bir şekilde açıklamaktadır: Hz. Musa Allah'ın birbirlerini öldürmeleri gerektiği emrini kendilerine tebliğ edince kabul edip silahlarını çektiler. Kim kime denk geldiyse

²⁷² Mennâü'l- Kattân, *Mebâhi's fî Ūlûmi'l- Kur'ân*, s. 301.

²⁷³ Mennâü'l- Kattân, *Mebâhi's fî Ūlûmi'l- Kur'ân*, s. 301.

²⁷⁴ el-Koğî, *Tefsîra Hilmî*, s. 12.

babası da olsa oğlu da olsa birbirlerini öldürdüler. Bir rivayette de kişi babasını, oğlunu veya dostunu gördüğü zaman eli silaha gitmezdi. Hz. Musa'ya dediler ki nasıl birbirimizi öldürelim. Allah Teâlâ havayı sisli hale getirerek kendilerine karanlık yapmış oldu, böylece birbirlerini göremeyip tanımadıklarından birbirlerini öldürdüler. Hz. Musa ile Hz. Harun ağlayıp dua ederek şöyle dediler: “Ya Rabbi İsrâiloğulları helâk oldu.” Böylece Allah, kendilerinden sisli havayı kaldırıp öldürme işini durdurmalarını emretti. Denildiğine göre 70 bin kişi öldürülmüştür. Bu Hz. Musa'ya ağır gelince Allah (cc) Hz. Musa'ya şöyle demiştir: İstemez misin ki ölenleri de öldürenleri de Cennet'e koyayım? Öldürülenler şehîd, öldürenler ise gâzîdirler. Bu gibi meselelerde el-Koğî'nin Kur'an kıssalarını hakikat kabul edip gerçekleşmiş olaylar olduğu ve hayal ürünü olmadığı fikrinde olduğu açıkça görülmektedir.

3.2.3.5. İsrâiliyat

İsrâilî bilgiler daha çok Yahûdîlerden gelen bilgiler olarak bilinse de aslında Yahûdî, Hristiyan ve diğer kültürlerden gelen tüm haber ve bilgileri kapsadığı söylenebilir.²⁷⁵

İsrâilî bilgiler tefsîrde daha çok kıssalarda yer almaktadır. Kur'an'ın kıssalardaki üslubu daha çok özet bilgiler içerip olayın geçtiği zaman, mekân ve kişisel bilgilerden uzaktır. Tevrat ve İncil'de ise kıssalar detaylandırılarak anlatılır. Kur'an'da anlatılan bazı kıssalar Tevrat ve İncil'de de anlatılmaktadır. Mesela Kur'an'da kıssası geçen Hz. Âdem, Tevrat'ta daha geniş ele alınır. Öyle ki yasak ağacın “*hayat ağacı*” olduğu, Hz. Havva'ya hitap eden hayvanın “*yılan*” olduğu Tevrat'ta anlatılır.²⁷⁶

Kur'an-ı Kerîm kıssaları detaylandırmadığı için insanlarda meselelerin detayına dair merak hissi uyanmış bu merakın giderilmesi için oluşan boşluklar İsrâilî bilgilerle doldurulmuştur. İsrâilî bilgilerin özellikle tâbiûn tefsirinde görüldüğü söylenebilir. Tefsirlerinde sahîh bilgilere illetli bilgiler karışmış ve doğruluğu tespit edilemeyen bazı bilgiler onların diliyle nakledilmiştir.²⁷⁷

²⁷⁵ Abdullah Aydemir, **Tefsirde İsrâiliyat**, Beyan Yayınları, İstanbul 1992.

²⁷⁶ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, s. 96-97.

²⁷⁷ Sâbûnî, **Tibyân**, s. 88.

Müellifimiz de tefsirinde İsrailiyata başvurmuştur. Onun İsrâiliyata başvurusunun kanaatimizce iki temel sebebi vardır: Birincisi Kur'an kıssalarını anlatırken meselelerin detayını vermek için başvurmuştur. İkinci sebep ise elindeki kaynaklardaki bilgileri kullanmasıdır. Müfessirin kullandığı rivayetlerin dini bilgilere ve akla aykırı olduğu söylenemez.

Tefsirde İsrâilî bilgi kullanmasına örnek verecek olursak mesela Hz. Mûsâ'nın asasının özelliklerini şöyle anlatmaktadır: Âsası'nın ismi "A'lık" idi. Hz. Âdem'in onu cennetten getirdiğini ve peygamberlerin o âsaya birbirine mîrâs bıraktıklarını söylemiştir. En son Hz. Şuayb'dan Hz. Mûsâ'ya kalmıştır demektedir.²⁷⁸ İsrâiloğullarının ineği kesme meselesinde maktûlün niçin öldürüldüğüyle ilgili şunları söylemiştir: Bazıları demiştir ki katil adamın eşiyle evlenmek için onu öldürmüştür. Çünkü eşi güzeldi. Bazıları ise onu öldüren iki veya daha fazla amcaoğullarıydı demiştir.²⁷⁹ Ayrıca ineğin satın alındığı kişinin vefat eden sâlih bir insanın yetim kalan oğluna ait olduğunu, o çocuğun odun satarak geçimini sağladığını aktarmıştır.²⁸⁰

Bakara sûresinde Tâlut'un komutanlığının alameti olarak ifade edilen "Tâbût" hakkında şunlar söylenmiştir: Tâbût: Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem'e gönderdiği ve içinde tüm peygamberlerin sûretleri'nin olduğu sandıktır. Hz. Âdem'den sonra sırayla peygamberlerin elinde kalmış ve böylece Hz. Mûsâ'ya kadar gelmiştir. Hz. Musa Tevrât'ı ve elbiselerini içine koyardı. İsrâiloğullar'ı Allah'a itaatsizlik yapınca Allah onların başına Amâlik kavmini musallat etmiştir. Amâlik kavmi onları mağlûb edip sandığı onlardan almıştır. Tâbût'un tekrardan İsrâiloğulların'a gelmesiyle kendilerinde manevi bir huzur ve güç oluşmuştur. Böylece düşmana karşı korkuları da kalmamıştır.²⁸¹

²⁷⁸ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 71-72. Bkz: Begavî, **Me'âlimü't-Tenzîl**, c. 1, s. 100.

²⁷⁹ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 80.

²⁸⁰ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 84.

²⁸¹ el-Koğî, **Tefsîra Hilmî**, s. 227-228. Bkz: Aydemir, **Tefsirde İsrâiliyat**, s. 258.

SONUÇ

Çocukluğundan itibaren ilimle meşgul olan Ahmed Hilmî el-Koğî, hayatı boyunca bir yandan öğrenci yetiştirmiş diğer yandan fıkıh, akâid, tefsir ve nahiv gibi ilimlerde birçok eser kaleme almıştır. İlmi kişiliğinin yanında güzel ahlaklı, takvası ve çevresine olan duyarlılığı ile temyiz etmiştir. Tefsir sahasındaki eseri çalışmamızın konusu olan *Tefsîra Hilmî*'dir. el-Koğî, tefsir çalışmalarına ömrünün sonlarına doğru başladığı için tefsirini tamamlayamamış, Bakara sûresinin 222. ayetine kadar tefsir yapabilmiş, Âl-i İmrân sûresinin 9. âyetine kadar ise ilgili ayetlerin meâllerini hazırlayabilmiştir. Çalışmamızda vardığımız sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Tefsira Hilmî'de rivayete dayalı tefsir olan Kur'an'ı Kur'an'la, Kur'an'ı sünnetle, Kur'an'ı sahâbe ve tâbiûn sözüyle tefsir etme metodu kullanılmıştır. Ancak bunlardan Kur'an'ı sünnetle açıklama diğerlerine göre daha fazla yer almıştır.

2. Tefsira Hilmî'de dirayet metodu noktasında, ayetlerdeki kelimelerin lugât, sarf, nahiv ve belâgat yönlerine değinilmiştir. Nahiv ilmi ile ilgili işaret isimleri, zamirlerin mercî, ayetlerin birbirlerine atfedilmesi, kelimelerin i'râbının belirtilmesi gibi konulara temas edilmiştir. Belâgat ilmi ile ilgili de mecâz-ı mürsel, mecâz-ı aklî, istifhâm-ı inkârî, tekrar, te'kîd vb. konulara yer verilmiştir.

3. Bakara sûresinde yirmiden fazla ayetin sebab-i nüzûlü zikredilmiştir. "Ayetin sebab-i nüzûlü şudur ki", "ayet şu olaydan sonra nazil olmuştur" veya "Yahudiler, Hristiyanlar şöyle dedi ve bu sebeple ayet nâzil oldu", vb. ifadeler kullanılarak ayetin sebab-i nüzûlü kaydedilmiştir.

4. Tefsira Hilmî'de kırâat farklılıklarına dair örnekler görülmektedir. Tefsirde ayrıca neshin varlığının kabul edildiği ve buna dair örnekler verildiği müşahade edilmektedir.

5. Tefsirde ahkâm ayetleri tefsir edilirken fikhî meselelere değinilmiş ve Şâfiî mezhebi ile Hanefi mezhebinin konuyla ilgili görüşleri zikredilmiştir. Kur'an'ı ücretle okumanın hükmü, hac ibadeti, yemin-i lagv, talak, hul', süt emzirme, kadına verilecek mehir, korku namazı, borçların yazılması ve şahitliğin hükmü konularına yer verilmiştir.

6. Eserde Kelam ilmi ile ilgili konularda ehl-i sünnetin görüşlerinin tercih edildiği; istivâ, kalû-belâ meselesi, melek ile iblisin mahiyetleri, Hz. Âdem'e isimlerin öğretilmesi, irade, şefâat, kürsî, teklîf-î mâlâ yutâk, hidâyet gibi konulara değinildiği gözlemlenmiştir.

7. Bu tefsir memzuc tefsirlere aittir. Diğer bir anlatımla parantez içindeki kelime ve ifadeleri açıklama esasına dayanmaktadır. Ayetin manası olarak zikredilen kısım ise meâl veya mücmel tefsir olarak değerlendirilebilir.

8. Bu tefsirin en belirgin özelliği, ayetlerin anlaşılmasında anahtar konumunda olan belli başlı kelimelerin hem sözlük anlamlarının hem de ıstılâhî anlamlarının zikredilmesi ve ikisinin arasındaki münasebetin açıklanmasıdır. Böylece okuyucunun zihninde kelimelerin sözlük ve ıstılâhî manaları arasındaki farklılıktan ötürü oluşabilecek çelişkiyi kaldırıp ayetin iyice anlaşılması sağlanmıştır. Ayrıca fikhî terimler başta olmak üzere kelimelerin lugavî anlamlardan sonra kazandıkları terimsel anlamları da zikredilmiştir.

9. Ömrünü ilme adanmış olan bir âlimin hayatının, eserlerinin, ilmi kişiliğinin ve tefsirindeki yönteminin akademik bir çalışmaya dönüşmesi, bölge ulehasının ve ilmi faaliyetlerinin tesbiti noktasında önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

AKPINAR, Ali, “Tefsîrû’l-Celâleyn”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları**, İstanbul 2011.

ALÛSÎ, Ebü’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, **Rûhü’l-Meânî**, Dâru İhyâ-i Turâsi Arabî, Beyrût ts.

AYDEMİR, Abdullah, **Tefsirde İsrâiliyat**, Beyan Yayınları, İstanbul 1992.

el-BÂCÛRÎ, İbrâhim b. Muhammed, **Tuhfetü’l-Murîd ‘Alâ Cevhereti’t-Tevhîd**, Mektebetu Seyda, Lübnan 2013.

BEGAVÎ, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes‘ûd b. Muhammed el-Ferrâ’, **Me‘âlimü’t-Tenzîl**, Dâru Taybe, Cidde 1997.

BEYZÂVÎ, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, **Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl**, Dâru Sâdır, Beyrût 2001.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî, **Sahîhü’l-Buhârî**, Müessesetü’r-Risâle, Beyrût 2018.

BURSEVÎ, İsmail Hakkı, **Rûhü’l-Beyân**, Dâru İhyâi Turâsi Arabî, Beyrût ts.

CERRAHOĞLU, İsmail, **Tefsir Tarihi**, Fecr Yayınları, Ankara 2010.

CESSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, **Ahkâmü’l-Kur’ân**, Dâru İhyâ-i Tûrâsi’l-Arabî, Beyrut 1985.

ÇELİK, Ahmet, “Rûhu’l-Meânî”, **DİA**, TDV Yay. , İstanbul 2008.

DEMİRCİ, Muhsin, **Tefsir Tarihi**, İfav Yayınları, İstanbul 2011.

ed-DİCVÎ, Şeyh Yusuf, **Hülâsatu İlmi’l-Vaz’**, Diyarbakir Kitap Evi, Diyarbakır 2012.

EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, **Sünen Ebî Dâvud**, Müessesetü’r-Risâle, Beyrût 2013.

EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, **Tefsîru’l-Bahri’l-Muhît**, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût 2001.

EFENDİOĞLU, Mehmet, “Müdreç”, **DİA**, TDV Yay. , İstanbul 2006.

ERGİN, Ali Şakir, “Hafâcî Şehâbeddin”, **DİA**, TDV Yay. , İstanbul 1997.

EROĞLU, Ali, “Hâzin”, **DİA**, TDV Yay. , İstanbul 1998.

HABENNEKE, Abdurrahmân Hasan el-Meydânî, **Devâbitü’l- Mârifet ve Usûlü’l-İstidlâl ve’l-Münâzara**, Dâru’l- Kalem, Dimeşk 2015.

el-HARBÎ, Abdulazîz Bin Ali **el-Belâgatü’l-Müyessere**, Dâru İbn-i Hazm, Beyrût 2011.

HÂZİN, Ebü’l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî, **Lübâbü’t-Te’vîl fî Me’âni’t-Tenzîl**, Dâru’l-Fikr, Beyrût 1979.

HULUSÎ, Kılıç, “Belâgat”, **DİA**, TDV Yay. , İstanbul 1992.

İBN ÂŞÛR, Muhammed el- Fâzıl, **Anahatlarıyla Tefsir Tarihi**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2007.

İBN HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, **Müsned İmâm Ahmed İbn-i Hanbel**, Müessesetü’r-Risâle, Beyrût 2008.

İBN KESİR, Ebû'l-Fida imadüddin İsmail b. Kesir ed-Dîmeşkî, **Tefsîrû'l-Kur'ani'l-Âzîm**, Dârü't-Taybe, Riyâd 1999.

İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, **Sünen İbn Mâce**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 2009.

İBN MANZUR, Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensari, **Lisânü'l-'Arab**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2009.

İBN-İ TEYMİYE, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, **Mukaddimetu Usûli't-Tefsîr**, Dâru Mektebeti'l-Hayat, Beyrût 1980.

İBN-U ATİYYE, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Girnâtî el-Endelüsî, **el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân 1993.

el-İKK, Hâlid Abdurrahmân, **Teshîlü'l –Vusûl İlâ Marifeti Esbâbi'n-Nüzûl**, Dâru'l-Marife, Beyrût 2003.

KATTÂN, Mennâ', **Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an**, Mektebetu Vehbe, Kâhire 2015.

el-KOĞÎ, Ahmed Hilmî, **Tefsîra Hilmî**, Banga Hak Yayınları, İstanbul 2013.

-----, Ahmet Hilmî, **Rehber-i Sâni**, Mektebetu Seyda, Diyarbakır 2011.

-----, Ahmet Hilmî, **Büyük Şâfiî İlmihali**, Dua Yayıncılık, İstanbul 2009.

-----, Ahmet Hilmî, **Gulzârâ Hemukân**, İhsan Yayınları, İstanbul 2004.

KOMİSYON, **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.

KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, **el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân**, Dâru Âlemi'l-Kutub, Riyâd 2003.

MAĞNİSÎ, Mahmûd Hasan, **Muğnî Tullâb**, Dâru'ş-Şefkât, İstanbul 2013.

MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, **Sahîh Müslim**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 2016.

NAMLI, Ali, "İsmâil Hakkı Bursevî", **DİA**, TDV Yay. , İstanbul 2001.

-----, "Rûhu'l-Beyân" , **DİA**, TDV Yay. , İstanbul 2008.

NESEFÎ, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî, **Medârikü't-Tenzîl ve Hekâiku't-Te'vîl**, Dâru'n-Nefâis, Beyrût 2005.

NURSÎ, Said, **İşârâtü'l-İcâz**, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kâhire 2002.

PAÇACI, Mehmet, **Kur'an'a Giriş**, İsam Yayınları, İstanbul 2010.

RÂGİB EL-ISFEHÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed **el-Mufredât fî Garîbi'l-Kur'an**, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 2009.

RÂZÎ, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1981.

SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, **et- Tibyân fî Ulûmi'l- Kur'an**, el- Mektebetü'l-Âsriyye, Beyrût 2009.

-----, Muhammed Ali, **Safvetü't-Tefâsir**, Dâru'l Fikr, Beyrut 2001.

..... , Muhammed Ali, **Revâiü'l-Beyân**, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût 2010.

SALÎH, Subhî, **Kur'an İlimleri**, Kitap Dünyası Yayınları, Konya 2008.

SÜYÛTÎ, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, **el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'an**, Dâru'l-Kitâbi'l Arabî, Beyrût 2011.

SÜYÛTÎ, MAHALLÎ, " **Tefsîrü'l-Celâleyn**", Dâru'l-Hadîs, Kâhire ts.

-----, " **el-Behcetü'l-Mardiyye fî Şerhi'l-Elfiyye**, Mektebetu Seydâ, Diyarbakır 2012.

-----, “ **Lübâbü’n-Nükûl fî Esbâbi’n-Nüzûl**, Müessesetu’l-Kutûbi’s-Sakafiyye, Beyrût 2002.

ŞİMŞEK, Said, **Günümüz Tefsir Problemleri**, Kitap Dünyası Yayınları, Konya 2008.

ŞİRBİNÎ, Muhammed b. Hatib, Şemsuddin, **Muğni’l-Muhtâc**, Dâru’l-Marife, Beyrut 2007.

TABERÎ, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, **Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân**, Müessesetü’r-Risâle, Beyrût 2000.

TAFTÂZÂNÎ, Sa‘düddîn Mes‘ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî, **Muhtasarü’l-Meânî**, Eser Kitapevi, İstanbul 1960.

TİRMİZÎ, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd), **Sünennü’t-Tirmizî**, Müessesetü’r-Risâle, Beyrût 2011.

TOPRAK, Z. Fuat, Muhammed Toprak, Z. Abidin Toprak, **Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, Sayı:1 (Nisan 2009).

YAZIR, Elmalılı M.Hamdi, **Hak Dini Kur’an Dili**, Merve Yayınları, İstanbul 2012.

YILMAZ, Muhammet, **Muhammed Ebû Zehre ve Tefsiri**, İsam Yayınları, Ankara 2017.

ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin, **et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn**, Dâru’l-Erkâm, Beyrût ts.

ZERKEŞÎ, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî, **el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’an**, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut ts.

ZUHAYLÎ, Vehbe, **el-Fıkhu’l-İslamî ve Edilletuh**, Dâru’l-Fikr, Dimeşk 2010.

ez-ZÜRKÂNÎ, Muhammed Abdülazîm, **Menâhilü’l-İrfân fî Ulûmi’l-Kur’an**, Dâru’l-Marife, Beyrût 2005.